

**Yhteiskuntakritiikki ja kasvatuksellinen funktio
H.E. Hornborgin v. 1818 faabelikokoelmassa**

Heidi Raatikainen

Pro gradu -tutkielma
Jyväskylän yliopisto
Kirjallisuus
Syksy 2002

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta HUMANISTINEN	Laitos Taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitos Kirjallisuus
Tekijä Heidi Raatikainen	
Työn nimi Yhteiskuntakritiikki ja kasvatuksellinen funktio H.E. Hornborgin v. 1818 faabelikokoelmassa	
Oppiaine Kirjallisuus	Työn laji Pro gradu -tutkielma
Aika Syksy 2002	Sivumäärä 78 sivua
<p>Tiivistelmä – Abstract</p> <p>Pro gradu –työssäni tutkin H. E. Hornborgin vuonna 1818 ilmestyneen <i>Wähän totuutta, Kolmessa Jako-Luokassa. Paljasta lupilupaisia satuja</i> -faabelikokoelman yhteiskuntakriittisyyttä ja kasvatuksellista funktiota. Tulkinnan viitekehys on valistusajan ihmis- ja maailmankuva sekä ajan kasvatustajattelu, erityisesti Jean-Jacques Rousseau ja John Locken kasvatustilofosofiat. Tarkastelen suomalaisten faabelien suhdetta näihin kasvatustilofosofioihin ja tematisoin faabelit niiden kautta.</p> <p>Tutkin työssäni, mitä valistusajalle tyypillisiä kasvatustilofosofiaatteita ja –tavoitteita faabeleista ilmenee ja mikä on faabelien näkemys valistusajan ihmisihanteesta –valistuneesta, järkevistä, ennakkoluulottomasta ja suvaitsevaisesta ihmisestä. Tarkoitukseni on selvittää, tukevatko faabelit tätä käsitystä vai eivät. Tutkin myös faabelien yhteiskuntakriittisyyttä satiirin käsitteen kautta. Satiirinen faabeli paljastaa yhteiskunnalliset epäkohdat ja ihmisten tavat ja käyttäytymisen, jotka kaipaavat huomioiksi tulemistä ja muutosta.</p> <p>Vaikka yhteiskuntakriittisyyttä ja kasvatustilofosofisuutta on vaikea erottaa toisistaan faabeleissa, sisältää funktioltaan yhteiskuntakriittinen satu enemmän satiirisia elementtejä kuin satu, jossa selvemmin korostuu kasvatustilofosofisuus. Satujen jakamisen kahteen kategoriaan mahdollistaa paremmin niiden tarkastelun kahdesta näkökulmasta, jotka kuitenkin osittain limittyvät toisiinsa.</p>	
Asiasanat Faabeli, yhteiskuntakritiikki, kasvatustilofosofia, 1800-luku	
Säilytustilofosofia Jyväskylän yliopisto	
Muita tietoja	

1	Johdanto	2
1.1	Tutkimuskohteen esittely ja tutkimusongelma	2
1.2	Faabelin historiaa ja teoriaa	5
2	Fantasia ja satiiri faabeleissa	9
2.1	Fantasian määrittelyä	9
2.2	Satiirin keinot yhteiskuntakritiikin ilmentäjänä.....	10
2.3	Menippolainen satiiri	13
3	Valistusfilosofia ja kasvatustieteet	16
3.1	Kasvatustieteen lähtökohdat - valistuksen synty ja kehitys	16
3.2	John Locken empiirinen filosofia ja suhde kasvatukseen.....	20
3.3	Jean-Jacques Rousseau, valistuksen romantikko.....	24
3.4	H. G. Porthan ja valistusaate Suomessa.....	28
4	Faabelikokoelman kasvatuksellinen funktio	30
4.1	Tavoiteltavat arvot ja hyveet.....	30
4.1.1	Järkeä ja itsehillintää	30
4.1.2	Kohtuus	36
4.2	Kunnon kansalaisen käyttäytymismallit.....	40
4.2.1	Vanhempien velvollisuudet kasvattajina.....	40
4.2.2	Kunnioitus ja suvaitsevaisuus	46
5	”Wähäsen Lupilupan omaista” : satiiri yhteiskuntakritiikin välineenä	51
5.1	Ihmisten käyttäytyminen ja heikkoudet	51
5.1.1	Oppineiden tyhmyys.....	51
5.1.2	Laumasieluisuus	58
5.2	Politiikka ivaan kohteena.....	63
5.2.1	Yhteiskunnalliset epäkohdat	63
5.2.2	Ajankohtaiset tapahtumat.....	67
6	Päätelmä	71
7	Lähteet	75

1 Johdanto

1.1 Tutkimuskohteen esittely ja tutkimusongelma

Tutkimukseni kohteena on Herman Emanuel Hornborgin vuonna 1818 ilmestynyt faabelikokoelma *Wähän totuutta, Kolmessa Jako-Luokassa. Paljasta lupilupaisia Satuja. Kokoonpannut ja Ulosandanut Herman Emanuel Hornborg*. Hornborgin kokoelma edustaa Henrik Achreniuksen ja Kristfrid Gananderin faabelikokoelmien ohella varhaisinta suomenkielistä, ei-uskonnollista proosaa ja kaunokirjallista lastenkirjallisuutta, ja ne ovat ensimmäiset suomeksi kirjoitetut faabelikokoelmat. Achreniuksen *Caxi neljättä kymmendä satua Suomalaisiin Runohin kääty Wuonna 1775* ilmestyi vuonna 1775 ja Gananderin *Uudempia Uloswalituita Satuja nuorten peränajatuxen teroituxexi, ja yhteisesä elämäsä Opixi, Waroituxexi ja Neuvoxi* vuonna 1784.

Uudenkirkon kappalainen H. E. Hornborg (1774-1843) sijoitti faabelikokoelmaansa useita omia faabeleitaan, mistä syystä häntä onkin arvostettu jälkeempään ja nimitetty "Suomen Aisopokseksi" (Rancken 1956, 55). Ennen faabelikokoelmaansa Hornborg julkaisi kirjan *Onnen-Ratas Eli yxi uusi ja lysti ARPA-KIRJA H.E. Hornborgin tulkindo*. Hornborg puhui itse saksaa, ruotsia, venäjää sekä ranskaa, mutta suomen kieltä hän ei koskaan oppinut täysin, mikä näkyy myös faabelien kieliassussa. Hänen faabelinsa ovat suorasanaista ja niiden esitystapa puheenomaista ja havainnollista, mutta niiden oikeinkirjoitus on horjuvaa. Faabelit sisältävät paljon vierasperäisiä sanoja sekä muun muassa saksan-, ruotsin- ja latinankielisiä sanontoja ja näistä kielistä muokattuja uudissanoja. (Lehtonen 1981, 100.) Sanan "lupiluppa" Hornborg selittää tarkoittavan satiiria, eli hänen kokoelmansa sisältää satiirisia satuja (Hornborg 1818, 11). Hornborg on jakanut faabelinsa kolmeen jakoluokkaan (30+29+27) sekä lisäliitokseen, joka sisältää mietelmien lisäksi kolme faabelintapaista satua. Rancken osoittaa, että tämän ryhmittelyn esikuvana on ollut G.E. Lessingin kokoelma *Fabeln Buch 1-3* vuodelta 1759. Lessingiltä Hornborg on muutenkin saanut aineksia faabeleihinsa, samoin kuin venäläiseltä Krylovilta, ranskalaiselta J. P. C. de Florianilta sekä joistakin Åbo Tidningarissa julkaistuista faabelikäännöksistä. Pelkästään omia faabeleitaan Hornborg ei ole kokoelmaansa sijoittanut, vaan se sisältää myös mukaelmia näiltä ulkomaisilta esikuvilta. Kuitenkin Hornborg oli tuotteliain faabelien sepittäjä 1800-

luvun alkupuolella ja hänen kokoelmansa voittaa muut omintakeisuudellaan. Puutteellisuudet suomen kielen käytössä ovat varmaankin vaikuttaneet siihen, ettei Hornborgia suuresti arvostettu omana aikanaan. (Rancken 1956, 73.) Hornborgista julkaistu aiempi tutkimus on pitkälti Gunnar E. Ranckenin tekemää, kuten myös muu suomalaisten faabelien tutkimus.

Lehtosen ryhmittelyn mukaan kokoelman ensimmäisen Jako-Luokan sadut ovat luonteeltaan lähinnä pilailujuttuja, kaskuja tai sadun muotoon siirrettyjä tosipahtumien kuvauksia, joiden taustalta usein löytyy jokin kertojaan tai hänen ystävänsä kohdistunut loukkaus tai halu jonkin epäkohdan korjaamiseen. Toisen Jako-Luokan faabelit ovat lähinnä luontoaiheisia satuja, joissa pikkueläimiä ja lintuja esiintyy runsaimmin. Faabelien tutusta eläimistöä mukana ovat muun muassa kettu, susi, lammas ja jalopeura. Oudompaa eläimistöä edustavat simpukka, lepakko ja yöperhonen, joita kutsutaan faabeleissa nimillä merikomma, nahkasiipi ja yöwerkkule. Kolmas Jako-Luokka koostuu klassisaiheisista faabeleista. Klassisista faabeleista tehdyissä mukaelmissa näkyy Hornborgin käyttämien lähteiden vaikutus. Esimerkiksi sadussa ”Susi ja Karitsa” sudesta käytetään nimeä Herra Isegrimmi vanhan Isegrim -nimen mukaisesti. (Lehtonen 1981, 101.) Eläinfaabeleita kokoelmassa on 65,1 % kaikista saduista, lintuaiheita esiintyy muita eläinaiheita enemmän (Rancken 1956, 70).

Tutkimukseni tarkoituksena on selvittää, miten yhteiskuntakritiikki ja kasvatuksellinen funktio ilmenevät faabelikokoelmassa. Taustalla on 1700-luku ja valistuksen vaikutus, ”järjen ja hyödyn” aikakausi, joka ulottui muista Euroopan maista Suomeenkin, ja toisaalta 1800-luvun alun romanttiset virtaukset uusine ihmiskäsityksineen. Yhteiskuntakriittisyys välittyi niistä faabeleista, jotka toimivat poliittisina tai yhteiskunnallisina satiireina paljastaen yhteiskunnan epäkohtia, tosielämässä tapahtuneita vääryyksiä tai ihmisen typerää käyttäytymistä eri tilanteissa. Satiirin käsitteen kautta tutkin, millaista yhteiskuntaa, mitä ajan ilmiöitä ja millaista käyttäytymistä faabeleissa kritisoidaan. Satiiri on nähtävissä faabeleissa ensisijaisesti yhteiskuntakritiikin välineenä. Vaikka faabeli usein onkin satiirinen, on kasvatuksellisuutta korostavissa faabeleissa satiirisuus vähäisempää kuin saduissa, joiden funktio on yhteiskuntakriittinen. Tyytymättömyyden paljastamisessa on nähtävissä uuden, valistuneen ihmisjärjen esiinmarssi, pyrkimys ihmisen parantamiseen ja vapauttamiseen taikauskosta tieteellisen tiedon ja järjen avulla.

Satiiri paljastaa yhteiskunnan ja samalla ihmisen puutteet naurettavaksi saattamisen avulla. Satiirin määrittelyn lisäksi esittelen menippolaisen satiirin peruspiirteet, sillä oletuksenani on, että Hornborgin kokoelmassa esiintyy myös faabeleita, jotka voidaan sijoittaa menippean piiriin.

Pedagogisen näkökulman kautta tarkastelen faabelien kasvatuksellista tehtävää tässä kokoelmassa, ja mitä valistusajan tyypillisimpiä kasvatuseriaatteita faabeleissa ilmenee. Työni edetessä tulkinnan viitekehystenä säilyy 1700-luku valistusfilosofineen ja ajan ihanteineen. Työni tarkoituksena on nostaa kokoelmasta esiin ne hyveet, arvot ja käyttäytymismallit, jotka 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa olivat arvossaan. Vastapainona kylmän rationalismin leimaamalle valistusajalle nostaa päätään Suomessakin 1800-luvun alkuvuosikymmeninä romantiikka kansallisuusaatteineen ja uusine ihmiskäsityksineen. Keski-Euroopassa romantiikan aikakausi alkoi jo aiemmin. Valistuksen "kuolinhetkenä" on pidetty Ranskan suurta vallankumousta vuonna 1789, vaikka merkkejä yhteiskunnallisesta ja henkisestä muutoksesta oli havaittavissa jo sitä ennen. Tarkastelen Hornborgin faabelikokoelmaa valistuksen kasvatuseriaatteen ja erityisesti John Locken kasvatuseriaatteen sekä Jean-Jacques Rousseau'n *Émile* -teoksen valossa unohtamatta Suomen henkistä ilmapiiriä ja suhdetta valistukseen, mikä näkyy esimerkiksi Henrik Gabriel Porthanin ajatuksissa ja hänen laajassa vaikutuksessaan suomalaisiin kirjailijoihin, historioitsijoihin ja luonnontieteilijöihin. Asetan faabelit ajankohdan filosofisen ajattelun kontekstiin ja tematisoin kokoelman filosofoiden kautta. Rousseau'n käsitys luonnosta tärkeimpänä kasvattajana ja Locken kokemukseräisen tiedon ensisijaisuuden korostaminen ovat pääargumentit, joihin analyysini tukeutuu satujen kasvatuksellisen funktion tutkimisen osalta. Kirjallisuudentutkimuksen kentällä työni sijoittuu niin kulttuurintutkimuksen, vertailevan kirjallisuudentutkimuksen kuin kirjallisuushistorian ja lajiteoriankin piiriin.

Tutkimuksessani fantasian määrittely on lähtökohtana sekä satiirin että kasvatuksellisen tehtävän esille tuomiseksi. Faabeleissa fantasiaa on valjastettu sekä kasvatukseen että satiirin palvelukseen, ja fantasian käsitteen kautta lähestyn sitä valistusajan näkökulmasta järjetöntä seikkaa, että eläimet puhuvat ja toimivat ihmisten lailla omassa maailmassaan, joka kuitenkin muistuttaa paljon meidän maailmaamme. Fantasialuonteensa vuoksi faabelit opettivat arvoja, hyveitä ja käyttäytymismalleja kiinnostavammin kuin 1500- ja 1600-lukujen lastenraamatut,

saarna- ja rukouskirjat ja pyhimystarut. Faabelit pyrkivät kansalaiskasvatukseen tarjoamalla samalla huvia ja ajanvietettä (Lehtonen 1981, 153). Faabeleista löytyy myös oma "suomalainen" sävyensä sanontoineen sekä miljöön ja toimijoiden kuvauksineen. Mukailtuina ne soveltuvat juuri oman aikansa lukijoille, olipa niiden tarkoitus sitten viihdyttää, opettaa tai saada näkemään yhteiskunnallisia epäkohtia.

Yhteiskuntakriittisyyden ja kasvatuksellisuuden lisäksi tutkin faabelien ihmiskuvaa valistuksen ja romantiikan "ideaalin" ihmiskäsityksen kautta. Teen myös joitakin huomioita satujen kertojista, jos kertovassa tasossa esiintyy huomattavia vaihteluja. Tarkastelen faabelien kantaa erityisesti valistusajan edustamaan käsitykseen luontoa hallitsevasta, taikauskosta vapautuneesta, järkeään käyttävästä ihmisestä.

1.2 Faabelin historiaa ja teoriaa

Faabelin voi määritellä lyhyeksi runo- tai proosamuotoiseksi tarinaksi, joka sisältää moraalisen näkökannan (Virtanen 1993, 127). Toisen määrittelyn mukaan faabeli on opettavainen eläinsatu. Tavallisesti faabeli mielletään nimenomaan eläinsaduksi, vaikka faabelin piiriin käsitetään kuuluvaksi myös sellaiset opettavaiset tai moraalisen kannanoton sisältävät sadut, joissa toimijoina ovat ihmiset. (Rancken 1950, 12-13.) Aristoteleen mukaan faabeli toimii retoriikan apukeinona, retorisen esimerkin toisena muotona. Esimerkin toiseen kategoriaan kuuluvat tosiasiallisesti tapahtuneet asiat ja toiseen keksityt tapaukset, kuten Aisopoksen sadut. (Aristoteles 1997, 94). Monesti faabelin opetus tuodaan esiin pro- tai epimyytissä, sen johdanto- tai loppulisäkkeessä johtopäätöksenä, toteamuksena tai kokonaisena kertomuksena (Rancken 1950, 32).

Ensimmäisiä faabeliaineksia käyttäneitä runoilijoita olivat kreikkalaiset Hesiodos 700-luvulla eKr. sekä Arkhilokhos 600-luvulla eKr. Luultavasti he ovat hyödyntäneet rikasta suullista perinnettä eivätkä ole itse keksineet näitä tarinoita. Faabelin isänä on pidetty Fryygiasta, Vähä-Aasian keskiosasta kotoisin ollutta Aisoposta, joka eli 500-luvulla eKr. orjana Samos-saarella. Ne Aisopoksen faabelit, jotka ovat säilyneet meidän aikoihimme 2000-luvulle, ovat peräisin Rooman keisariajalla tehdyistä kokoelmista. Faabelien toisena syntyseutuna pidetään itää, Intiaa ja Babyloniaa, tutkimusten mukaan alkulähde saattaa olla sumerilainen.

(Bendz 1974, 379.) Kuuluisin intialainen faabelikokoelma *Pañcatantra* on mahdollisesti peräisin ensimmäiseltä vuosisadalta jKr. Kokoelman sadut käsittelevät poliittisia aiheita, ja ne antavat moraalisia opetuksia sekä neuvovat, kuinka noudattaa viisaita elämäntapoja. Kokoelman tarkoituksena on ollut myös perehdyttää lukijat valtiotaidon oppiin helppotajuisten esimerkkien avulla. (Møller-Kristensen 1974, 714-715.)

Rooman kirjallisuuteen monet satiirikirjailijat kuten Ennius, Lucilius ja Horatius toivat faabelin elävöittämään satiirejaan. Phaedrus, jonka lähteenä olivat Aisopoksen faabelit, julkaisi viisi faabelikirjaansa noin 20-, 30- ja 40-luvulla jKr. Phaedruksen myötä faabeli kehittyi omaksi erityiseksi runoudenlajikseen ja hänen vaikutuksensa myöhemmän ajan fabulisteihin on ollut merkittävä. (Bendz 1974, 574-577.) Phaedrus käytti runomittanaan kuusipolvista jambia, kun taas keskiajalla suosioon nousivat Aisopoksen proosakertomukset (Rancken 1950, 19).

Keskiajalla faabelit elivät kansansaduissa, kielten sanonnoissa, koulujen opetusohjelmissa ja pappien saarnoissa. Ne olivat suosittuja myös ylhäisön parissa ja Euroopan hoveissa. Ristiretkien myötä faabeleihin liittyi itämaista ainesta ja itämaisia faabeleita käännettiin eri kielille Euroopassa, vaikka huomattiinkin, miten paljon ne muistuttivat Aisopoksen faabeleita. Renessanssin aikana huomio kiinnittyi ihmiseen, eikä faabelia arvostettu itsenäisenä runoudenlajina, kuten ei sen syntymäaikanaan antiikin Kreikassa ja Roomassa ennen Phaedrusta. 1600-luvun alussa faabeleista kiinnostuttiin jälleen, kun havaittiin, että niitä voitiin käyttää protestanttien ja katolisten välisissä uskonsodissa taistelun välineenä. (Ibid., 20.) 1600-lvulla ranskalainen Jean de Lafontaine (1621-1695), jota on pidetty uuden ajan merkittävimpänä faabelirunoilijana, palasi Phaedruksen jättämän perinnön pariin. Lafontaine muokkasi Phaedruksen faabeleita käyttäen erilaisia jambimuunnelmia ja aleksandriinimittaa. (Bendz 1974, 578.) Lafontainen vaikutuksesta faabeli sai taas taiteellista arvoa ja uudistui sekä intialaisesta että kreikkalais-roomalaisesta perinteestä ponnistaen, mutta täysin ranskalaisessa hengessä, sillä Lafontaine pyrki faabelin avulla oman aikansa - yksinvaltiuden, aurinkokuninkaan ja tämän hovin - kuvaukseen (Rancken 1950, 21).

Ruotsissa Aisopoksen satujen kokoelma painettiin ensimmäisen kerran vuonna 1583 nimellä *Fabulae Aesopicae centum*. Ruotsiksi painettiin 100 Aisopoksen faabelia vuonna 1603 ja Phaedruksen runofaabelikokoelma ilmestyi

ruotsinnettuna vuonna 1736. Aineksia faabeleista esiintyi uskonnollisissa teksteissä, esimerkiksi Jaakko Suomalaisen katekismuksessa vuodelta 1615 ja Mikael Agricolan *Rukouskirjassa*. (Ibid., 41-43.) Jo keskiajalla, ennen uskonpuhdistusta käytettiin ruotsalaisissa kouluissa opetukseen Aisopoksen satuja latinaksi käännettyinä. 1500-1600-luvulla koulujärjestyksissä määrättiin ja ohjekirjasissa kehoitettiin luettavaksi Aisoposta. Vuoden 1724 koulujärjestyksessä, joka oli voimassa vuoteen 1843 asti, luettavien teosten joukossa mainitaan Aisopoksen lisäksi Phaedrus. (Ibid., 251.)

Yhteiskuntakritiikin välineenä ovat toimineet antiikista lähtien satiiriset faabelit, ja faabelin käyttö poliittisissa puheissa ja teksteissä on ollut yleistä varsinkin sodan uhan edessä tai muiden yhteiskuntarauhaa järkyttävien tapahtumien aikana (ibid., 37). Sanomalehdissä faabeleita esiintyi jonkin verran lähinnä palstantäyteinä, kuten Åbo Tidningarissa 1700-luvun lopulla. Faabeleiden avulla tavallinen kansalainen sai käsityksen siitä, mitä politiikassa tapahtui niiden värittäessä poliittisten tapahtumien muuten kuivakkaakin kuvausta. (Ibid., 288-290.) Eräs esimerkki yhteiskunnallisesta satiirista on Aisopoksen ”Kettu ja leijona” -faabelista muotoutunut satu Kettu Repolaisesta, joka huijaamalla ja valehtelemalla kohoaa korkeaan asemaan kuninkaan eli leijonan hovissa. Sadussa pilkataan ihmisten heikkouksia ja käyttäytymistä sekä annetaan opetus, jonka mukaan ovelin ja viekkain selviytyy aina voittajana. Ensimmäinen pidempi versio sadusta kirjoitettiin latinaksi 900-luvulla, varhaisin ruotsinkielinen painos nimellä *Reyncke Fosz* on suomalaisen Sigfrid Aronus Forsiuksen kääntämä vuodelta 1621. Tunnetuimpia mukaelmia ovat mm. keskiyläsaksalainen *Reinhart Fuchs*, ranskalainen *Roman de Renart* (1175) ja alasaksalainen *Reyncke Fosz* (1498). Ruotsinkielisen laitoksen alkuteokseksi on väitetty juuri tätä alasaksalaista versiota. (Lehtonen 1981, 90-91.) Yritys Ketturomaanin suomentamiseksi alkoi Oulun Wiikko-Sanomissa vuonna 1837. Lehti julkaisi satua jatkokertomuksena viidessä numerossaan mutta lopetti sitten sadun julkaisemisen vetoamalla siihen, että muutamat lukijat olivat pitäneet satua arvottomana ja ”pelwosta että muutki lukiat sitä yhtä halpana pitäväät” (Oulun Wiikko-Sanomia 1-5).

1700-luvulla faabelin teoriaa pohdiskelivat muun muassa saksalaiset G. E. Lessing (1729-81) ja J. G. von Herder (1744-1803). Lessing ei arvostanut Lafontainen tyyllillä koreilua ja runomitan käyttöä, vaan suosi itse Aisopoksen proosamuotoisia faabeleita. Lessingin mukaan faabeli syntyy siten, että yleistä

moraalilauselmaa yksityistapaukseen sovellettaessa tästä tapauksesta tulee todellisuutta ja siitä sepitettävässä tarinassa voi nähdä alussa mainitun yleisen lauseلمان. Faabelin vaikutus piilee tarinan välittömässä vakuuttavuudessa. Eläinten käyttö faabelien toimivina henkilöinä johtuu niiden luonnetyyppien pysyvyydestä ja pysyvistä ominaisuuksista, jotka lukijat eläimiin yhdistävät. (Billeskov Jansen 1976, 433-434.) Herder ymmärsi faabelin orgaanisen muodostuksen tulokseksi, hänen mielestään faabeli on moralisoidun runouden ilmausta. Faabelien "näyttelijät" olivat parhaimmillaan puhuessaan luonnon ylevien lakien kieltä. Faabeli valaisi luonnonlakeja ja ohjasi järkeä, teroitti rakkauden yhdistävää voimaa ja siveellisyyttä sekä avarsi sielua ja opetti ylevyydellään. (Rancken 1950, 24.)

Hornborgin faabeleissa kertoja ulkopuolisena tarkkailijana tapahtumat kerrottuaan esittää päätelmän tai opettavan kommentin sadun tapahtumista, tai sitten on kyseessä minäkertoja, joka kertoo epimyytissä omakohtaisen opetuksensa tapahtumista, joissa on itse ollut osallisena. Useimmin satujen kertoja on näkymätön, kaikkietävä kertoja, joka ei osallistu tarinaan kuin kommentoimalla tapahtumia tai varoittelemalla henkilöitä loppulausekkeessa. Vaikka kyseessä ei ole perinteinen minä-kerronta, saattaa faabelin kertoja puhua itsestään ensimmäisessä persoonassa, mikä vaikeuttaa kertojan luokittelua "minä-kerronnan" tai "hän-kerronnan" edustajaksi. (Tammi 1992, 17.) Hornborgin faabelissa "Punakupulindu ja Käki" havaitaan luokittelun ongelmallisuus. Kertoja mainitsee: "Yhden kerran kuulin mä yhden Punakupulinnun ja Käen välillä seurawaisen keskenäisen Puheen:--" (Hornborg 1818, 71).

Kertomuksen rakenteen kannalta on huomattavaa, että henkilön diskurssi voi vaihdella kertojan diskurssin kanssa saman sadun sisällä. Tammi määrittelee diskurssin kertomuksen rakenteen tutkimuksessa henkilöiden ja kertojan tasolle kuuluvaksi, omanlaisekseen puheeksi tai muuksi sanalliseksi esitykseksi. Henkilön diskurssi on esimerkiksi dialogi, jota kertoja siteeraa tai muu henkilöiden itsensä tuottama esitys kuten ns. sisäinen monologi. Kertojan diskurssi on kyseessä, kun henkilöiden oma diskurssi on alistettu kertojan lausumalle esitykselle. Kertojan välittämä tieto voi olla sellaista, jota henkilön on mahdotonta havaita. (Tammi 1992, 31-32.)

2 Fantasia ja satiiri faabeleissa

2.1 Fantasian määrittelyä

Faabelien "fantastisuus" perustuu puhuviin eläimiin ja vieraisiin ympäristöihin, jotka muodostavat muuten yksitasoisen sadun fantasiaelementin. Lastenkirjallisuuden tutkija Göte Klingbergin mukaan lapsi voi fantasian avulla onnistuneesti käsitellä uusia ja vaikeita asioita, joita elämässään kohtaa. Esimerkiksi läheisen ihmisen kuoleman käsittelyyn fantastinen satu antaa välineitä; lapsi tuntee itsensä ennemminkin katsojaksi kuin osallistujaksi, kun vaikeaa aihetta ei käsitellä lähellä olevassa ja tutunoloisessa maailmassa. (Klingberg 1980, 115-116.)

Latinan ja kreikan kielistä johdettuna termi "fantastinen" tarkoittaa näkyväksi tekemistä, paljastamista, epätodellista. Tässä yleismerkityksessä kaikki mielikuvituksellisen toiminnan tuotteet ovat fantastisia ja kaikki kirjalliset teokset fantasioita. Kirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta fantasialle on ominaista kieltäytyminen "toden" tai "mahdollisen" määritelmistä, jotka ovat vallitsevia ja yleisesti hyväksytyjä. Fantasia vastustaa vakiintuneita käsityksiä ja uhkaa kumota normatiivisina pidetyt säännöt ja konventiot. Fantasia rikkoo sääntöjä, jotka koskevat todellisuuden esittämistä, kääntää ylösalaisin tähän maailmaan kuuluvia elementtejä ja järjestää ne uudelleen luoden tutusta jotain uutta ja tuntematonta (Jackson 1981, 8, 13-14.) Sen sijaan, että fantasia muodostaisi yhtenäisen kokonaisuuden, jonka alle kaikki fantastiset tekstit olisi mahdollista rajata, fantasia koostuu joukosta teoksia, joilla on yhteisiä piirteitä (ibid., 8).

Jackson asettaa fantastisuuden ("the fantastic") ihmeellisyyden ("the marvellous") ja mimeettisyyden ("the mimetic") väliin. Yliluonnollisia ja maagisia tapahtumia sisältävä teos kuuluu ihmeellisyyden, ulkopuolista todellisuutta jäljittelevä mimeettisyyden alueeseen. Fantastiset tarinat sisältävät elementtejä sekä ihmeellisyyden että mimeettisyyden alueelta. Ne järkyttävät lukijaa rikkomalla aluksi luodun kuvan tutusta ja turvallisesta maailmasta ja vetämällä lukijan tuntemattomaan ja epätodelliseen maailmaan. (Ibid., 33-34.) Fantasiat, joissa siirrytään toiseen, täysin erilaiseen, vaihtoehtoiseen maailmaan, kuuluvat lähelle ihmeellisyyden aluetta. Näin tapahtuu esimerkiksi J.R.R. Tolkienin tai C.S. Lewisin fantasioissa. Jacksonin mukaan fantastinen kirjallisuus ei toimi allegorian tavoin, reaalisen maailman ja fantastisen maailman välinen suhde ei rakennu ideoiden tai ihanteiden kautta.

Fantastinen kirjallisuus pyrkii ei-konseptuaalisuuteen, sillä se ei usko ihanteisiin eikä ole kiinnostunut ideoista. (Ibid., 42-43.)

Manlove tarkoittaa fantasialla fiktiota, joka herättää kummastusta ja sisältää yliluonnollisia tai mahdottomia elementtejä, kuten mahdottomia maailmoja tai olentoja. Yliluonnollinen tai mahdoton elementti on peräisin toisenlaisesta todellisuudesta kuin missä me elämme ja missä muodostamme käsityksiämme siitä, mikä on mahdollista. Tarinassa esiintyvät "kuolevaiset" henkilöt - kuten lukijakin - joutuvat tekemisiin ja tulevat ainakin osittain tutuiksi näiden yliluonnollisten tai epätodellisten olentojen tai objektien kanssa. (Manlove 1983, preface.) Viittaamalla fantasia - termillä sellaiseen fiktiiviseen teokseen, joka ei ensisijaisesti pyri meidän maailmamme representaatioon, määriteltyyn kategoriaan voidaan sisällyttää useita kirjallisia lajeja, kuten uninäyn, sadun, faabelin tai tieteiskertomuksen. Yhteistä näille lajeille on sellaisten mielikuvitusmaailmojen kuvaaminen, joissa maagiset voimat tai muut mahdottomuudet hyväksytään. (Virtanen 1993, 115.)

2.2 Satiirin keinot yhteiskuntakritiikin ilmentäjänä

Satiirin voi määritellä kirjallisuuden genreksi, ilmaisutavaksi tai huumorin alalajiksi. Satiiri kritisoi naurettavaksi saattamisen avulla ja kuvaa kohdettaan räikein värein, mutta aina helppotajuisesti käyttäen omana aikanaan uskaliaasta ja rohkeaa kieltä, mutta välttämättä väljähtyneitä kliseitä ja sovinnaisuuksia (Highet 1962, 3). Satiiri on aina tietoinen kuilusta, joka erottaa vallitsevan tilanteen siitä, kuinka asioiden tulisi olla. Satiirikko on ihanteiden vartija, joka onnistuessaan saavuttaa satiirillaan universaalisen pätevyyden (Pollard 1970, 3). Se pyrkii parantamaan asioita esittämällä ne vääristävän peilin kautta ja pyrkii näin totuuden esittämiseen (ibid., 7).

Kuvatessaan epämiellyttäviä asioita ja ihmisiä satiirikko pyrkii shokeeraamaan lukijoitaan ja saamaan nämä tajuamaan totuuden. Kun lukijat on "herätetty", on heissä saatava syntymään halu protestoida. Satiirikko pyrkii synnyttämään huvittuneisuutta ja halveksuntaa, yhdistämään naurun ja vihan tunteen. Vaikka satiiri herättää negatiivisia tunteita, se sisältää aina jonkin verran naurua ja huvittuneisuutta. (Highet 1962, 18-22.) Satiirikko voi kohdistaa halveksuntansa mihin asiaan tahansa, minkä katsoo kaipaavan huomiota ja korjausta. Hän ei ole

niinkään huolissaan asioista sinänsä, vaan ihmisten asenteista näitä asioita kohtaan. Satiirikko auttaa näkemään selkeästi naurun avulla. (Pollard 1970, 21.) Faabeli toimii laajennetun metaforan tavoin sisältäessään enemmän merkityksiä kuin pinnallisesti voidaan havaita. Faabeli vaatii lukijaa näkemään enemmän kuin on näytetty ja nimenomaan lisäämään merkityksiä. Havaittu ei riitä, on nähtävä pinnan alle. (Booth 1975, 24.)

Satiiri voi olla monologin, parodian tai kertomuksen, kuten faabelin, muodossa. Satiirisessa monologissa kertova minä puhuu suoraan ihmisille joko omana itsenään tai naamion takaa, jolloin puhujan ääni ei ole hänen äänensä, vaikka onkin tunnistettavissa. Hän osoittaa ongelman, esittää esimerkkejä, pitää pilkkanaan vastustajiaan ja pyrkii saamaan yleisön vakuuttuneeksi mielipiteistään. (Highet 1962, 13.) Antiikin roomalaisia satiiristen monologiin kirjoittajia olivat ainakin Ennius, Lucilius, Horatius ja Juvenalis. Sekä Horatius (65-8 eKr.) että Juvenalis (n. 55-130) kirjoittivat runosatiireja, mutta heidän tyyliinsä ja lähestymistapansa asioihin oli täysin erilainen. Horatiuksen satiireille olivat ominaisia avarakatseinen inhimillisyys ja sovittava huumori, kun taas Juvenalis sepitti katkeransävyisiä yhteiskuntasatiireja ja kohdisti ivansa erityisesti yläluokan paheisiin. (Oksala 1998, 163.) Juvenalis määritteli satiirin lähtökohdaksi suuttumuksen oleviin oloihin ja häneltä ovat lähtöisin sanat *Facit indignatio versum* (suuttumus tuottaa runosäkeen) (Riikonen 1998, 237).

Parodia on yksi satiirin tyypillisimmistä ilmenemismuodoista. Parodian kohteena on jokin olemassa oleva, tunnettu tai arvostettu kirjallinen tai muu teos, jonka sisältöä mukailemalla ja vääristelemällä se tekee pilaa esikuvastaan. Satiiriin välineitä ovat parodian lisäksi esimerkiksi ironia, travestia, burleski, paradoksi ja antiteesi. Joillakin kirjailijoilla nämä satiirin välineet saattavat näkyä vain teoksen joissakin osissa, jolloin nämä osat ovat satiirisia. Jos satiiriset elementit ovat läsnä kaikkialla teoksessa, on kyseessä mitä ilmeisimmin satiiri. (Highet 1962, 18.) Ironia käyttää aseenaan vääristelyä kääntämällä asiat nurinpäin, sanomalla toista kuin mitä tarkoittaa. Halutun vaikutuksen saavuttaakseen ironia tarvitsee valikoidun ja vastuullisen vastaanottajan, joka havaitsee ja ymmärtää sen tarkoitaman merkityksen. (Ibid., 55.) Lukija ei kuitenkaan aina hyväksy ironian kutsua, vaan torjuu houkutuksen asettautua hänelle osoitettuun paikkaan. Vastaanottaja tekee valinnan, ja onnistuakseen ironia tarvitsee myös kieltäytyjiä. (Booth 1975, 41.)

Burleski tarkoittaa karkean koomista, hullunkurista ja irvokasta esitystä (Mattila 1984, 14). Burleskilla on kaksi muotoa: "low burlesque" tarkoittaa pilkan kohteen suoraa alentamista, "high burlesque" epäsuoraa ylentämistä. (Pollard 1970, 41-43.) Travestia on parodian sukuinen ivamukaelma, jossa ylevää tai vakavaa aihetta käsitellään leikillisesti tai satiirisesti. Travestiassa esimerkiksi vakava-aiheisen kirjallisen tuotteen sisältö säilytetään, mutta se muuttuu koomiseksi uuden muodonannon vuoksi. (Mattila 1984, 76.)

Satiiri pyrkii paljastamaan epäkohtia ja kritisoimaan ihmisten toimintaa esimerkiksi näyttämällä ilmeisen todellisen mutta hyvin naurettavan ja järjettömän kuvan tästä maailmasta tai esittämällä kuvan täysin toisesta maailmasta, johon meidän maailmaamme verrataan. Satiirinen tarina voi sisältää vierailun tuntemattomaan maahan tai toiseen maailmaan, esimerkkinä matkasta kaukaisiin mielikuvitusmaihin voi mainita Jonathan Swiftin *Gulliverin retket*. (Highet 1962, 159.) Satiirille on tunnusomaista fantastisuus paitsi vieraiden maiden ja maailmojen, myös avaruusmatkojen, tulevaisuuden visioiden tai puhuvien eläinten kuvauksessa. Eläinfaabeli toimii satiirisena allegoriana esittäessään järjettömän kuvan omasta maailmastamme. Faabelit näyttävät ulkoisesti kertovan eläimistä, mutta eläimen nahan alta paljastuu ihminen inhimillisine luonteineen, hyveineen ja paheineen. Saduissa eläimet tekevät asioita, jotka ovat ominaisia ei eläimille, vaan ihmisille. Samalla satujen tarkoitus on antaa ihmisille oppitunti hyvästä käytöksestä. (Ibid., 177.)

Satiirin merkityksestä ja sopivuudesta yhteiskunnallisten epäkohtien korjaamiseen kertoo osuvasti Hornborgin faabeli ”Käsikoira ja Sijli”:

Sijnä tahdon minä minun haluni, sanoi yxi Käsikoira, koska hän yhden Sijlin waarinotti, joka pitkäweteisesti ja ajattelewisesti hiljaa tietänsä käwi, ja läxi niin pijan kuuluwalla häkäröitsemisellä hänen päälle; mutta tuli kohta ulwoin ja werisellä turwalla ja suulla takasin.

Wähäsen Lupilupan omaista, Te Wijsahat, on Teille aina hyödytyxexi. (Hornborg 1818, 10-11)

Faabelissa on määritelty satiiri 1800-luvun merkityksessä. Vähän ”Lupilupan” eli satiirinomaista esityksessä on aina viisaille hyväksi. Satiirikon piikit vasta tehoavat

”Hulivileihin”, ”takkiiaisiin” koiriin, jotka hätiköiden ja ajattelematta syöksyvät rauhallisen siilin kimppuun.

2.3 Menippolainen satiiri

Narratiivinen satiiri, jonka piiriin myös satiirinen faabeli kuuluu, kohdistaa kritiikkinsä komiikan keinojen avulla todellisuuden ilmiöihin, esimerkiksi henkilöihin, instituutioihin, yhteiskuntiin ja niiden edustamiin aatteisiin. Mikäli narratiivisessa satiirissa esiintyy keskeisessä asemassa jokin yliluonnollinen tai mahdoton, todellisuuden vastainen elementti, voidaan kyseistä teosta kutsua fantastiseksi satiiriksi. Fantasia ei ole itsetarkoituksellista, vaan fantasiaelementti toimii teoksessa satiirin välineenä. Fantasiaelementti voi olla yliluonnollinen tai mahdoton henkilö tai olio, miljöö tai esine, jonka tarkoitus on luoda uusia näkökulmia kritiikin kohteeseen. Arkitodellisuudelle uskollisella kerronnalla näitä näkökulmia ja merkityksiä olisi mahdotonta saavuttaa. Fantastisen satiirin perinne ulottuu antiikin Kreikan ja Rooman menippolaisista satiireista moderniin satiiriin, esimerkiksi Dostojevskin, Kafkan ja Vonnegutin satiireihin. (Virtanen 1993, 158.)

Menippolainen satiiri eli menippea on satiirin alueeseen kuuluva laji, jossa fantasiaa esiintyy lähes aina (ibid., 121). Menippeassa on sekä satiiria että fantasiaa, vaikka nämä kirjallisuuden modukset määritelmiensä perusteella vaikuttavat olevan hyvinkin kaukana toisistaan. Fantastin pyrkimys mielikuvitusmaailman luomiseen ja satiirikon pyrkimys kritikoida todellisuutta eivät ole menippeassa ristiriidassa keskenään, vaan nivoutuvat yhteen fantastisen satiirin muodossa. (Ibid., 113.) Antiikin ajan määritelmiin tukeutuen Mihail Bahtin esittelee menippolaisen satiirin tuntomerkit teoksessaan *Dostojevskin poetiikan ongelmia*. Genre sai nimensä ja täsmällisen muotonsa filosofi Menippos Gadaralaiselta, joka eli 300-luvulla eKr. Klassisia menippolaisia satiireja ovat Senecan *Apocolocyntosis* ja Petroniuksen *Satyricon*. Lukianoksen menippolaiset satiirit ja Apuleiuksen *Metamorphoses* eli *Kultainen Aasi* antavat täydellisimmän käsityksen genrestä, mutta menippean piirteitä on myös Luciliuksen ja Horatiuksen satiireissa. (Bahtin 1991, 166-167.) Tyypillistä menippealle on fantastisuuden lisäksi ajankohtaisuus ja kannanotot ajankohtaisiin aiheisiin ja ideologisiin kysymyksiin.

Menippeassa nauruelementti on keskeisellä sijalla. Genren karnevaaliluonne ilmenee niin karnevaalityyppisten juhlien kuin karnevalistisen maailmankuvan ja karnevaalilogiikan mukaisen nurinpäin olevan maailman kuvauksessa. Karnevaalin ajaksi tavallisen elämän järjestystä määrittävät lait, rajoitukset ja ihmisten väliset sosiaalis-hierarkkiset eriarvoisuudet kumotaan ja ihmisten välillä vallitsee vapaa tuttavallisuus (ibid.,180). Karnevalistiseen kuvaukseen kuuluvat myös skandaalit ja eksentrisyydet sekä kruunaukset ja kruunun riistot. Myös manala karnevalisoidaan, jolloin kaikki ihmiset ovat siellä samanarvoisia maanpäällisestä asemasta riippumatta. (Ibid., 194.) Fantasiaelementtejä menippeassa esiintyy runsaasti esimerkiksi miljöön vaihteluissa. Miljöö voi vaihdella Olympos-vuorelta manalaan tai taivaasta helvettiin ja yleistä onkin kolmen tason, Olympoksen, maan ja manalan tarkastelu. Kolmitason konstruktio voi toteutua siirtymisenä maasta jumalten asuinsijoille ja kuolleitten valtakuntaan, manalaan. Toisaalta tuonpuoleisesta, taivaasta tai helvetistä voidaan siirtyä maan päälle, jolloin maanpäällisten kuolevaisten kanssa kontaktiin joutuva yliluonnollinen olento on fantastisena elementtinä. Fantasiaolento tuo näissä kohtaamisissa ihmismaailmaan vastakkaisen näkökulman hallitseville näkemyksille, arvoille ja asenteille. (Bahtin 1991, 171, Virtanen 1993, 148-151.)

Menippeassa fantasia voi ilmetä unina tai matkoina tuntemattomiin maihin. Voidaan matkata Maasta avaruuteen tai käänteisesti Maan ulkopuoliset olennot tulevat etsimään planeetaltamme älyllistä elämää. Joskus henkilöt kohtaavat matkoillaan yhteiskunnallisen utopian tai dystopian, jota omaan maailmaan verrataan. Näihin seikkailukertomuksiin saattaa sisältyä symbolisia ja mystis-uskonnollisia ulottuvuuksia. (Virtanen 1993, 122.) Satiirien karnevalistisille maailmoille ovat tyypillisiä myös luonnonvastaiset metamorfoosit ja kaksoisolentomotiivi (ibid., 130, 134).

Kokeellinen fantastisuus on eräs tärkeä menippean peruspiirre. Asioita ja ilmiöitä tarkkaillaan jostakin epätavallisesta näkökulmasta, esimerkiksi korkeuksista, jota seuraa tarkasteltavan elämän mittasuhteiden jyrkkä muutos. Fantasiaa esiintyy myös ns. moraalis-psykologisen kokeellisuuden alueella, ihmisen epätavallisten ja epänormaalien psyykkisten tilojen kuvauksessa. Toisaalta näitä ilmiöitä voidaan tarkastella "maanisen tematiikan" kautta, toisaalta ne ovat menippealle geneerisesti merkityksellisiä. Fantasiaa esiintyy persoonallisuuden jakautumisen, epätavallisten

unien ja haaveksunnan kuvauksissa. (Bahtin 1991, 171-172.) Matkasatiireissa siirtyminen mielikuvituksellisiin ympäristöihin mahdollistaa oman maailman tarkastelun epätavallisesta tai mahdottomasta näkökulmasta, mitä voidaan kutsua kokeelliseksi fantastisuudeksi (Virtanen 1993, 159).

Menippean tärkein tehtävä on totuuden etsiminen ja koetteleminen. Viisaan ja totuuden etsijän hahmoon kiteytynyt idea, sana ja totuus provosoidaan esiin ja sitä koetellaan poikkeuksellisissa tilanteissa. Poikkeuksellisia tilanteita voivat olla satiirin sankarin nouseminen taivasiin, laskeutuminen manalaan, vaeltaminen tuntemattomissa maissa ja joutuminen outoihin elämäntilanteisiin. Usein seikkailun luonteen saaneella fantasialla on aatteellis-filosofinen päämäärä: se palvelee totuuden koettelemista, ei vain sen myönteistä ruumiillistumista. Menippeassa asetetaan testiin henkilön maailmaa koskeva filosofinen näkökanta, ei hänen tästä näkökannasta riippumattomat ~~luonteen~~ piirteensä. Kyse on idean maailmassa. (Bahtin 1991, 168-169.) Virtanen laajentaa tätä Bahtinin määritelmää eikä painota niinkään viisaan henkilön edustaman aatteen testaamista tilanteiden kautta kuin kokonaisten aatteiden, arvojen ja asenteiden asettamista kysymyksen alaiseksi. Testi, johon aatejärjestelmä tai jokin näkemys maailmasta joutuu, on muodoltaan dialoginen. Yhtä aatejärjestelmää vastaan asetetaan toinen tai toisia aatejärjestelmiä, jotka ruumiillistuvat teoksen eri henkilöissä, instituutioissa, yhteiskunnissa tai valtioissa. (Virtanen 1993, 124.)

Vuoropuhelussa eli synkrisiksessä arvojen, aatteiden ja asenteiden vastakkainasettelu tulee ilmi esimerkiksi satiirin päähenkilön edustaessa tiettyä näkemystä maailmasta ja hänen vastakeskustelijansa mielikuvitusmaissa uusia, poikkeavia näkemyksiä, kuten käy Swiftin *Gulliverin matkat* -teoksen (1726) eri jaksoissa. Toinen testin muoto on Bahtinin nimittämä idean ja totuuden seikkailu maailmassa, jolloin menippean juonen tilanteiden sarjassa testataan, miten henkilöihahmon edustama abstraktinen aate ja konkreettinen todellisuus sopivat yhteen. Testiä ei käydä vuoropuhelun tasolla, vaan henkilöiden välisessä toiminnassa. Narratiivisissa satiireissa esiintuodut aatteet eivät ole kaikki tasapuolisesti naurun ja ivan kohteina, vaan yksi esitetyistä aatteista tai uskomusjärjestelmistä on ensisijaisesti kritiikin kohteena. Usein kyseenalaistetuksi joutunut aate- tai arvojärjestelmä on juuri jokin "valtakulttuurin" ilmentymä, virallinen tai normatiivinen näkemys. (Ibid., 124-126.)

Faabelin tyypillisiä fantasiaelementtejä ovat mahdottomat olennot ja ympäristöt. Faabelit eivät sovellu matkasatiirin määritelmään eikä niissä esiinny havainnoivaa ihmistä, "totuuden etsijää", vaan tutun maailman ja faabelin ihmeellisen maailman välinen dialogi syntyy lukijan mielessä. Niin faabelin kuin matkasatiirinkin suhde todelliseen maailmaan on allegorinen. Faabelit eivät kerro eläimistä, vaan lukijan on löydettävä tarinan pintatason alta varsinainen merkitys, fantasiaelementin taakse kätkeyty kriittisyys. (Ibid., 159-160.)

3 Valistusfilosofia ja kasvatus

3.1 Kasvatusajattelun lähtökohdat - valistuksen synty ja kehitys

Uuden luonnontieteen kehittyminen ja aurinkokeskeisen maailmankuvan synty 1500- ja 1600 - luvuilla toi mukanaan tieteeseen kvantitatiivisen, matemaattisen hengen. Aristoteles ja keskiajan ajattelijat olivat pohtineet, miksi ilmiöt tapahtuvat, uuden ajan tähtitieteilijät tutkivat sitä, miten nämä ilmiöt tapahtuvat, mitä lakeja kiertotähdet liikkueessaan tai kappaleet pudotessaan noudattavat. Mekaanisen luonnonkäsityksen mukaan maailma oli suuri koneisto, jossa horjumattomat lait säätelivät kappaleiden mekaanista vaikutusta toisiinsa. 1600-luvun filosofit Descartes (1596-1650), Thomas Hobbes (1588-1679), Spinoza (1632-77) ja Leibniz (1646-1716) olivat "rationalisteja", koska he pyrkivät järjen avulla ymmärtämään elämän ja sen perimmäiset ilmiöt. Rationalismi eli järkifilosofia ja empirismi eli kokemusfilosofia eivät sulkeneet toisiaan pois valistusaikaa ennakoivien filosofien ajatuksissa. Ihmisjärjen itsenäistä käyttöä alettiin arvostaa ja korostettiin, että kriittisesti järkeään käyttämällä ihminen pystyi käsittämään asiat oikein, koskivatpa ne sitten luontoa, moraalia, oikeutta tai uskontoa. Tästä oli seurauksena muun muassa naturalistinen valtiokäsitys, jonka mukaan hallitsijoiden valta ei ollut peräisin jumalalta vaan valtio oli syntynyt yksilöiden ja valtioyhteisön välisen sopimuksen tuloksena, luonnollisiin syihin perustuen. Esimerkiksi Thomas Hobbes selitti näin valtion synnyn teoksessaan *Leviathan*. (Grue-Sørensen 1961, 223-226.) 1700-luvulla kehittyi valistuneeksi itsevaltiudeksi kutsuttu poliittinen ideologia, joka nojasi tähän yhteiskuntasopimuksen periaatteeseen ja pyrki yhdistämään absolutismin ja

valistuksen. Tämä yleiseurooppalainen ideologia tähtäsi rationaalisia valistuksen periaatteita noudattaen valtion muuttamiseen ja uudistamiseen. Hallitsijalla säilyi kuitenkin rajoittamaton valta mallin reformistisesta luonteesta huolimatta. Itsevaltiuden aika päättyi Ranskan vallankumoukseen vuonna 1789. (Männikkö 1996, 561.)

Uusien tiedonmuotojen syntyminen myötä alettiin vaatia opetuksen uudistamista niiden mukaiseksi. Luonnontieteiden ja filosofian uudistajat eivät olleet itse opettajia, vaan vaikuttivat teoksillaan ja ajatuksillaan uusien pedagogisten suuntausten syntyyn. Tavoitteena oli taistella tietämättömyyttä ja taikauskoa vastaan. Totuus sinänsä nähtiin tavoittelemisen arvoisena sen käyttömahdollisuuksista riippumatta, vaikka luonnon tuntemuksesta ajateltiin voitavan saavuttaa myös käytännöllistä hyötyä. (Grue-Sørensen 1961, 227.) Valistuksen päämääräksi nähtiin entisten aikojen ennakkoluulojen ja väärrien käsitysten hävittäminen ja koko ihmiskunnan tilan, sen fyysisten ja sosiaalisten elinehtojen parantaminen. Utilitarismi, hyötyajattelu, oli erityisesti talouden alalla ajalle tyypillistä, mutta valistus ei rajoittunut vain tiettyihin aloihin. Järjen valoa oli luotava kaikkialle ja järki ja kokemus tuli asettaa kansanomaisen taikauskon ja ilmestystotuuksien tilalle. Uskottiin, että lisääntyneiden tietojen avulla ihmiskunta voitaisiin vapauttaa sairaudesta, köyhyydestä ja sodista. Edellytys tälle oli uskonnollisen ja poliittisen suvaitsevaisuuden lisääminen. (Ibid., 301.)

1700-luvun sosiaalisesti ja poliittisesti nouseva luokka oli porvaristo, jonka asema parantui entisestään Ranskan suuren vallankumouksen jälkeen, kun keskiajalta juontuva feodaaliaateliston ja papiston hallitsema yhteiskuntajärjestelmä sortui (Hilpelä 1982, 3). Tieteen harjoittamisessa pyrittiin ennen kaikkea luonnon hallintaan. Usko ihmisjärjen mahdollisuuksiin ja uusi taloudellinen tuotantotapa nostivat yksilön korkeaan asemaan. Ihminen, joka oli ennen ollut ensisijaisesti suvun, ammattikunnan tai säädyn jäsen, muuttui kapitalistisessa tuotannossa yksilöksi, taloudelliseksi subjektiksi joka tasavertaisena muiden kanssa vaihtoi tuotteitaan toisten yksilöiden tuotteisiin. 1700-luvun mittaan suosiotaan kasvattanut kapitalistinen tuotantotapa asetti ainoaksi toiminnan rationaalisuuden kriteeriksi sen pääomalle tuottaman voiton. (Ibid., 4-5.) Sääty-yhteiskunnasta porvarilliseen yhteiskuntaan siirtymisen on nähty olevan eräänä taustatekijänä modernin, autonomisen subjektin synnylle 1700-luvulla; "minän" ja "ulkomaailman" välinen

kuilu syntyi niin yhteiskunnallisen rationalisoitumisen, porvarillisen julkisuuden kehityksen kuin yksityiselämän alueella tapahtuneiden kokemistavan muutosten pohjalta. Saariluoma siteeraa Charles Taylorin ajatuksia modernin minän synnyn sijoittumisesta valistuksen ja romantiikan ajattelumuotoihin. Taylorin mukaan modernin aikakaudelle tyypilliset todellisuuden empiiris-rationaalisen tavoittamisen ja ihmisen vapautumisen ajatukset palautuvat valistukseen. Yksilöllisyyden näkeminen arvona ja käsitys ihmisestä elämässään ja teoissaan individuaalista minäänsä ilmentävänä yksilönä ovat peräisin romantiikasta. (Saariluoma 1999, 20-21.)

Ranskalaisten ajattelijoiden ja tiedemiesten suurta sanakirjaa, *Encyclopédie* -teosta julkaistiin vuosina 1751-72. Perinpohjaiseen valistukseen pyrkivä teos käsitteli muun muassa filosofian, uskonnon, politiikan, estetiikan, luonnontieteen ja tekniikan kysymyksiä. Tietosanakirja esitteli paitsi aikakauden tietoutta asioista, myös kumouksellisia aatteita, jotka olivat nousseet esiin edellisinä vuosikymmeninä. Tällaisia aatteita olivat rationalismi, materialismi, empirismi ja ateismi. Encyclopédien merkitys oli ennen kaikkea sen aatteellisuudessa. Teoksen toimittajat, kirjailija ja filosofi Denis Diderot sekä matemaatikko D'Alembert osoittivat teoksen kautta ennakkoluulottomuutensa, uskonsa järkeen ja tieteeseen sekä kumouksellisen asennoitumisensa kangistunutta valtiokoneistoa ja aikansa elänyttä kirkkoa vastaan. (Koskimies 1964, 23.) Yksi teoksen kirjoittajista, ranskalainen valistuskirjailija Voltaire (1694-1778) vastusti jyrkästi kristinuskoa ja kirkkoa ja väitti kristillisten opinkappaleiden olevan taikauskkoa ja pappien vallanhimon turmelleen uskonnolliset instituutiot. Voltairen ajatukset ja vaatimukset suvaitsevaisuudesta ja uskonnonvapaudesta levisivät kirjoituksina ympäri Eurooppaa. (Männikkö 1996, 553.)

Ensyklopedistien ajatukset eivät saaneet muissa Euroopan maissa yhtä suurta kannatusta kuin Ranskassa, ainakaan uskonnon osalta. Saksassa ja Englannissa uskontoa ja tiedettä pyrittiin yhdistämään, jonka tuloksena oli järkeis- eli luonnollinen uskonto. Englannissa filosofit häivyttivät näkymättömiin lähes kaiken kokemuksen ja terveen ihmisjärjen ylittävän aineksen. Pisimmälle meni deismi, joka antoi Jumalalle ainoastaan aseman maailman ja lakien luoja, joka luomisen jälkeen antoi maailman olla omillaan. Englantilaiset ajattelijat korostivat moraalivaatimuksia ihmisen toiminnassa ja esittivät ihmisestä ja moraalista näkemyksen, jonka mukaan

kokemus tai katekismus eivät ole moraalin pohjana vaan sellainen on ihmisluontoon kuuluva moraalinen taju. Tästä muodostettiin moral sense -teoria. Osin näistä ajatuksista on lähtöisin valistusajan moralisoiva henki. Hyveet, lähimmäisenrakkaus ja yhteisetu korotettiin korkeimpaan asemaan. Kristinuskon opinkappaleista ja ihmeistä haluttiin luopua, mutta sen siveelliset ainekset säilyttää. (Grue-Sørensen 1961, 302.)

1700-luvun lopulla valistuksen rinnalla voimistuivat sekä taiteessa että yhteiskunnassa uudet valistusaatteita kyseenalaistavat aate- ja arvostusvirtaukset, jotka tunnetaan romantiikan nimellä. Taiteessa uusklassismin tyyliuuntaus vaati kohtuullisuutta, ankaraa muotoa ja yleispätevyyttä, johon vuosisadan puolivälissä oli jo kyllästytty, samoin kuin muiden aikojen ihanteiden jäljittelyyn. Valistusfilosofien hyötynäkökohtia ja voimakasta yhteiskuntakriittisyyttä vastustettiin ja nostettiin järjen tilalle tunne ja luonto. (Sørensen 1976, 2.)

1700-luvun loppua voi kutsua varhaisromantiikan ajaksi, jolloin noustiin vastustamaan valistuksen kylmää järkeä ja tarjottiin tilalle luonnon, taidon ja koskemattoman arvostus. "Koskemattoman" arvostus ei liittynyt pelkästään luontoon, vaan myös ihmiseen. Valistuksen mielestä sivistys oli kaiken hyvän lähtökohta, sivistymättömän ja oppimattoman ihmisen tuli omaksua hyödyllisiä tietoja, joiden avulla hänestä vasta tuli ihminen. "Luonnonihmisen" arvostus kohosi korkealle romantiikan aikakaudella, minkä lähtökohtana oli kansanrunon nousu valistuneen taideronon rinnalle. James Macphersonin (1736-1796) gaelin kielestä kääntämä kansanrunokokoelma *Ossianin runot* (1765) synnytti suurta innostusta ja kiinnostusta kansanrunoja kohtaan. J.G. Herder muotoili uuden kokonaisuuden, kansan käsitteen ja korosti kielen tärkeyttä, kieliyhteisöä kansan muodostajana. Kansaan kuuluivat niin oppineet kuin oppimattomatkin ihmiset ja näillä kaikilla oli tärkeä asema kokonaisuuden osana. (Heikkinen 1972, 46-47.) Herderin ajatukset vaikuttivat nationalismiin leviämiseen ympäri Eurooppaa ja kansallistunteen sekä itsenäisyysajatuksien vahvistumiseen monissa pienissä maissa.

Romantiikalle ominainen on käsitys maailmasta elävänä, orgaanisena kokonaisuutena, kosmoksena, jossa immanentti jumaluus, henki, vaikuttaa. Jumalallisessa perikuvassaan ihminen on yhteydessä tosiolovaiseen, hengen maailmaan. Muisto siitä, että ihminen aikaisemmassa olotilassaan on ollut yhtä jumalallisen perikuvansa kanssa, herättää hänessä kaipauksen täydellisyyteen. Tämä

tydyttämätön kaipaus ilmenee usein romantiikan runoudessa. Romantiikan ihmiskäsitys johti oppiin yli-ihmisestä: ihminen kehittyy kohti perikuvaansa eli täydellisyyttä, nykyinen ihminen on vain välivaihe tässä kehityksessä. Romantiikan käsitys nerosta, joka minuudessaan pystyy kohoamaan itsensä yläpuolelle ja tarkastelemaan itseään jumaluuden tajunnantilasta käsin, johtaa ajatukseen nerokkaan ihmisen riippumattomuudesta ulkonaisista moraalisisista auktoriteeteista. Romanttisen neron eettinen normi on hänessä itsessään. (Krohn 1956, 69-70, Krohn 1964, 9-10.) Valistusajattelussa korostettiin paitsi ihmistä autonomisesti järkeään käyttävänä olentona, myös ihmissydämen tunteita. Moraalinen aisti liittyi juuri tunteisiin, kuten säälin tai myötätunnon tunteisiin. Moraalisen kasvatuksen parhaaksi keinoksi nähtiin tunteisiin vetoaminen. Valistusajattelun tunteisiin vetoaminen eroaa kuitenkin romantiikan tunteen korostuksesta siten, ettei valistussentimentalismi ole individualistista. Yksilölle ominaisten tunteiden sijaan keskityttiin olemassa olevaan yleiseen ihmissydämeen ja ihmissydämen tunteisiin, joihin voitiin vedota moraalisen kasvatuksen tarkoituksessa. (Saariluoma 1999, 24.)

3.2 John Locken empiirinen filosofia ja suhde kasvatukseen

John Locke (1632-1704) julkaisi vuonna 1690 valtiofilosofisen pääteoksensa *Two Treatises of Government*, joka käsitteli luonnonoikeudellisesta näkökulmasta kansalaisen ja valtion suhdetta ja kritisoi väitteitä yksinvaltiuden jumalallisesta alkuperästä. Locken näkemykset vallan jaosta, yhteiskuntasopimuksesta ja valtion vastuusta edistää kansalaisten kaikinpuolista hyvinvointia ennakoivat Montesquieaun vallan kolmijako-oppia. (Heikkinen 1972, 38.) Locken pääteos, *Essay concerning human understanding* (1690) sisältää hänen ihmiskäsityksensä ja empirisminsä ytimen. Hänen mukaansa ihmisen järjen ja tietämyksen koko aines on peräisin kokemuksesta. Ei ole olemassa mitään synnynnäisiä mielteitä, käsitteitä tai aatteita, vaan kaikki on kokemuksen kautta opittua. Ihmissielun, tyhjän taulun, kokemukset vähitellen täyttävät kirjoituksella, joka saattaa pyyhkiytyä pois tai vahvistua. Tietoja ja oivalluksia ihminen voi saada aistien lisäksi omiin tiloihimme kohdistuvan sisäisen havainnon kautta. (Grue-Sørensen 1961, 289.) Kuitenkin kaikki ulkoiset ja sisäiset havainnot ovat pelkkiä mielteitä, jonka vuoksi ihminen oppii tuntemaan olioiden ominaisuudet, niiden ilmiöt, mutta ei niiden olemusta. Tämäkin tietäminen

riittää elämämme ja toimintamme tarpeisiin ja suunnitteluun (Friedell 1964, 159). Mitä lähempänä yksinkertaista aistivaikutelmaa tieto on, sitä varmempaa se on. Esimerkiksi oppimisessa on olemassa vaara, että asian vaikeaselkoinen abstrahointi vie liian kauas suorista aistivaikutelmista, jolloin oppimisella ei ole juuri lainkaan kosketusta todellisuuteen. Oppimisen ei pitäisi perustua kokonaan kielen välittämiin selostuksiin vaan kokemuksiin. (Grue-Sørensen 1961, 289.)

Locken kasvatusopillinen teos *Muutamia mietteitä kasvatuksesta* ilmestyi vuonna 1693. Kirja sisältää lähinnä käytännöllisiä ohjeita vapaan ja itsenäisen persoonallisuuden, gentlemannin, oikeaan kasvatukseen (ibid., 287). Ruumiillisessa kasvatuksessa Locke puoltaa karaisua ja ruumiin totuttamista mahdollisimman äärimmäisiin olotiloihin, sillä hänen mukaansa terve sielu elää terveessä ruumiissa ja ruumista karaisemalla terveyttä voitiin edistää parhaiten (Locke 1914, 6). Samoin kuin ruumiin, ilmenee hengenkin voimakkuus ja terveys sen kykyä kestää vaivaa ja raskautia. Kaiken hyveen pohja on ihmisen kyvyssä kieltäytyä mielihaluistaan, vastustaa taipumuksiaan ja seurata aina järkeään omat mieliteot unohtaen. Lasten kasvatuksessa tulisi pyrkiä mahdollisimman varhain opettamaan henki tottelemaan kuria ja noudattamaan järjen neuvoja. Vanhemmat tekevät väärin pelätessään pahoittavansa lapsensa mielen ja antaessaan tälle periksi kaikessa. On vaarallista antaa lapsen tottua siihen, että tämä saa aina tehdä mielihalujensa mukaan. (Ibid., 39.) Locke korostaa, että "Paha ei ole siinä, että ihmisellä on näiden erilaisten ikäkausien käsityskyvyn ja maun mukaisia haluja, vaan siinä, ettei niitä ole alistettu järjen määräysten ja kurin alaisiksi" (ibid., 42).

Locke kritisoi lasten yllyttämistä turhamaisuuteen ja vaatteilla koreiluun sekä itsensä pitämiseen parempana ulkonaisen hienouden takia. Hornborgin faabelissa "Riikinkukko ja Kalkkuna" puututaan juuri tähän epäkohtaan, ulkonaisen koreuden arvostamiseen ja koreudesta johtuvaan itserakkauteen. Sadussa riikinkukko kehuskelee kalkkunalle tämän ulkonäköä ja vähättelee omaansa väittäen olevansa kalkkunalle kateellinen tämän "sulkiiais pugun loisteesta." Kalkkuna kuitenkin näkee, että riikinkukon tarkoituksena on vain saada kehuja itselleen. "Teidän huono puoli, te herrat, on tietty", toteaa kalkkuna. (Hornborg 1818, 64.)

Vanhempien antama esimerkki on taustalla myös valehtelussa ja vain vähän valheesta poikkeavien puolustelujen keksimisessä omien tekojen oikeuttamiseksi. Kohtuullisuus on hyve, joka usein unohtuu vanhemmilta erityisesti ruuan ja juoman

suhteen. Lapsia täytyisi opettaa yksinkertaiseen ja luonnolliseen ruokajärjestykseen eikä välittää heille sellaista käsitystä, että syöminen ja juominen on elämän tärkeintä toimintaa ja suurin onni. (Locke 1914, 43-45.) Luonnollisten tarpeiden, nälän, vilun tai janon tyydyttäminen on vanhempien tehtävä, mutta vain sen verran kuin lapsi välttämättä tarvitsee. Lasten omia mieltymyksiä näissä asioissa kasvattajien ei tule kuunnella. (Ibid., 144.)

Siveellisessä kasvatuksessa on Locken mielestä käytettävä muita keinoja kuin kovia rangaistuksia. Jos tarpeeksi varhain on oltu lujia ja ankaria lasta kohtaan, on se tehnyt tehtävänsä eikä kovuus ole enää myöhemmin tarpeellista. Liika kuritus ei ole hyväksi, mutta sen sijaan on synnyttävä lapsessa kunnioittavaa pelkoa ja nöyryyttä. Kuritus vain lisää lapsen tuntemaa vastenmielisyyttä esimerkiksi lukemista kohtaan, jos tämä lukemisen vuoksi joutuu kestämään kuritusta. (Grue-Sørensen 1961, 294.) Lyöminen on viimeinen rankaisukeino, jota vanhempien on joskus pakko käyttää, jos lasta ei saada tottelemaan muilla tavoin. Palkitsemista tulisi välttää, jos tarkoituksena on sen avulla saada lapsi tekemään sellaista mitä hän ei muuten tekisi. Lahjominen voimistaa nautinnonhimoa ja saa lapsen pitämään kauniita esineitä tai hienoja vaatteita sellaisina asioina, joita elämässä tulee tavoitella. Kunnia ja häpeä ovat asioita, joihin kasvattajan tulisi kiinnittää huomiota. Kun lapsi on kerran saatu arvostamaan kunniaa ja hyvää mainetta, hän haluaa tavoitella niitä aina. Toisaalta häpeäminen ja pelko muiden paheksunnasta ovat oikea keino lapsen hallitsemiseksi. Pohjimmiltaan hyveen oikea mitta ei ole hyvän maineen saavuttaminen vaan ihmisen halu noudattaa Jumalalta saatuja velvollisuuksiaan. Nämä ovat kuitenkin ne oikeat rangaistukset ja palkitsemistavat, joita vanhempien tulisi noudattaa. Ruumiillisia kärsimyksiä ja nautintoja tulisi välttää. (Locke 1914, 59-63.)

Jos vanhemmat haluavat lastensa kunnioittavan heitä, on heidän myös kunnioitettava lapsiaan. Vanhemmat toimivat esimerkkinä lapselle eikä heidän pitäisi tehdä tämän paikalla ollessa mitään sellaista, jota he eivät tahdo lapsen jäljittelevän. Ainakaan lasta ei pitäisi rangaista sellaisesta teosta, jonka hän on nähnyt vanhempansa tekevän. (Ibid., 89.) Hornborgin faabeli "Kaxi urosaa Kissaa" kritisoi isien varomattomuutta heidän kertoessa teoistaan, joita lapset pian jäljittelevät. Urosat kissat Miska ja Miiri kehuskelevat kilvan tekemillään kepposilla ja tuhotöillä nuorempien kissojen kunnella vieressä. Miskan ja Miirin lopetettua muistelunsa, "Nuoret Miskat ja Mijrit, jotka tässä juhlallisessa pidossa läsnä olivat, kuundeliwat

tarkkaudella perään, koittelivat kohta sitä kappaletta jälesti tehdä, waan tuliwat kohta kuin tarwettomat ja wahigolliset eläimet, yxi hukutetuxi, toinen lyödyxi, kolmais ylipäätäns poistyyrätyxi, missä hän itsiäns näytteli." (Hornborg 1818, 52-53.) Satu korostaa vanhempien vastuuta lasten kasvatuksessa, ja huonon esimerkin vahvaa vaikutusta lasten jäljitellessä näkemäänsä käytöstä.

Kasvatuksessa olisi käytettävä mahdollisimman paljon esimerkkejä, havainnollistettava oikeaa käytöstä vaikkapa lasten tuntemien henkilöiden avulla ja samalla esitettävä näkemyksiä käytöksen sopivuudesta tai sopimattomuudesta. Hyveet ja paheet tarttuvat lasten mieliin kaikkein selvimmin muiden ihmisten tekojen kautta. (Locke 1914, 106.) Maailma tulisi näyttää nuorelle sellaisena kuin se on paheineen, viettelyksineen ja ansoineen, ennen kuin tämä siihen joutuu, sillä maailman tunteminen on paras keino suojautua sitä vastaan (ibid. 124, 126).

Huonoa käytöstä ja sopimattomia tapoja ovat Locken mukaan itkeminen, joka osoittaa itsehillinnän puutetta, turha arkuus, näsäviisauus, velttous sekä julmuus, joka ilmenee eläinten kuten linnunpoikien ja perhosten kiduttamisessa. Velttous ja laiskuus ovat pahimpia ominaisuuksia lapsessa, ja niistä tulisi päästä eroon mahdollisimman pian. Locke esittelee erilaisia keinoja ja antaa neuvoja tämän päämäärän saavuttamiseksi. (Ibid., 181.) Huonoja luonteenpiirteitä ovat myös tyluus ja välinpitämättömyys muita ihmisiä kohtaan. Huonoa käytöstä on ivaileminen, riidan haastaminen, väittelynhalu ja halveksuminen eli kykenemättömyys osoittaa jokaiselle ihmiselle kuuluvaa kunnioitusta. (Ibid., 206-209.) Säätyläisen ja herrasmiehen tärkein ominaisuus on viisauus eli kyky "hoitaa asiansa taitavasti ja varovasti tässä maailmassa" (ibid., 202). Hyvä käytös on kohteliasta käytöstä, toisten huomioon ottamista ja sekä itsensä että muiden arvostamista. Totuuden puhuminen on rehellisen ihmisen merkki, ja lapsenkin on tiedettävä että hänelle annetaan ennemmin anteeksi kaksikymmentä muuta virhettä kuin yksi ainoa valhe, jonka tarkoituksena on peittää jotain rikkomusta (ibid., 201). Neljästä tärkeimmästä kasvatustavoitteesta, jotka ovat hyve, viisauus, moitteeton käytös ja oppi, Locke pitää kaikkien vähäarvoisimpana oppia. Hänen mielestään ihmiset liian usein ymmärtävät kasvatuksen vain älylliseksi opetuksiksi, kun käytännöllinen viisauus ja kyvykkyys ovat tätä paljon tärkeämpiä. (Ibid., 195-196, 216.)

Locken vaikutus oli suuri erityisesti 1700-luvun valistuneen porvariston keskuudessa. (Grue-Sørensen 1961, 299). Locke oli kasvatustavojen uudistaja

asettaessaan luonteen ja hyveen kasvattamisen kirjaviisauden ja teoreettisen opin sijaan. Opetuksesta oli poistettava tarpeeton ankaruus ja sitä oli mahdollisimman paljon havainnollistettava, oli käytettävä leikkiä opetuksen välineenä ja kohdeltava lapsia yksilöllisinä olentoina. (Lehtonen 1914, 24-25.)

3.3 Jean-Jacques Rousseau, valistuksen romantikko

1700-luvun pedagogeista on kuuluisin Jean-Jacques Rousseau (1712-78), jonka vaikutus omana aikanaan ulottui sekä pedagogiseen ajatteluun että yleensä kulttuurielämään. Rousseau'n ilmaisemat pedagogiset periaatteet olivat tulleet osittain esiin jo Lockella, osittain niitä on esitelty viime vuosisadalla uusina ja nykyaikaisina kasvatusaatteina. (Grue-Sørensen 1961, 316.) Ennen kasvatusopillista *Émile eli kasvatuksesta* -teostaan, joka ilmestyi vuonna 1762, Rousseau julkaisi kirjeromaanin *Julie, ou la Nouvelle Héloïse* vuonna 1761 ja poliittisen, yhteiskuntajärjestyksen perusteita pohtivan *Du contrat social* -teoksen vuonna 1762. Edellisen romaanin luonnon ja rakkauden kuvaukset herättivät aikanaan huomiota ja ennakoivat romantiikan luonnontunnetta. Jälkimmäinen muodostaa johdonmukaisen, loogisesti ja tieteellisesti etenevän valtio-opin, jota sovellettiin käytäntöön Ranskan vallankumouksen ideologiassa. Paitsi käsitys luonnollisesta ja alun perin puhtaasta ja hyveellisestä ihmisestä, ilmenee hänen kaikissa teoksissaan deistinen uskonnollisuus, usko Jumalaan, joka on luonut hyvän, mutta myöhemmin omasta syystä turmeltuneen ihmisen. (Koskimies 1964, 42-45.) *Émile* -teoksen jälkeen Rousseaut alettiin vainota ja hänen täytyi paeta Ranskasta. Pariisin parlamentti ja arkkipiispa tuomitsivat Rousseau'n teoksen, ja se poltettiin julkisesti Genevessä ja Pariisissa. Teoksen katsottiin jo ensimmäiseltä sivulta lähtien olevan katolisen kirkon oppien vastainen, ja lisäksi Rousseau'n jalostavan kasvatuksen ideaaliin liittyvä arvojärjestys herätti suuttumusta asettaessaan äidin ja äitiyden isyyttä paljon vahvemmaksi ja tärkeämmäksi voimaksi. Rousseau'n kasvattajahumanismi nähtiin liian radikaalina etenkin, kun hänen yhteiskuntapoliittiset kirjoituksensa ennen *Émilien* ilmestymistä olivat jo herättäneet närkästystä. Rousseau kritisoi yhteiskunnan eriarvoisuutta ja Ranskan hovin tuhlailevaa elämää. Hänen mukaansa vallitseva kilpailuyhteiskunta on korruptoitu alkuperäisestä luonnontilasta ja nykytilassa ihminen on vapauden sijaan alistettu yleisen kilpailun lainalaisuuksille. Tästä on

seurauksena egoistinen ja epäoikeudenmukainen yhteiskunta. Rousseau'n näkemykset sopivat yhteen vallankumouksen vapauden, veljeyden ja tasa-arvon vaatimusten kanssa. Rousseau'n kuoleman jälkeen vuonna 1781 ilmestyi hänen *Les Confessions, Tunnuksukset* -teoksensa, jota on pidetty omaelämäkerrallisena puolustuskirjoituksena. (Suortti & Mutanen 1997, 3-6.)

Émile on ennen kaikkea ajatuskoe, ei metodioppi tai kokoelma ohjeita, jotka voitaisiin sellaisinaan soveltaa käytäntöön (Grue-Sørensen 1961, 339). Kirjassa kuvataan orvon Émile-pojan kehitysprosessia ja kasvua vauvaikäisestä nuoreksi mieheksi. Keskiössä on Émilen suhde kasvattajaansa, joka saattaa lapsen kasvamaan ja ohjaa kasvatusta mutta ei anna ohjeita. Rousseau itse eksplikoi Émilen ideaalisen kasvatuksen tulokseksi. Empiirisen ideaalin rakentaminen alkaa siitä, kun Rousseau, kasvattaja ja teoksen minäkertoja, tekee sopimuksen Émilen kasvattamisesta. Sopimukseen kuuluu myös kasvattajan oikeuksien ja velvollisuuksien pohtiminen. Émile on kasvattajan suuri hypoteesi, "teoreettinen ongelma, tematiikka, josta muodostuu käytännön asuun puettu kasvatuksen teoria." (Suortti & Mutanen 1997, 13, 26.)

Rousseaulle ihanteellinen kasvatus merkitsee luonnon päästämistä oikeuksiinsa, asioiden järjestämistä siten, että luonto saa tilaisuuden kehittää ja kasvattaa ihmistä. Tämä edellyttää kasvattajalta mahdollisimman vähäistä puuttumista lapsen kehitykseen, ns. negatiivista kasvatusta. (Grue-Sørensen 1961, 321.) Kasvatuksen tehtävänä on antaa meille kaikki se, mitä meillä ei ole syntyessämme mutta mitä tarvitsemme täysikasvuina. Tämän kasvatuksen antaa meille luonto, ihmiset tai olot. Luonnon kasvatus vaikuttaa kykyjemme ja elintemme sisäiseen kehitykseen. Ihmisten antama kasvatus auttaa meitä käyttämään hyväksi kykyjämme, jotka luonto on ensin kasvattanut. Olot kasvattavat meitä ollessamme yhteydessä ympäröivään maailmaan ja saadessamme siitä kokemuksia. Täydellisen tuloksen saavuttamiseksi täytyy kaikkien kolmen kasvatuksen lajin vaikuttaa samaan suuntaan, samaan päämäärään. Luonnon asettama kasvatus on ainoa, johon emme voi lainkaan vaikuttaa, ja siksi kaksi muuta kasvatuksen lajia tulisi sopeuttaa kolmannen mukaan. Luonnon tulisi olla määräävässä asemassa kasvatuksessa. (Rousseau 1905, 13.) Kasvatuksen päämääränä on ihminen, joka kestää elämän myötä- ja vastoinkäymiset (ibid., 21).

Sen sijaan, että lasta suojellaan ja irrotetaan ympäröivästä todellisuudesta, tämän täytyy itse oppia suojelemaan itseään. Rousseau mielestä kasvattajan ei pidä olla liian varovainen suojelessaan lasta kuolemasta. Tärkeämpää kuin estää lasta kuolemasta on opettaa sille elämisen taito. Runsaimmin elänyt on hänen mielestään se, joka on tuntenut vahvimmin elämän tunnetta, ei se joka on elänyt kauimmin. Rousseau sivilisaation kritiikki ilmenee viisaan "yhteiskuntaihmissen" elämän kuvauksessa: ihminen syntyy, elää ja kuolee orjuudessa sidottuna synnyttyään kapaloihin, vangittuna eläessään yhteiskuntalaitoksiin ja suljettuna lopulta ruumisarkkuun. Elämä koostuu ennakkoluuloista, orjamaaisesta alistumisesta, epämurkavuudesta ja pakosta. (Ibid., 22-23.)

Rousseau korostaa lapsen aistien kehittämisen tärkeyttä ja karaisemista, totuttamista peseytymään sekä kylmällä että kuumalla vedellä sekä epäsäännöllistä unta ja ruoka-aikoja. Olisi vältettävä kehittämästä sellaisia tottumuksia, jotka syrjäyttävät luonnolliset tarpeet. Myöskään itkuun ei pitäisi kiinnittää huomiota, jos lapsen todelliset tarpeet on tyydytetty. Kyyneleet ovat aluksi pyyntöjä, mutta huomaamatta ne voivat muuttua käskyiksi. (Ibid., 69, 77.) Samasta aiheesta kertoo Hornborgin faabeli "Naisapina", jossa nainen käyttäytyy typerästi palvellessaan lapsiaan lakkaamatta ja kohdistessaan kaiken huomionsa heihin. Vanhemmat hämmästelevät lasten kaikkia liikkeitä ja tekoja kuin apinat. (Hornborg 1818, 66-67.)

Onnellisuus perustuu vapaan ihmisen toimintaan, ja Rousseau vapauden filosofian mukaan lapsia tulisi rakastaa ja auttaa, ei totella tai pelätä. Sen sijaan että lasta kielletäisiin sanallisesti, sitä tulisi estää tekemästä kiellettyjä asioita. Jokaisen kiellon tulisi olla järkähtämätön, jokaisen myönnytyksen olisi tapahduttava välittömästi ja ilman ehtoja. (Rousseau 1905, 121, 128.) Omistamisen käsite tulisi opettaa lapsille vapaana sopimuksista, koska lasten on vaikea käsittää omistamiseen liittyviä sopimuksia ja yhteiskunnallisuutta. Sopimusten ja velvollisuuksien myötä heräävät petollisuus ja valhe. (Ibid., 150.) Lapsen omantunnon kautta oikeudenmukaisuus muodostuu hänelle luonnonmukaiseksi velvollisuudeksi, eikä hänelle luonnollisen kasvatuksen tuloksena missään vaiheessa synny syytä valehdella. Lapsen ei tarvitse pelätä rangaistusta, koska häntä ei moitita mistään eikä häneltä vaadita mitään. (Suortti & Mutanen 1997, 44.) Lupausta koskeva valhe on suhteessa lapseen luonnon, koska lapsi täyttää velvollisuutensa ilman lupauksia.

Lupaus on sovinnainen teko, joka ei sovi luonnon tilaan ja joka rajoittaa vapautta. (Rousseau 1905, 152.)

Lapsen opetellessa puhumaan tätä prosessia ei saisi kiirehtiä kuten ei lukemaan oppimistakaan. Hänessä itsessään pitäisi herättää halu oppia omaksi hyödykseen ja ilokseen ja tätä halua kasvattajan tulisi rohkaista. Aluksi lapsen aisteja ja arvostelukykä on kehitettävä, järjen kehittämisen ja kirjatiedon opettamisen aika on myöhemmin (ibid., 287-288). Opetuksen tulisi olla havainnollistavaa, empiirisiin tosiasioihin perustuvaa. Oppiessaan lapsi käyttää omaa järkeään, ei muiden. Hän ei anna auktoriteeteille mitään valtaa välttääkseen ennakkoluulojen vaikutukset. (Ibid., 396.)

Rousseau kuvaa ideaalisen kasvatuksensa tulosta Émileä ja tämän luonteenpiirteitä pojan täytettyä 15 vuotta. Tosin Émilen varsinainen kasvatus ja opettaminen on vasta edessä päin, tähän mennessä suurimman työn on tehnyt luonto. Kuten Suortti ja Mutanen esittävät, Émilen piirteet voidaan nähdä "kykynä sekä hallita opittuja tietoja ja taitoja että kykynä suoriutua kasvuympäristön erilaisista vaatimuksista" (Suortti & Mutanen 1997, 96). Émilellä on vähän tietoja, mutta ne ovat kaikki hänen omaansa, hän ei tiedä mitään vain puoleksi. Hänellä on yleistajuinen äly, hän on avoin ja vastaanottavainen sekä oppimaan kykenevä. Hänen tietonsa ovat ennen kaikkea hyödyllistä tietoa. Émile arvostelee hänelle vieraita asioita vain jos ne koskevat häntä itseään, arvosteluun ei liity minkäänlaista haaveellisuutta, sovinnaisuutta tai yleisen mielipiteen vaikutusta. Hän arvostelee itseään muista riippumattomana ja on tyytyväinen, mikäli muut eivät sekaannu hänen asioihinsa. Hän ei vaadi keneltäkään mitään, eikä ole itse kenellekään velkaa. Émilen hyveitä ovat työteliäisyys, kohtuullisuus, kärsivällisyys, rohkeus ja luja luonne. Hänen mielikuvituksensa ei liioittele häntä ympäröiviä vaaroja ja hän kestää kärsimyksen hyvin, koska ei ole tottunut vastustamaan kohtaloaan. Hänellä on terve ruumis, äly vailla ennakkoluuloja ja sydän vailla intohimoja. (Rousseau 1905, 396, 399.) Vasta tässä iässä Rousseau suosittelee nuorelle luettavaksi opettavaisia eläinsatuja, sillä aikaisemmin lapsi ei ymmärrä satujen tarkoitusta ja niiden välittämää opetusta. Satujen lopussa kerrattava moraalinen opetus on täysin turha, koska sillä riistetään nuorelta itseltään oivaltamisen ilo. (Ibid., 489- 490.)

Émilen vartuttua nuoreksi mieheksi nousevat tarkastelun kohteeksi hänen moraalinen ja eettinen kasvatuksensa, ihmissuhteet ja suhde vastakkaiseen

sukupuoleen. Kasvattajan tehtävänä on tässä vaiheessa viivyttää luonnon toimintaa ja sukupuolista heräämistä jotta henkinen toiminta ehtii mukaan ruumiin kehitykseen (ibid., 451). Muiden ihmisten kohtaamisen kautta nuori oppii tuntemaan empatiaa, todellista sääliä ja ihmisrakkautta. Kasvattajan tulisi estää syntymästä kateuden, ahneuden ja vihan tunteita sekä muita vastenmielisiä tunteita, jotka lopulta tuottavat kärsimystä sille, joka niitä tuntee. (Ibid., 428-429.) Nuoren tulisi tietää, että ihminen on pohjimmiltaan hyvä, kunnes yhteiskunta turmelee ja pahentaa ihmisiä. Hänen tulisi olla taipuvainen kunnioittamaan jokaista yksityistä ihmistä, mutta ylenkatsomaan laumaa. (Ibid., 462.)

3.4 H. G. Porthan ja valistusaate Suomessa

Ajanjaksoa 1730-luvulta 1760-luvulle kutsutaan Suomen historiassa hyödyn ajaksi, jolle oli tunnusomaista taloudellisten päämäärien korostaminen. Aikaa voidaan nimittää myös varhaisemmaksi valistuskaudeksi. (Heikkinen 1972, 27.) Suomessakin luonnontieteellinen empirismi ohjasi tieteilijöitä lähemmäs luontoa ja kannusti itsenäiseen ja ennakkoluulottomaan havaintojen tekoon ja kokeiluun. Yliopistossa valjastettiin luonnontutkimus palvelemaan taloudellista hyötyä, minkä kautta tiede pyrki lähestymään kansaa ja ottamaan huomioon sen jokapäiväiset tarpeet. (Tarkiainen 1971, 13.) Taloudellisia asioita pohdittiin vielä vuosisadan lopullakin vuonna 1797 perustetussa Suomen Talousseurassa, jonka jäsenenä ajan käytännöllisen hengen mukaan vaikutti myös kansanrunouden, kielen ja historian tutkija, yliopiston opettaja ja humanisti Henrik Gabriel Porthan (1739-1804). (Koskimies 1960, 515.)

Porthanin vaikutus suomalaiseen kansanrunouden, kirjallisuuden ja historian tutkimukseen oli merkittävä, samoin kuin hänen vaikutuksensa valistusaatteen leviämiseen Suomessa. Porthanin kiinnostus primitiiviseen runouteen oli saanut alkunsa Macphersonin *Ossianin lauluista* (ibid., 540). Porthanin väitöskirjasarja, kirjallisuushistoriallinen tutkimus *De pöesi fennica (Suomalaisesta runoudesta)* ilmestyi vuosina 1766-78. Suomen historiaa Porthan valaisi vuosina 1784-1800 ilmestyneessä tutkimuksessaan *Paavali Juustenin Suomen piispain kronikka*. (Tarkiainen 1971, 21, 49.) Vuonna 1770 perustettiin Suomen ensimmäinen kirjallinen seura, Aurora-seura, jonka sihteerinä Porthan toimi. Seura lopetti

toimintansa vuonna 1778. Aurora-seuran tavoitteena oli kohottaa suomalaisten kirjallista, kielellistä ja historiallista sivistystä kokoamalla yhteen maan parhaat sivistysvoimat. Seura jakaantui tieteelliseen, kaunokirjalliseen ja musikaaliseen osastoon ja alkoi julkaista omaa aikakauslehteä vuonna 1771. Lehti nimeltä *Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo* ilmestyi vuosina 1771-78 ja vuosina 1782-85. Lehden sisällössä kuvastui valistusajalle tyypillinen optimismi ja usko tieteiden sivistävään voimaan. Porthan vaikutti Tidningarin sisältöön erityisesti historioitsijana ja isänmaallisten ajatusten levittäjänä. (Ibid., 34-36, 43.)

Kaunopuheisuuden eli klassillisen filologian professori Porthan luennoi Turun akatemiassa paitsi retoriikasta ja runousopista, myös filosofisista aineista kuten logiikasta, etiikasta ja kasvatustieteistä. Porthan kannatti Locken empirismia ja piti kokemusta järjen johtopäätösten ohella tärkeänä tiedonlähteenä. Porthanin ympärille ryhmittyi Turussa valistushenkisten nuorten ryhmä, jossa oli mukana myös Kristfrid Ganander (ibid., 17). Porthanin mukaan kasvattajan tärkein tehtävä ei ole tietojen antaminen, vaan kasvatettavan taivuttaminen noudattamaan hyviä ja oikeita asioita elämässä. Tämän toteutumiseksi oli käytettävä järkeviä menetelmiä kasvatuksessa ja opetettava kasvatti ymmärtämään, että hänen on otettava huomioon muidenkin ihmisten onni yhteisen edun vuoksi ja pyrittävä velvollisuuksiensa täyttämiseen. Kaikki tieto palvelee käytännöllistä tarkoitusta ja auttaa ihmistä kehittymään paremmaksi. Valistus puhdistaa ihmisyyden ja hävittää taikauskon, raakuuden ja sivistymättömyyden antaen tilaa opille ja sivistykselle. Porthan kannatti uskonnollista suvaitsevaisuutta ja tuomitsi kaikki ennakkoluulot, mystiikan ja salaopit. (Ibid., 71-72.) Hän pohti yksilön onnen ja yhteisönsuhteen ongelmaa ja valtion tehtävää huolehtia kansalaiskasvatuksesta ja sivistyksen edistämisestä. Ruotsissa suosittu Immanuel Kantin valistusfilosofiaan ja "terveeseen järkeen" kohdistama kritiikki jäi Porthanille vieraaksi ja empiristinä hän nousi vastustamaan sitä. Porthan oli perehtynyt myös Rousseauhun, jonka vaatimusta paluusta luontoon hän kannatti. Porthanin mielestä lapsia ei pidä vaatia lukemaan ääneen aamu- ja iltarukouksia tai pakottaa käymään kirkossa liian nuorina, kun he eivät vielä ymmärrä uskonnosta mitään. Kirkon kannattaman ulkolukemetodin sijaan olisi havainnollistettava asioita elävästi tavalla, joka vetoaa lasten sydämeen sekä järkeen. (Ibid., 73, 81-83.) Porthanin opettaessa Turun Akatemiassa aloitti siellä teologian opintonsa myös H.E. Hornborg vuonna 1798, mutta joutui Venäjän alamaisena

lopettamaan opintonsa akatemiassa vielä samana vuonna keisari Paavali I:n käskykirjeen johdosta (Rancken 1956, 53).

Porthan on laskettu osittain suomalaisen esiromantiikan edustajaksi yhdessä oppilaidensa Frans Mikael Franzénin ja Jaakko Tengströmin kanssa. Tunteen sisäistyminen, ajatus ihmisen jumalallisesta alkuperästä ja immanentista jumalasta sekä käsitys Suomen kansan erikoisluonteesta tulee esiin erityisesti Franzénin tuotannossa. Turkulainen täysromantiikka alkoi Aura-seuran perustamisesta vuonna 1815. Seura harjoitti julkaisutoimintaa ja siihen kuului nuoria romantikkoja, jotka eivät onnistuneet pitämään seuraa koossa, vaan se hajosi vuonna 1818. Kuitenkin jo Aura-seuran myötä alkoi muotoutua ajatus suomalaisen alkuperäismytologian tutkimisesta ja suomen kielen perusteellisesta tuntemisesta. Suomalaisen kansallisromantiikan ohjelma muodostui myöhemmin näiden ajatusten pohjalta. Aikakauskirja *Mnemosynessä*, joka perustettiin vuonna 1819, tuotiin julki useita romantiikan hengen mukaisia vaatimuksia ja ohjelmanjulistuksia. (Krohn 1964, 14-17, 22, 26.)

4 Faabelikokoelman kasvatuksellinen funktio

4.1 Tavoiteltavat arvot ja hyveet

4.1.1 Järki ja itsehillintä

Immanuel Kantin (1724-1804) vuonna 1784 esittämän väitteen mukaan ”Valistus on ihmisen pääsemistä ulos hänen itsensä aiheuttamasta alaikäisyyden tilasta. Alaikäisyys on kyvyttömyyttä käyttää omaa järkeään ilman toisen johdatusta.” Jos ihmisellä ei ole rohkeutta käyttää olemassa olevaa järkeään ilman toisen johdatusta, alaikäisyys on itseaiheutettua. Valistuksen tunnuslauseena onkin Kantin mukaan: ”Käytä rohkeasti omaa järkeäsi!” Jokaisen yksittäisen ihmisen on kuitenkin hankalaa päästä irti lähes luontaiseksi tulleesta alaikäisyydestä. Omaa ymmärrystään on vaikea käyttää, jos koskaan ei ole saanut tilaisuutta siihen. 1700-luvun lopulla ihmiset elävät valistumisen, vaan eivät vielä valistunutta aikaa. Itsensä vapaan muokkaamisen ja ihmisten itsensä aiheuttamasta alaikäisyydestä vapautumisen aika ei ole vielä käsillä, mutta kylläkin edessäpäin. (Kant 1995, 77-78, 83.) Hornborgin faabelit osoittavat,

ettei kyse ole vain marginaalisesta paheesta; oman järjen käyttöä peräänkuulutetaan faabeleissa ehkä eniten kaikista hyveistä.

Valistusajan järkevän ihmisen ihanne sisällytti itseensä käsityksen ihmisestä, jolla on paljon tietoa eri asioista ja jota hän voi käyttää itsensä ja muiden hyödyksi. Rousseaulle kaikki muu paitsi hyödyllinen tieto on pahasta, ihmisen ei tule tietää liiaksi. Faabeleissa tulee esiin Rousseau'n näkemys luonnon opettaman tiedon tärkeydestä ja Locken kokemuksesta saadun tiedon puolustus. Ihmisen tulee luottaa ensisijaisesti omaan järkeensä ja ottaa opiksi kokemuksistaan. Hornborgin faabelissa "Poika ja Lehtineuliainen" poika isänsä kanssa kävelemässä ollessaan huomaa lehtineuliaisen häntä kiertelevän ja pelätessään sen pistävän häntä alkaa huutaa kovaan ääneen. Pojan isä, "yxi warma Rijliäistundia" rauhoittaa tätä sanomalla, että "tällä suwunlailla Rijliäisistä ei Pistikeidä ole." Lopuksi isä neuvoa poikaa hillitsemään itseään kaikkia maailman hännäviä hulivilejä kohdatessaan: "--sinun itsiäs pidättämän pitää." (Hornborg 1818, 35.)

Locke esittää kasvatuserityksensä näkemyksen, jonka mukaan itsensäkieltäminen on kaiken hyveen ja viisauden perustus. Ihmisen tulisi pystyä hallitsemaan taipumuksiaan ja vastustamaan hetkellisen nautinnon tai kärsimyksen houkutuksia. Kaikki houkutukset tulisi asettaa järjen äänen alle ja siitä riippuviksi. (Locke 1914, 53.) Hornborgin faabelissa "Rastas" korostetaan itsensä hillitsemisen tärkeyttä ja kieltäytymistä nautinnoista. Halu ja ahneus menevät järjen edelle, mitä faabeli kritisoi:

Jaa, vaikka te vielä niin ihanat olisitte, puhui yxi kyllästetty ja aljona pidetty Rastas, koska hän Marjat näki, jotka Metsämies Pyydöxihens oli kijnisidonut; minä tahdon itsiäni teistä pidättää, koska minä jo tiedän että teidä ei paitse waaraa nautita woi, ja lensi sijtä. Ei kauwan ollut ajan rahdusta kulunut, kun hän yhty samaan paikkaan jälleens. Uh! sanoi hän, nuo Marjat owat kowin soriat ja minä olen hywin nälässä, ei tuo järkinäns elämätä maxane! Olkoon uskallettu. Rastas raukka oli pyywetetty, ennen kuin hän yhdäkän marjaa nautita sai.

Minne sinä jäät hyvä ymmäryys, niinkohta kuin Pahennuxet heräävät.
(Hornborg 1818, 13-14)

Itsehillintää, harkintaa ja epäluuloista suhtautumista paljon lupaaviin puheisiin peräänkuulutetaan Hornborgin "Sorsat" - faabelissa. Faabelissa kerrotaan

kesystä sorsasta, joka on opetettu menemään "metsäläisten" sekaan ja houkuttelemaan metsäsorsia ihmisten tekemiin ansoihin. Kesä sorsa kehuu olojaan ihmisten hoivissa: "Teidän itsenne pitää näkemän kuin hyvä minulla on." "Metsäläiset" seuraavat sorsaa ja tulevat vangituiksi. Ne peräävät petturilta omantunnon tuskia, rehellisyyttä ja uskollisuutta, josta ei kuitenkaan ole hyötyä: "O, säästäkäätte Sanoja rohkeni tuo, omatundo, rehellisyys, uskollisuus, owat Kappaleet, joida värwääjät ei tunne." (Ibid., 36.) Sadun metsässä kasvaneet sorsat eivät pysty hillitsemään itseään houkutuksen edessä, eikä kesä sorsa tunne huonoa omaatuntoa houkutellessaan toverinsa ansaan. Metsässä kasvaneiden sorsien tyytymättömyys oloihinsa ja siihen, mitä heillä jo on, sulkee heidän silmänsä vaaralta ja petkutukselta. Sorsat toimivat halujensa, eivät järkensä mukaan.

Kahdessa edellisessä faabelissa asetetaan vastakkain ihmiset ja eläimet, jolloin ihminen voittaa älynsä ja viekkautensa ansiosta. Ihanteellinen kuva valistuneesta ihmisestä ei anna hyväksyntää eläinten hyväksikäytölle tai julmalle käytökselle eläimiä kohtaan. Hornborgin faabeleissa ihmisten julmuus ja häikäilemättömyys synnyttävät sadun opetuksen. Värwääjät ja ihmisten edun ajajat eivät kunnioita toisten vapautta tai elämää; he toimivat tunteettomasti.

Faabelissa "Jalopeura" opetus sisältää toisten ihmisten kunnioittamisen näkökulman ja vaatimuksen kaikkien, pienimpienkin, arvostamisesta:

Jalopeura tallas, itsellensä otusta ajellessansa, jalkansa yhden Orjantappuran Pistijäiseen, joka ei ainuastans hälle kipua tehnyt, waan myöskin hänen sotaiset edesottamiseensa tällä kertaa onnettomaxi käänsi. Täynäns urhollisuuttomuutta ja harmia oikaisij hän siihen ja myrиси. Hänen wähän aikaa wirutessans sijnä nousi yxi säikäytetty hijrikäinen hänen jalkoins alta ylös hyppäin, jonga hän järkinäns myrskyisyydessäns tapasi ja säpäleixi repäsi. (Ibid., 15-16)

Faabelin lopussa kertoja toteaa: "--kuingas usiasti eikos tulla, itse suuret ja wijsaat Miehet, yhden pienen tilaisuuden kautta niin ulos kaikesta mielen waltaisuudesta saatetuxi, että he kijwaudesta Tekoja toimittawat, joida he ej itsellensä sinä ikänä andeexi anda woi" (ibid., 16). Kykenemättömyys itsehillintään voi johtaa arvaamattomiin seurauksiin. Onnettomuutta ei tule kääntää uudeksi onnettomuudeksi suuntaamalla viha syyttömiin sivullisiin.

Faabeleista ilmenee paitsi ulkokultaisuuden, harkitsemattomuuden ja äkkipikaisuuden kritiikkiä, myös kehotusta pessimistiseen ja jopa kyyniseen suhtautumiseen ja epäilyyn toisia, ystäviksi luultuja ihmisiä kohtaan. Rousseauin vaatimus vain omaan itseen luottamisesta on viety äärimmilleen faabelien pessimistisessä ihmiskäsityksessä. Faabelien maailmassa ystäviä kannattaa epäillä hyväksikäytöstä ja hyödyn tavoittelusta, jos heidän käytöksensä vaikuttaa liian huomioonottavaiselta ja ystävälliseltä. Hornborgin faabeli "Silkkimato ja hänen Wartians" paljastaa monen ystävyysuhteen oikean luonteen ja ihmisten häikäilemättömän hyödyntavoittelun:

Ne rakkaat ihmiset mahdawat totuudessa meihen oikeen taipuwaitet olla, puhui yxi Silkkimato, että he meidä niin huolenpitäväisesti palwelewat. Kyllä mä taidaisin sinusta Mato hurja paljon huolia, ajatteli Wartia, jos ei minulla sun Silkistäs tekemistä olis.
 Moni rikas Porwari ajattelee kuin Silkkimato, ja se armollinen ystävä örisee kuin Wartia. (Ibid., 12)

Harkitsevaisuuteen uusia ystävyysuhteita solmiessa kehoitetaan myös faabelissa "Kaislanhuutaja ja Kiuru." Sadussa faabelin kertoja on edellisten tapaan ulkopuolinen, tapahtumiin osallistumaton havainnoija. Edellisessä faabelissa kertoja esitti epimyytissä faabelin opetuksen kuin johtopäätöksenä, seuraavassa opetus sisältyy sadun toisen hahmon, kiurun viimeiseen repliikkiin. Sadussa eräs kaislanhuutaja lentää autiolle kedolle kiurun luo, jolta anoo ystävyttä ja jonka luo haluaa jäädä asumaan. Kaislanhuutaja osoittaa kiurulle metsää, jossa on syntynyt, mutta josta on lähtenyt metsän käytyä tälle liian pimeäksi paikaksi elää. Sen jälkeen Kaislanhuutaja lensi läheiseen "Witsikkoon", jossa oli myös kovin ikävää. Kaislanhuutaja kokeili asumista myös läheisessä tarhassa, jossa asuvien talovarpusten kanssa ei kuitenkaan tullut toimeen. Nyt se anoo kiurulta, että voisi jäädä kedolle asumaan kiurun seuraksi. Kiuru vastaa: "Älä pahaxesi pane Herra Kaislanhuutaja, rupes Kiuru sanoihins, sinä olet hywin muuttuwainen elämäkerrassasi. Anna mun sun Ystävyttä andexi anoa. Minä pelkään sinä mahdaisit sijnä myöskin olla." (Ibid., 58-59.) Ailahtelevaiseen luonteeseen ei ole luottamista, eikä sellaisiin ihmisiin, jotka kaikille vannovat ystävyttään. Toisessa

sadussa nimeltä "Susi ja Karitsa" järki varoittaa luottamasta vieraaseen, etenkin jos tämä vakuuttaa kaikkien kanssa toimeen tulevansa ja kaikkien ystävä olevansa. Valistunut, järkeään käyttävä ihminen ei kaipaa lähelleen imartelijoita, joiden perimmäinen tarkoitus on monesti vain hyötyä uudesta tuttavuudesta:

Alamainellinen Palwelia, nuori Herra, puhui yxi Susi Lääwänowen tygöä Karitsalle. Annatteko te myöten hywydestä. – Ja kuka te sitten olette – Teidän nöyrin Rengi Isegrimmi tahdoi sen huuwituxen pitää, Teille hänen tarkoituxens ja nöyryyttämisensä – Ei yhtään nöyryyttämistä Herra Isegrimmi. Me köyhät yxinkertaiset Lambaat emme ymmärrä sen päälle yhtäkän, ja meidän Paimen tawoitaa aina sanoa: älä usko nijtä yhtään, jotka jokamiehen alamainelliset Palweliat owat. (Ibid., 59)

Locken mukaan kasvattajan tulisi paljastaa kasvatettavalleen maailman hullutukset ja houkutukset ajoissa, "hänen tulisi opettaa tätä tuntemaan ihmisiä ja heidän luonteitaan, riistää heiltä naamus, jolla heidän erilainen yhteiskunnallinen asemansa ja ulkonainen esiintymisensä heidät verhoaa, ja saada kasvattinsa huomaamaan, mitä on tuollaisen ulkokuoren pohjalla, niin ettei hän --- pidä jotakin seikkaa aivan toisena, tuomitse näön mukaan eikä anna ulkokultaisuuden, siron, mairittelevan käytöksen tai ylen avuliaan huomaavaisuuden pettää itseään." (Locke 1914, 122.)

Sadussa "Kärpänen, kovakuoriainen ja harakka" kärpänen ja kovakuoriainen kiistelivät ja soimasivat tosiaan läheisessä puussa istuvan harakan kuullen. Kesken riitelyn harakka toteaa: "Teidän kijstämisellenne tahdon minä kohta yhden lopun tehdä." Harakka lensi alas ja söi kovakuoriaisen sekä kärpäsen. (Hornborg 1818, 12.) Yksi riidanratkaisija saa usein riitelyn loppumaan, mutta tässä sadussa väittelylle ei löydy voittajaa. Metelöinnin sijasta kannattaisi joskus hillitä itsensä ja pysyä huomaamattomana ja hiljaa. Ihmisen tärkein hyve, viisaus, tarkoitti Lockella juuri asiansa hoitamista taitavasti ja varovasti tässä maailmassa. Varovaisuus on pässinkin tärkein henkivakuutus hänen kohdatessaan tiellä repoketun, jota säikähtäneenä lähtee karkuun. Repokettu huutaa pässin perään, miksi tämä pakenee ja ihmettelee, että pitääkö pässi tätä sutena. "Ei, sulla ei ole syy hiukan werta minua peljättävää. Minä waan nuoria Kanoja teurastan, harwoin Sorsia ja Hanheja. Niin Sinä teurastat kuidengin? oli wastaus. Perustusta yltäkyllä minulle, sinua paeta." (Ibid., 64-65.)

Faabeli ”Koira ja Lammaspaimen” kertoo koirasta, joka oli kasvanut susien seassa metsässä ja joka lammaspaimenelta pyysi päästä tämän lampaiden vahdiksi paimenen koirien sijaan. Koira epäilee, etteivät paimenen koirat ole pystyviä tämän lampaista suojelemaan, kun taas hän olisi sopiva siihen tehtävään. Koira perustelee: ”Mä olen usiat vuodet heidän parwessa elänyt, olen heidän kanssa kuljeskellut, ja tunnen tarkasti kaikki heidän lempeensä. Kuinga sinä luulisit sen olewan , jos sinä ne hitaiset Koirat hylkäisisit, ja minua siihen suhteen Palweluxeheesi ottaisisit?” Paimen kieltäytyy tarjouksesta: ”En minä usko yhdä Ihmistä, joka yhden pahanteon seuran luulossa oli, kuinga minä sitten uskosin Koiria, jotka Susijn seassa ylöskaswatetut owat?” (Ibid., 9.) Sadussa korostetaan edellisten tapaan järjen käyttöä ystävyysuhteita solmiessa ja pettäväisen pinnan alle katsomista. Kannattaa harkita, keneen luottaa ja kenelle antaa tärkeät tehtävät toimitettaviksi. Siinä tulee esiin ajatus turmeltuneesta ihmisestä, joka ei voi enää muuttua tehtyään aiemmin väärin elämässään. Armoa ei anneta eikä toista mahdollisuutta susien parissa kasvaneelle koiralle. Faabeleissa esiin tuleva käsitys väärin tehneestä ihmisestä on tuomitseva: järki voittaa tunteen, pahantekijää ei enää hyväksytä muiden joukkoon.

Sadussa ”Ukkotuuba, urosa Kissa ja Talonisändä” eräs ukko tulee talon isännän luo ja pyytää tätä suojelemaan häntä talon kissalta, joka ”ei ansaitse sitä elatusta jotas hälle eteenasettaa annat----tänä on hän minulda taas moniaita Lapsistani poisryöwännyt.” Isäntä vaatii kissaa kertomaan, onko tämä syyllinen ukon syytöksiin. ”Sinä tiedät, rakas Herra, wastais urosa Katti eli Kissa, että minä totuutta puhun. Et sinä ole koskan waletta suustani kuullut. Minuun taidat sinä waan kaikkein sinun Kotoeläindes seassa uskalda, minua yxinäns uskoa---.” Isäntä suuttuu kissan puheesta ja ärähtää: ”Minä kuulen jo Esipuheestais, kuin asian laita on. -Yxi Kiwi warkaalle kaulaan, ja weteen hänen kanssa! -Kuka aina hänen totuudenrakkaudellans kijtteleixi on suuremmaxi osaxi suurin walehtelia.” (Ibid., 68-69.) Faabeleissa omaa paremmuuttaan korostava on yleensä suurin valehtelija, jonka puheiden takaa tulisi nähdä totuus. Jos ihminen korostaa omaa rehellisyyttään jatkuvasti, on valehtelu syynä siihen, että rehtyden kehuskelulle on tarvetta. Toisaalta tässäkin sadussa ihminen eläintä vahvempana näyttää tälle voimansa ja armottomuutensa: isäntä on valmis hukuttamaan kissan tämän valheen tähden.

4.1.2 Kohtuus

Faabeleissa ahneelle käy huonosti, kun taas kärsivällisyys, säästäväisyys ja ahkeruus palkitaan. Locken kasvatusfilosofian mukaan omien mielitekojen tyydytys olisi kiellettävä silloin kun järki ei sitä hyväksy. Kieltytymisen oppiminen ja kohtuus totuttavat lapsen vain välttämättömimpään ja siihen, mikä on heille hyödyllistä. (Locke 1914, 47.) Rousseaukin mielestä lapsi oppii olemaan vaatimatta liikoja, jos se saa vain välttämättömän ja vain sen luonnonmukaiset tarpeet tyydytetään. Rousseauin käsityksen mukaan ihmissydämissä ei ole mitään synnynnäistä pahuutta, vaan ainoa luonnon ihmiseen istuttama intohimo on rakkaus itseensä (amour de soi), joka johtaa itsesuojeluvaiston kehittymiseen. Rakkaus itseensä muuttuu hyväksi tai pahaksi itserakkaudeksi (amour propre) vain ympäröivien olosuhteiden ja yhteiskunnallisten olojen vaikutuksesta. (Suortti&Mutanen 1997, 42.)

Yhteisetu ja kaikkien ihmisten saavuttama hyöty ylittävät yksilön edun valistuksen hyötyideologian näkökulmasta. Ihmiskunta edistyy ihmisten auttaessa toinen toisiaan ja heidän pyrkiessään samaa päämäärää kohti. Toisaalta kylmä harkinta voittaa uskon kaikkien ihmisten hyvyyteen ja hyväntahtoisuuteen. Hornborgin faabelissa "Hunajalinnut" harkinta estää oman kärsimyksen. Faabelin kertoja aloittaa kertomalla "Aahrikassa" olevista linnuista, jotka elättävät itseään ainoastaan metsähunajalla. Linnut tietävät jokaisen puun, jonka sisällä on mehiläispesä, ja ne ovat hunajaa etsiville ihmisille "pettämättömät Tien-osottajat", minkä vuoksi niitä ei koskaan ammuta. Linnut saavat ihmisiltä osansa jokaisesta saaliista, jonka onnistuvat näyttämään. Kerran lintujen ollessa koossa nousi esiin ajatus, että linnut eivät enää näyttäisikään ihmisille tietä hunaja-aarten luo, vaan pitäisivät kaiken hunajan itsellään. Yksi viisas lintu sanoo kuitenkin, ettei kannata ajatusta: "Koska me ihmiselle, joka meidän Hallitsiamme on, annamme joka ihmisen on: niin elämme me rauhallisesti, ja saamme niin paljon kuin me tarvitsemme. Jos ei, niin löydää Ihminen meidän hunajamme kuidengin, ja meidän pitää pelkämän että hänellä ammutuixi tullaxemme." (Hornborg 1818, 39-40.) Satu osoittaa myös hyödyn tavoittelun raadollisuuden: linnut tietävät kuolevansa, jos eivät pysty enää olemaan ihmisille hyödyksi. Ihmiskuva tässäkin faabelissa muodostuu synkäksi heidän eläimiin kohdistuvan julmuutensa kautta. Sen sijaan, että faabeli ylistäisi ylivertaista ihmistä ja hänen järkeään, jonka avulla ihminen pyrkii hallitsemaan

luontoa, se näyttää ihmisten järjen koituvan eläinten vahingoksi. Toisaalta on kyse myös eläinten ja ihmisten rinnakkaiselosta, josta kumpikin osapuoli hyötty. Hyötysuhteesta huolimatta eläimet tietävät ihmisen olevan vahvempi osapuoli.

Epäitsekkyys voi kääntyä itseään vastaan, jos anteliaisuus on liiallista. Lopulta anteliaisuus koituu vahingoksi sille, joka haluaa jakaa omastaan muille. Faabeli "Korppi ja Keltasirkkunen" kertoo ajattelemattomasta korpista ja viisaasta keltasirkkusta:

Yxi Korppi tuli yhden kerran talwella, kuin paxulda lunda oli, hywin näljälädä pijnatuxi, kuin hän yhden kerran wähiä jäänöxiä yhdestä tapetusta eläimestä hawaitsi. Heissa iloisesti! huusi hän, tässä on mitä nautita. Weljet, tahdottako te niin hywää kuin mä: niin tulkaatte tänne. Äkkistään tuli yxi paljous nälkäisiä weljexiä kaikista kulmista luo, ja se andelias Isändä kolkku wielä aina wieraita kokoon, kuin ne jo kaikki särpäneet oliwat. Sinä Houkka huusi hälle yxi Keltasirkkunen, joka tämän menon myöskin päällekatsoi. En minä woi kuingan pahaxuida, jos sinä nyt nälkää näkisit. Etkös sinä woinut sinun onnes hiljaisuudessa nautita, koska se niin monelle kowin pieni oli.
(Ibid., 40)

Ajattelemattomuus ja kohtuuttomuus on faabelissa ystävällisyyden ja vieraanvaraisuuden kääntöpuoli. Liika epäitsekkyys on myös tyhmyyttä, eikä korppi ajatellut lainkaan tulevaa syöttäessään löytämänsä ruuan toisten vatsoihin.

Faabelissa "Pääronapuu ja Omenapuu" päärynäpuu ja omenapuu keskustelevat ihmisiltä saamastaan kohtelusta ja arvostuksesta. Päärynäpuu valittaa omenapuulle, että ihmiset pitävät heitä aivan liian vähässä arvossa. Kukaan ei ajattele tai huomaa heitä ennen kuin on taas aika kerätä hedelmät puista. Päärynäpuu sanoo: "Katsos sitä vastaan tuota Sietripuuta tuossa kullitussa topussa, kuinga händä ihmetellään, kuin händä waalitaan; ja ongos hän joskuus jonguun hedelmän kandanut?" Päärynäpuu ei nähnyt yhtään hyvää syytä enää tulevaisuudessa kantaa ihmiselle hedelmiä, koska ihminen ei osoittanut lainkaan arvostusta pääronapuuta ja omenapuuta kohtaan. "Ei, rakas Naapuri, wakuutti Omenapuu: anna aina edespäin, meidän tehdä. Maailman kijtottomuus ei hirwiä meidä pidättää meidän kutsumuxemme welwollisuuxia kaikella uskollisuudella täyttämästä." (Ibid., 21-22.) Omenapuu puhuu kohtuudesta, ihmisiltä ei pidä vaatia liikoja ja puiden on tyydyttävä

osaansa, vaikka se ei heitä miellyttäisikään. Sadussa on kyse kunniaista ja omaan osaansa tyytymisestä: omista velvollisuuksista on huolehdittava vaikka kiitosta ei saisikaan niiltä joita se hyödyttää. Ihmiset huomaavat luontokappaleet vasta halutessaan hyötyä niistä. Satu pajupuusta pysyttelee saman teeman, asemaansa tyytymisen ja omien kykyjensä hyväksymisen parissa. Sadussa eräs pajupuu seisoi kukkulan laella, ja "oli jo sillä järjellä että kuiwaa", kun hänet kova puuskainen tuuli lennätti alas suohon. Siellä pajupuu kukoisti ja kasvatti itselleen uusia juuria, ja tuli "yhdexi hyväxi ruohonpäisexi puuxi, niin kuin moniaha Ihminen yxi hyvä tarpeellinen Ihminen olisi, jos hän ei hänen Luonnonlahjoistans kowin korkiana seisosi." (Ibid., 54.) Faabeli opettaa tyytymään asemaansa ja elämään todellisten lahjojensa mukaan ilman suuruuden tavoittelua. Satu myös opettaa, että kasvuympäristöllä on merkitystä, sillä vasta päästyään pajupuulle luontaiseen ympäristöön ja maaperään ja juurruttuaan siihen, se alkaa kukoistaa.

Kohtuus ja itsehillintä käyttäytymisessä ovat "Koirat" -nimisen faabelin esiintuomat hyveet. Sadussa kerrotaan "laiskasta ja aljusta" Mopasta, joka sattui kadulle toisten koirien kanssa. Muut koirat halusivat leikkiä sen kanssa, mutta Moppaa harmitti, ettei se päässyt jo takaisin nukkumaan. Niinpä se alkaa urista toisille koirille ja purra muita. Eräs vanha "Lupakoira eli puudeli" huusi: "Tuossa näette te nuoret lallit---mitä hywät päiwät tekewät, kuin nijtä paljoxi on." Samassa katua nelisti alas villiintynyt aasi, joka oli heittänyt selästään säkin ja ratsastajan. Aasi hyppi ympäriinsä, viskeli takajalkojaan ja kieriskeli loassa. Muut kutsuivat Lupakoiran katsomaan: "---tuossa nähdään mitä yxi hyvä hetki tekee, kuin nijtä vähäxi on." Lupakoira myöntää toisten olevan oikeassa, mutta lisää: "mutta ne owat ainuastans Aasit jotka hywät hetket niin wäärinkäyttäwät." (Ibid., 49-50.) Liiallinen kuri aiheuttaa hillittömän käytöksen. Jos vapaus olisi aasille tutumpaa, sen ei tarvitsisi kerran vapaaksi päästyään käyttäytyä mielettömästi.

Typerästä ja ajattelemattomasta käytöksestä seuraa aina rangaistus. Kohtuus on hyväksi auttamishalussakin. Vaikka rohkeus on suuri hyve ja auttaa kestämaan vaaroja, joita lapsi pelkää sekä kärsimyksiä, joita hän tuntee, on oikea urhoollisuus ennen kaikkea mielenmalttia ja vakaata velvollisuuksien täyttämistä. Liiallinen rohkeus on huimapäisyyttä ja pelko annettu ihmiselle varoittajaksi lähestyvistä vaarasta. Vaaran aliarviointi ei osoita järkevää päättäväisyyttä, vaan harkinnan puutetta ja kyvyttömyyttä itsehillintään. (Locke 1914, 160-162.) Faabelissa

”Pukki” eräs pukki näkee suden, jonka luokse haluaa mennä ”--ja sille Pahantekiälle totuudella puhua, ei hänen pidäis sitä hänen elämässänns niin julmasti wäärinkäyttämän.” Pukki meni suden luo, alkoi saarnansa ”ja sitä seuraa woipi kewiästi ajatella.” Faabelin opetus kuuluukin: ”Jos sulla ei woimaa ole, itsiäs Isoin pahantekoja jälkiseuralla wastuuttaa: niin on se mielettömyys että itsiänsä heidän Uskonuudistajaxi ylennellä.” (Hornborg 1818, 47-48.)

”Kärpäset” –faabelin opetus on samankaltainen edellisen kanssa:

Yxi Kärpänen eli jokuu muu Rijläinen läkähtyy, niin kohta kuin hän yhden ajanpituuden wedessä wirunut on; wirgoaa taas ylös, kuin se aikasin kyllä ylösodettu, auringossa kuiwattu, eli hienoxi raaputetulla lijjulla kadettu on, joka kosteuden hikireijistä luoxens wetää. Yxi tällä tawalla wapauettu Kärpänen joutui toisten parween, jotka itsiänsä oliwat Pikarijn uppowan ja läkähtywän nähneet. Auta taiwas, Sisäri, mistäs taas tänne tulet, kuului se? Me kaikki luulimme että sinä olisit tuohon Pikarijn uponnut. Jaa sen minä olisinkyllä, jos ei hyvästitekewä Ihminen minua ylös wetänyt olis, ja auringossa kuiwanut. O se on juuri angara, ajatteliwat toiset, nyt woimme me wissisti kidamme kutkuttaa. Jaa jos me langiamme Pikarijn: niin Ihminen meidä taas auttaa. He lensiwät sinne, nuoleskendeliwat, horjahtiwät sisään, läkähtyiwät, ja jos heidä myös ylös wedettijn: niin oli heidän wapahdamisens tyhjä kaikki, sillä he oliwat jo kowin kauwan sijnä wiruneet. (Ibid., 55-56)

Faabeli kritisoi ahneutta ja itsehillinnän puutetta, sekä myös sokeaa uskoa ihmisten hyvyteen ja auttamishaluun. Jokaisen on pidettävä huolta itsestään odottamatta aina apua muilta, varsinkaan eläinten ihmisiltä. Eläimen ei kannata vapaaehtoisesti antaa henkeään ihmisen käsiin, sillä ihmiset eivät tunne lainkaan velvollisuudekseen pelastaa pulaan joutunutta kärpästä tai muuta ”riiliäistä”. Kohtuuttomat odotukset eivät kuulu valistuneen ihmisen järjenkäyttöön. Rousseauin esittämä kritiikki laumasieluisuudesta löytää myös paikkansa tässä faabelissa (Rousseau 1905, 462). Sen sijaan, että yksikään kärpänen olisi omaa järkeään käyttämällä pelastunut hukkumiselta, he kaikki laumana syöksyivät saman tien pikariin pitämättä toverinsa pelastumista vain onnekaana sattumana ja näkemättä tilanteen vaarallisuutta.

Kohtuudesta kertoo myös faabeli ”Kulkia ja Kiuru”, jossa eräs kulkija ”Witsikon” alla levätessään ylistää kuulemaansa kyntörastaan laulua: ”Jumalallinen Kyndörastas, olkoon kijtos wirwottawas Laulus edestä.” Samassa kiuru huutaa

kulkijalle moittien tätä kiittämättömäksi kulkijan vain kyntörastaan laulua kehuessa: "---yhden ainuan Wälipuheen edestä saapi Kyndörastas sun ihastuttawan kuulusan Ylistöxen! Minä ja minun sisäret owat sulle koko päiwän laulaneet, ilman yhdä kijtoxen tawausta sinulda kuullaxensa!", Kiuru ihmettee kulkijan välinpitämättömyyttä heidän laulunsa suhteen, vaikka "---ei ole meidän Laulunmuotokan kärsittämätöin." Kulkija vastaa: "Ei se kyllä niin ole --- waan se oli minulle, koska te ette herenneet." (Ibid., 16-17.) Halu miellyttää voi mennä liiallisuuksiin, jolloin yrityksellä on aivan päinvastainen vaikutus kuin oli aiottu. Kiitoksen kerjääminen on itsensä alentamista, eivätkä oikeat vahvuudet ja taidot näy ylyrittämisen alta. Lyhyellä laulullaan kiurukin sai kiitosta enemmän kuin kyntörastaiden herkeämätön laulu. Nautinto, kuten laulun kuuleminen on parhaimmillaan, kun sitä saa pieniä määriä kerrallaan eikä ylenpalttisesti kuten kiuru luuli laulaessaan herkeämättömästi kulkijalle.

4.2 Kunnon kansalaisen käyttäytymismallit

4.2.1 Vanhempien velvollisuudet kasvattajina

Rousseaun kokemukseräinen didaktiikka on tärkeällä sijalla lapsen kasvattamisessa yhteiskuntaihmiseksi. Tärkeää on Rousseaulle myös, että Émile yhteiskunnallisia asioita opitellessaan omaksuu Daniel Defoen romaanin *Robinson Crusoe* päähenkilön Robinsonin roolin. Autiolla saarella selviytyäkseen ihmisen täytyy hallita konkreettisia asioita abstraktien sijaan, ihmisen täytyy itse kehittää itselleen selviytymiskeinot. Robinson Crusoen toimenpiteitä arvioimalla Émile oppii myös reaalisessa yhteiskunnassa vallitsevat tosiasiat. Mielikuvitussarensa tarpeiden avulla Émile oppii tarkastelemaan asioita objektiivisesti. (Rousseau 1905, 343, Suorti & Mutanen 1997, 85-86.) Käytännön puutarhanviljelyn ja työpajoihin tutustumisen kautta Émile oppii työn arvon ja arvostamaan hyödyllisiä ammatteja. Tämä onkin eräs kasvattajan tärkeimmistä tehtävistä: autettava kasvattia valitsemaan hyödyllinen, kunniallinen ja todellisille kyvyille sopiva ammatti (Rousseau 1905, 373).

Rousseaun ajatusta luonnollisesta kasvatuksesta ja Locken vaatimusta kokemiseen pohjautuvasta kasvatuksesta toteuttaa Hornborgin faabeli ”Wanha Kissa ja hänen Pojat.” Rousseau mukaan maailman pahuus on näytettävä nuorelle

sellaisena kuin se on, ja kasvattajan tulisi antaa tämän kokea itse kaikki vastoinkäymisensä. ”Teoreettisella” elämän opetuksella ei ole mitään sijaa oikeanlaisessa kasvatuksessa, lasta ei pidä kasvattaa suojaamalla hänet kaiken aikaa vaaroilta tai pitää tämä tietämättömänä maailman pahuuksista. Lapsesta elämä saattaa tuntua ”katkeralta”, mutta kasvattajan velvollisuus on opettaa elämisen taito lapselle antamalla tämän itse kokea kaikki vastaantulevat hyvät ja huonot sattumukset:

Yhdellä vanhalla Kissalla oli se tapa hänen pojillens eläwiä Hijriä tuodaxensa, ja heidä joka kerta jällens juosta andaa, että nämät ne itse pyytää täydyvät. Mingästähden sinä sen teet, rakas Emo? puhuiwat Pojat; mingäntähden sinä Elämän niin katkeraxi teet? Etkös sinä woisi meille Hijret tappa, että me heijet waiwata ylössöisimme?

Ei minun Lapsukaiseni, wastais se ijällinen Mijri, en minä hirwiä sen asian niin kepykäisexi tehdä, että te ne waikiuudet tundemaan tulisitte ja ylitsewoittamaan oppisitte, jotka meidän Elämänlain kanssa yhdistetyt owat. (Hornborg 1818, 15)

Locken mukaan kasvattajan tulisi ennen kaikkea kehittää hoidokkinsa käytöstä ja hänen henkeään, juurruttaa häneen hyveen ja viisauden periaatteita ja opettaa tätä näkemään myös ihmisten ulkokuoren alle (Locke 1914, 129). Nuorelle täytyy kertoa maailman paheista ja kaikista juonista ja ansoista, jotka odottavat nuorukaista vain päästäkseen turmelemaan hänet. Jos hänet pidetään koko lapsuutensa ja nuoruutensa ajan silmät sidottuina, ei hän valoon päästessään näe uhkaavia vaaroja tai pahantekijöitä ympärillään ja joutuu varmemmin omien intohimojensa uhriksi. (Ibid., 125-126.) Saalistamalla itse ruokansa kissanpojat oppivat, ettei kukaan jatkossakaan kata heidän eteensä valmista ateriaa.

Faabelissa ”Wanha Warpunen ja hänen Pojat” kerrotaan samasta aiheesta kuin edellisessä faabelissa, käytännön oppimisen ja itse kokemisen tärkeydestä. Warpusen pojat ovat kovin turvattomia maailmassa, josta heillä ei ole lainkaan tietoa ja jonka paheita he eivät tunne. Pelkät saarnat, puheet ja suulliset opetukset eivät auta pesästä lähtijää, kun tämä on tietämätön lähellä vaanivasta kiven heittäjästä tai ansojen virittäjästä. Vanha varpunen varoittaa pesästä lähteviä poikiaan ”maailman suurista vihamiehistä”, jotka niin myötä- kuin vastoinkäymisissä kiertelevät lähellä nuorta varpusta. Warpunen varoittaa: ”Soimaawat pyssyillä ja waljuputkeilla

wahtiskelewat teidä. Ansat ja werkot tulewat teille panduxi. Poikalasten Kiwet, Kyytimiesten ruoskat – kaikkein näiden edessä waaroittakatte itsiänne, jos te ette teidän raittiudellenne ja teidän elämällemenne harmi olla tahdo.” Ongelmana on kuitenkin se, että vaikka vanha varpunen näin oli luetellut kaikki nuorukaisia uhkaavat vaarat, kuinka nuoret varpuset tuntisivat ”ne Pyssyt ja Waljuputket, ne Ansat ja Ruoskat?” Jos vaaroja ei tunnista, kuinka niitä voisi varoa ja välttää? Sadussa todetaan: ”-- ja sen takeen ei hänen manauxens hänen pojillans mitään hedelmöinyt, kuin moniahat halwat Lastenopetuxet eli Saarnat Synnistä, Kuolemasta, Perkeleestä ja Helwetistä.” (Hornborg 1818, 62-63.) Faabeli myös kritisoi kasvatusta, jossa helvetillä pelottelu ja synneistä saarnaaminen on vielä keskeisellä sijalla. Kuolemasta ja Perkeleestä puhumalla vain istutetaan pelko lasten mieleen, ei opeteta heille maailman todellisia vaaroja. Nuhteettomuutta saarnaavat opetukset eivät kuitenkaan kerro, miten vaarat voi tunnistaa ja kuinka välttää lankeamasta niihin. Puheet nuoria uhkaavista paheista saattavat vain herättää heissä kiinnostusta ja uteliaisuutta, kun he eivät tiedä, mitä kasvattajat oikeastaan tarkoittavat puhuessaan synnistä, maailman pahuuksista ja väärinteistä. Myös H. G. Porthan vastusti uskonnon liian varhaista opettamista lapsille ja saarnoja, joilla ei ollut mitään tekemistä havainnollisuuteen perustuvan opetuksen kanssa. Asioiden havainnollinen käsittely, joka vetoaa lasten järkeen ja sydämeen on parempi keino kuin henkeä kuolettava ulkoa opettelu. (Tarkiainen 1971, 82.)

Vanhempien vastuuta lasten kasvattajina ja hyvään elämään opastajina korostaa faabeli ”Susi ja Koira.” Sadussa susi tahtoo ”Mustin” kanssa puhua vakavasta aiheesta. Susi kertoo koiralle, kuinka koirat ovat eläinten valtakunnassa kovin arvostettuja ja ihmisetkin niitä rakastavat, toisin kuin susia. Susi pyytää: ”Minä hywin halajaisin, että myös minunkin Poikaiset Rakkauden ja Arwollisuuden konstin ansaitsemaan oppisiwat, että myöskin yxi Susi korkenisi, joka meidän suwulle kunniaa tekisi.” Susi pyytää koiraa puhumaan puolestaan ”yhdelle hywälle Howimestarille. ”Koiraa ei tähän kuitenkaan suostu: ”Ja mitä pitäis sitten Howimestarin sinun Poikaisille? wastais koiraa. Jäätkös sinä itse Pahantekiäxi, jonas hamasta ennen tätä ollut olet: niin ei teille kymmenenkän Howimestaria mitään hyödytä. Wanhembain hurskaus on aina paras Kuri.” (Hornborg 1818, 69-70.) Vanhempien esimerkki on ensiarvoisen tärkeä lasta kasvatettaessa. Jos vanhemmat haluavat lasten käyttäytyvän kunnolla, on heidän myös itse tehtävä niin.

Faabeli ”Punarindalindu” kertoo varoittavasti viattomia nuorukaisia odottavasta kohtalosta, jos nämä eivät pidä varaansa maailmalle lähtiessään:

Minun pitää kuidengin näkemän, lausui yxi Punarindalindu, kuin hän yhden Jouhisilmuxen waarinotti, miten konstikas Wärkki tuo on! Hän lensi sinne, sattui kijni, ja katkas wielä sen päälle yhden luun.
Moniaha wielä pahenematoim Nuorukainen Akademioissa häwitti hänen Syyttömyydensä, ja wikoitti omaatundoansa, tahdoen hän nähä, kuin se tässä eli tuossa Seurassa käyne. (Ibid., 43-44)

Samasta aiheesta kertoo ”Poika Taxuspuun tykönä” –faabeli, jossa poika puun hedelmiä katsellessaan puhui itsekseen: ”Hei kaikkeinrakkahimmat ihanat Marjat! kuinga he niin punaset owat, niin makiat maistolda!” Ekstradiegeettinen, tapahtumia ulkopuolelta havainnoiva kertoja jatkaa varoittavasti: ” Ei se köyhä Poikainen tiedänyt että hän myrkyä söi, kunnes moniahan wijkkokauden takaa ne waikutuxet sijtä itsens näytteliwät.” Sadun opetus kuuluu epimyytissä: ”Poikaiset ja Tyttöiset! kaikkein rakkahimmasti owat ne monenmutkaiset rakkauden kolinan maineet Helkasta ja Kirstistä, j.n.e. kuin ei ne waan mahdaisi teidän syyttömille Sjeluilenne myrkyä olla!” (Ibid., 31-32.) Locke esittää näkemyksen, jonka mukaan juuri siinä vaiheessa, kun poika kehittyy mieheksi, on tätä pidettävä erityisesti silmällä, sillä vaihe on vaarallisin koko nuoren kehitysprosessissa. On olemassa lukuisasti esimerkkejä siitä, kuinka nuoret miehet heti kotoansa lähdettyään ja ankarasta kasvatuksesta päästyään ovat sortuneet kevytmielisyyteen ja irstaisuuteen. Kun maailma osoittautuu aivan erilaiseksi kuin mitä he olivat saamansa kurin ja saarnojen perusteella kuvitelleet, he pitävät niitä vain kasvatukseen kuuluvina muodollisuuksina ja lapsuuden kahleina. Kuten Suortti ja Mutanen esittävät, Rousseau’n käsityksen mukaan puberteettiajan tulisi olla pidennettyä ”viattomuudenaikaa”, jolloin luonnon on saatava säätää asioiden oikea järjestys ja kasvattajan onkin nähtävä se, mitä luonto tahtoo. Tämä vaatii kasvattajaltakin tietoa todellisuudesta. Nuori, joka 20-vuotiaaksi saakka on säilynyt turmeltumattomana ja viattomana, on mitä jalomielisin ja rakastettavin ihminen tuossa iässä. Ennen sukupuoliä suhteita nuorella tulisi olla riittävästi tietoa ihmisistä ja tunteista. (Suortti & Mutanen 1997, 108.) Faabelissa ”Poika ja Isänsä” kehoitetaan

samanlaiseen varovaisuuteen ja varansa pitämiseen ihmissuhteissa. Poika valittaa isälleen kipeää, turvonnutta sormiaan ja ihmettelee, mistä kivistys on mahtanut tulla. Isä vastaa: ”Sinä olet yhdellä Rijiäisellä pistetyksi tullut.” Poika ihmettelee: ”En minä ole sitä kuidengan mixikän tundenut, engä näe sitä haawaa”, johon isä vastaa: ”Se woi kaikki olla, Poikani. Se käy moniailla Rijiäisillä, kuin wihasten Ihmisten kanssa käymisessä. Wahingollinen vaikutus sijtä näytteleixi wasta Seuroissansa.” (Hornborg 1818, 56-57.) Ihmisen tulisi olla kaikissa tekemisissään ja kaikkia ihmisiä kohdatessaan varovainen ja säilyttää harkintakykynsä, sillä ensivaikutelma on usein pettävä ja tapahtuneen vahingon huomaa vasta myöhemmin.

Toisaalta vanhempien tehtävänä on maailman pahuuksista varoittamisen lisäksi varoitettava myös ulkokultaisista ihmisistä ja pettävästä ulkokuoresta. Yhtäkään ihmistä ei tule pitää parempana tai huonompana kuin itseä, jokainen ansaitsee kunnioituksen mutta myös luonteen todellisen tarkastelun. Faabelissa ”Poika ja hänen Isäns” yhdistyvät nämä kaksi teemaa; isä neuvoo poikaansa maailman pahuuksista ja opettaa katsomaan ulkoisesti kullatun kuoren alle. Faabelissa henkilön diskurssi vaihtuu kertojan diskurssiksi:

Se on yxi kaikkein rakkahin Lindu, sanoi yxi Poika, koska hän Pyhwuonissa *) maalatun wiguran eli kuwaluxen yhdestä Luuhaukankuningaasta (** hawaitsi. O jospa minulla senkaltainen Lindu olis, kuinga rakkaana minä hänen pidäsin, kuinga minä händä silittelisin! Sinä taidaisit kuka tiesi muuta päätöstä langettaa, Ritsa, jos sä näkisit, kuinga rymä ja ruokotoin tämä Lindu hänen Elämäkerrassans on. Hän pettelee Koreudellans, kuin usiat meidän Naisnuorukaisista.

*) Yxi ulkomaanlainen Luonnonhistorian käsittäjä, joka ei ainuastans kirjoittanut Luonnonkappalitten tundomerkit; mutta myöskin tyköönpannut kuwat. Hän kirjuttaa itsiäns Büffon.

**) Luuhaukankuningas, yxi, kaukaanda muukalaisten maasta (Amierikasta) perinjuurin kotosin ihmenkoria, waan muutoin hänen elämäkertansa puolesta yhäti sikasa ja ruokotoin, Lihalindu. (Ibid., 30)

Faabeli pitää sisällään terävän syytöksen ”naisnuorukaisia” kohtaan, joiden turmeltavasta vaikutuksesta muissakin faabeleissa annetaan esimerkkejä. Viattoman nuoren miehen tulee nähdä ”pettelevän” korean naisen todellinen luonne kaiken

ulkonaisen kauneuden alla, eikä tätä luonnetta kuvata kovinkaan mairittelevasti tässäkään faabelissa. On kuitenkin huomattava, etteivät Rousseau ja Lockenkaan kasvatustilafilosofiat ole tyttöjen kasvatukseen suunnattuja, vaan nimenomaan poikalasten ja nuorukaisten kasvattamista varten. Edellä mainittu faabeli korostaa tapojen puhtauden ja ”elämäkerran” ruokottomuuden tärkeyttä. Vanhempien osana on ohjata nuoria oikealle tielle heidän aikuistumisensa kynnyksellä. Kärjistäen voisi sanoa, että pysyäkseen itse kaidalla tiellä, on ihmisen epäiltävä lähes jokaista kohtaamaansa ystävällistä tai ulkonaisesti kaunista ihmistä. Kasvatuksen merkitystä korostavissa faabeleissa toistuu siten sama ajatus kuin saduissa, joissa kehoitettiin oman järjen käyttöön ja itsehillintään: koreaan ihmiseen ei tule luottaa enempää kuin silkkimadon kannattaa luottaa vartijaansa. Tunteet ja halut, kuten rakastetuksi tai hyväksytyksi tuleminen halu on alistettava järjen äänelle. Järkeään käyttämällä ja toisen ihmisen luonteen perinpohjaisella tarkastelulla voi välttyä hyväksikäytöltä.

Rousseau mukaan naisen on alistuttava miehensä tahtoon ja hänen on oltava suloinen käytökseltään, luonto on määrännyt naiselle ja miehelle erilaiset avut, jotka täydentävät toisiaan. Naisen valta on peräisin luonnosta ja naisen hyveellisyys on luonnollinen taipumus. Naisen tärkein tehtävä on lasten synnyttäminen ja luonnon järjestykseen kuuluu, että nainen on jatkuvasti lähellä lapsiaan ja perhettään. (Rousseau 1905, 743, 750-752.) Tyttöjä tulisi opettaa suoriutumaan kodin piiriin kuuluvista toiminnoista: heitä tulisi opettaa neulomaan, pitämään huolta, lohduttamaan, imettämään ja erityisesti käyttäytymään säädyllisesti ja kunniallisesti. Miehet ja naiset ovat riippuvaisia toisistaan, mutta Rousseau näkee naisten olevan riippuvaisempia miehistä kuin miehet ovat naisista. Mies antaa naiselle aseman ja tarpeet, lisäksi naisen on saavutettava hyvä maine muiden ihmisten taholta, ja kunnioitus omalta mieheltään. Näin tyttöjen ja naisten tulee aina miettiä, mitä muut heistä ajattelevat, kun taas poikien tulisi kasvaa muista riippumattomiksi ja itsenäisiksi. Ihanteellinen nainen on kuuliainen, lempeä ja vaatimaton, mutta myös henkevä, älykäs ja iloinen (Suortti & Mutanen 1997, 143-144.)

”Poika ja Kultakansi” kertoo ”kultasen werhon” pettävyyydestä ja vanhemman viisaudesta nuorempaan nähden. Kirkkaasti havainnoitu tilannekuvaus perustuu luultavasti Hornborgin omaan lapsuudenkokemukseen. Sadussa nimi ”Ritsa” tarkoittaa Fritziä, ”Kananteri” Gananderia ja ”Tabatieri” nuuskarasiaa. (Rancken 1956, 64-65.)

Ah sen pitää oleman yhden sorjan kirjan, sanoi Ritsa, koska hän hänen Isäns Kirjoin parwessa yhden suloisen pienen Kultakannen waarinotti. Kuinga angara sitä vastaan jokuu on kuin tuo wanha Kirja Siannahassa! Nyt minun pitää kuidengin katsoman mitä molemmissa seisoo! – Kuin ihmetteli itsessäns tai pieni mies, koska hän sen potran Kultakannen, yhdenä Tabatierinä eteens asettaman piti, tukkunaan onsexi tehdy, ja sijnä vanhassa kannessa hänen rakkahan Kananterin löysi. Minun elämässäni, puhui hän, ei pidä minua ulkonaiseen loisteen enään hämääntymän. Engos minä sentähden tiedänyt, mitä minun Pappani nauro, kuin minä muinon yhden Herran kultasessa werhossa yhdenä juuri ansiollisena miehenä pein. (Hornborg 1818, 34)

”Kanteri” on pojan mielestä kultakansia arvokkaampi, ja samalla hän oppii olemaan elämässään enää hämääntymättä ulkonaisesta loisteesta ja hienoista kansista. Poika ymmärtää isän naurun vasta nyt, ja tajuaa myös ettei kultainen verho miehen päällä tee tästä ansiollista.

4.2.2 Kunnioitus ja suvaitsevaisuus

Valistuksen vaatimukset suvaitsevaisuudesta ja ennakkoluuloista vapautuminen vaikuttavat faabelien perusteella olevan vielä kaukana todellisuudesta. Yksilön kunnioittamisen pitäisi tarkoittaa myös ymmärrystä ja anteeksiantoa, mihin niin faabelien ihmiset kuin eläimetkään eivät aina kykene. Faabelit osoittavat eläinten kärsimyksiä kuvatessaan, että eläin on yhtä tärkeä kuin ihminen, eläimiä tulisi kunnioittaa samalla tavoin kuin ihmisiä. Vaikka sadut ovatkin allegorisia kertomuksia todellisesta maailmasta, ne samalla opettavat, kuinka eläimiä ei tule kohdella.

Toisen ihmisen kunnioittaminen tulee faabelien mukaan ilmi kohteliaan käytöksen, avuliaisuuden ja epäitsekkyuden kautta. Käyttäytymismallit rakentuvat kunnioituksen periaatteen pohjalta ja kannattavat myös yhteisedun asettamista yksilön edun edelle. Rousseauin mukaan oikein kasvatettu lapsi katuu loukattuaan toista ja tuntee välittömästi häpeää pahoitettuaan jonkun mielen. ”Hän itkee ja huokailee iskemästään haavasta ja tahtoisii omalla verellään jälleen lunastaa

vuodattamansa veren" (Rousseau 1905, 423). On tärkeää opettaa lapsi tuntemaan empatiaa. Aito empatian ja ihmisrakkauden tunne voi syntyä vain täydellisestä tietämättömyydestä ja tunteettomuudesta. Rousseauin systemaattisen ajatuskokeen mukaan Émile murrosiässä ensi kertaa yhteiskuntaan törmätessään joutuu tekemisiin oikeudenmukaisuuden käsitteen kanssa. Hänen itsensä rakastamiseen perustuva kasvatuksensa on saanut hänet ajattelemaan, että muillakin asiat ovat samalla tavalla. Émile kohtelee kaikkia tasa-arvoisesti rotuun, luokkaan tai säätyyn katsomatta. Tämä tasa-arvon tunne on lähtökohtana erojen tunnistamiselle. Todelliset yhteiskunnalliset epäkohdat herättävät sääliä, joka kuuluu ihmissydämen luonnollisiin tunteisiin. (Ibid., 426-429.) Locke korostaa oikeudentunnon ja toisten kunnioittamisen juurruttamisen tärkeyttä lapsen tarpeeksi varhaisessa vaiheessa. Järjen tai harkinnan sijaan ensimmäisiä tekojamme ohjaa itsekkyyks (Locke 1914, 153.) Halveksuminen ja riidanhalu ovat huonoa käytöstä ja osoittavat kunnioituksen puutetta (ibid., 206-209). Suortti ja Mutanen (1997) tuovat ilmi, että Rousseauin ajatuksilla on yhteys Spinozan filosofiaan, jossa pohditaan kasvatuksen osuutta negatiivisten tunteiden syntyyn. Spinozan teoksessa *Etiikka* sanotaan: ”On siis ilmeistä, että ihmiset ovat luonnostaan taipuvaisia vihaan ja kateuteen, mihin kasvatustuo lisänsä. Onhan vanhempien tapana kannustaa lapsiaan hyveeseen vain kunniaan ja kateuteen vedoten.” (Suortti & Mutanen 1997, 97.)

Ennakkoluulojen, taikauskon ja auktoriteetteihin nojaavan tiedon ihannoiti ilmenee Hornborgin faabelista ”Lapset ja Waskikäärme.” Erilaista ja ennen näkemätöntä ei kunnioiteta, vaan sitä pelätään ja se halutaan tappa ennakkoluuloihin vedoten. Taikausko ei anna tilaa järjen tai empatian äänelle eikä vanhemmilta saatua ”tietoa” ja vakuuttelua aseteta kyseenalaiseksi. Faabeli myös syvenee pessimistiseksi toteamukseksi ihmiskunnan kehittämättömyydestä (Lehtonen 1981, 101):

Waskikäärme! Waskikäärme! huusi yxi Poika ja kaikki Lapset jotka tämän kuulivat, juoxiivat sen luo Waskikäärmettä katsomaan. Meidän pitää hänen kuoliaxi lyömän, huusiivat moniat: se on yxi aiwan myrkyllinen eläin: Ei sanoit toiset; meidän pitää katsoman jos se tosi on, että hän tulessa elää woine. He hakiwat sen päälle Kekäleitä ja Hijlejä, ja pijnasiwat sitä köyhää Waskikäärmettä.

O heittäkäätte minua, heittäkäätte minua, lapset, huusi Waskikäärme. Ei kumbikan tosi ole. En minä tulessa elää woi, ja engä minä myrkyllinen ole,

niin totta kuin minua Waskikäärmeeksi kutsutaan. Katsokaatte niitä rakkoja, jotka te ruumiheni polttaneet olette. Niin älkämme andako händä pijnata, puhuiwat Lapset Kekälein kanssa. Katsokaatte kuinga tuo köyhä eläin käiwerteleixe. Mutta kuoliaksi lyödä tulee meidän hänen, huusiwat toiset. Hän on myrkyllinen. Meidän isät ovat sen meille wakuuttaneet. Andakoon andeexi Jumala sen Uskon teidän Isähinne! huokais kuolewa Waskikäärme. (Hornborg 1818, 26-27)

Sadusta välittyvän vihan taustalla on Raamatun kertomus käärmeestä, joka vietti Eevan. Pahuus on niin juurtunut luontokappaleeseen, ettei sitä voida armahtaa. Lapsetkin sen tietävät, koska ovat kertomuksen käärmeestä lukeneet ja kuulleet. Isien vakuuttelut käärmeen myrkyllisyydestä saavat lapset tappamaan sen. He myös piinaavat eläintä kekäleillä ollen varmoja, että käärme pystyy elämään tulessa. Lapset seuraavat mielijohteitaan mutta taustalla vaikuttaa heidän isiensä auktoriteetti. Paitsi ennakkoluuloja ja väärin perustein tuomitsemista, faabeli nousee vastustamaan myös ihmisten julmuutta eläimiä kohtaan. Lapset ovat perineet taikauskon vanhemmiltaan, samoin ilmeisesti hyväksynnän eläinten kiduttamiselle ja tappamiselle. Valistusajan suvaitsevaisuuden ja romantiikan luonnon ja yksilön kunnioittamisen vaatimukset tuodaan esiin faabelin muodossa. Locken näkemyksen mukaan eläinten huono kohtelu on vanhemmilta ja ympäristöstä opittu malli:

Minä en voi tulla muuhun vakaumukseen, kuin että tämä mielihyvä, jota lapset tuntevat tehdessään pahaa---on vain vierasta, ulkopuolelta tullutta viettymystä, tavan ja seuran luomaa tottumusta. Lapsia opetetaan lyömään ja nauramaan, kun he saavat toisia sattumaan tai näkevät näille jotakin vahinkoa tapahtuvan, ja melkein koko heidän ympäristönsä esimerkki vahvistaa heitä tässä mielentilassa. Historia ei kerro eikä puhu melkein mistään muusta kuin tappelemisesta ja tappamisesta, ja valloittajille (jotka ovat enimmäkseen vain ihmissuvun suuria teurastajia) suotu kunnia ja maine johtaa kasvavaa nuorisoa yhä enemmän harhaan, niin että se täten joutuu pitämään murhaamista ihmisen kiitettävimpänä työnä ja sankarillisimpana hyveenä. (Locke 1914, 172-173)

Yleinen väkivallan ihannointi ja vahvimmalle ja rohkeimmalle suotu kunnioitus vaikuttaa lasten käyttäytymiseen sekä arvojen muodostumiseen. Historian suuret sankarit, joista kerrotaan ovat usein valloittajia, valtiomiehiä tai sotilaita, joiden

käsissä on ollut ihmisten verta. Tappelemisella ja tappamisella saavutettu kunnia on ihmiskunnan yhteinen häpeä. Jossain muodossa väkivallan ihannoitiin -vaikkapa viihteeksi luetulla alueella- osallistuvat kaikki, mistä lapset voivat vetää johtopäätöksensä: väkivalta on hyväksyttyä ja menestyksen hinnaksi kovin huokea.

Jokaisen ihmisen arvostaminen ja jokaisen työn kunnioittaminen on takana ihmisarvoa pohtivassa faabelissa ”Tammipuu ja Puuomenapuu.” Puuomenapuu sanoo tammipuulle: ”--isombi ja kestävämbi olet sinä kyllä; mutta omenia syöwät kuidengin ihmiset, Terhot owat ainuastans suuremmaxi osaxi Sikoinsyöttöä.” Tammipuu myöntää seuralaisensa puheet oikeiksi, mutta jatkaa: ”--teen minä heille tarpeen puullani, ja ilman sitä on heillä kyllä muita omenia, jonga suhteen he sinun sinulle kernaasti heittäwät.” Opetus kuuluu: ”Kuka on arwollisempi Jäsen inhimmillisessä Seurassa, Päiwäläinen joka ruumijllans tarpeellisia Palweluxia tekee, eli waiwaloinen Kirjamies, jonga Pää Puuomenia edestuo.” (Hornborg 1818, 50-51.) Faabeli jättää ihmisarvoon, suvaitsevaisuuteen ja kunnioitukseen liittyvän kysymyksen avoimeksi ja pohdittavaksi.

Luonnon julmasta ja vääjämättömästä laista sekä suuremman ja vahvemman pelosta kertoo satu ”Pöllö ja Nahkasiipi”:

Mingäntähden te pakenette, te Rakkahat, lalli yxi Pöllö Nahkasijwelle, koska me itsiämme näyttelemme? Sanokaatte, mingäntähden me emme yhdessä otusta etsi? Emme me tointoisiamme härkkäydexi käy. Sillä kuin meillä Hijriä on: niin heitämme me teille kernasti Kowasijwet ja Yöwerkkuleet. Juuri sentähden, wastais Nahkasijpi, kuin te Hijriä perään ajatte, niin me olemme pelwossa, te mahdaisitte meidäkin Hijrinä pitää. Andakaatte sijs meidä aina waremmin uloslendää, kuin te ylösnousette, ja rakkahammin teidän seuranne estää, kuin se niin kewiä on, että teildä tunnetuxi tulla. (Ibid., 44)

Pienimpien eläinten, joiden vaarana on joutua isompien saaliiksi, elämää hallitsee pelko ja varovaisuus. Lepakko pelkää, että pöllöt vahingossa hiiriä metsästäessään pitäisivät lepakoitakin hiirinä. Ystävyiden vakuuttelut eivät peitä alleen tosiasioita, kuten syödyksi tulemisen mahdollisuutta. Satu ilmentää myös laajemmin yhteiskunnassa vallitsevaa eriarvoisuutta ja ihmisten välisessä toiminnassa vallitsevia hierarkioita toisten joutuessa aina pelkäämään toisia enemmän. Niiden, jotka ovat

vahvempia ja asemaltaan korkeammalla, ei tarvitse pelätä yhtä paljon syödyksi tulemista. Ailahteleva ystävyys saattaa muuttua vihaksi ja yhteistyö toisen kumppanin turmioksi. Lepakko tietää, että luonto toimii tavallaan, eikä pöllön läheisyydessä ystävydestä huolimatta voi olla varma henkensä säilymisestä.

Faabelissa ”Talonpoika ja Päästäjäinen” eräs maamies saa kiinni ”päästäjäisen” kolostaan ja sanoo tälle: ”Minä tahdon sua opettaa, sinua wierahin hywydeistä rikastua! Mikä paljous jywiä! – parahammasta wehnästä eli nisusta!” Päästäjäinen huutaa anoen maamiehelle: ”Ota minulda kaikki mitä mulla on--- lahjoita minulle waan Elämä ja Wapaus.” ”Elämä ja Wapaus? oli wastaus; ei kumbaakan. Minä kerran näin, että myös Kaupungissa yhdä inhimmielistä Päästäjäistä rahan tähden rangaistettijn, ja nyt hän warasti wielä uhemmin. Mahdais käydä minulle sinun kanssas samalla tawalla.” (Ibid., 30-31.) Ihmisen vallankäyttö eläintä kohtaan on usein armotonta ja säälimätöntä, eikä henkensä pitimiksi varastaneelle anneta lainkaan armoa, ei elämää tai vapautta, vaan usein eläintä odottaa kuolema. Toisaalta on oikein rangaista varasta, toisaalta ihminen ei useinkaan näe toisen todellista hätää, eikä tunne myötätuntoa, armoa tai lähimmäisenrakkautta suodakseen omastaan toiselle osan. Sadussa puhutaan myös yleisemmin rangaistuksista ja uuden tilaisuuden antamisesta varkaalle. Jos ihmiset eivät tunne armoa eläimiä kohtaan, eivät he tunne sitä aina toisiaankaan kohtaan.

Kaksiosainen satu ”Käki ja Korpirastas” ja satu ”Jänis ja Maakarhu” käsittelevät toisten tapojen, tekojen ja taitojen kunnioittamista ja kritisoiivat toisten aliarvioimista sekä itsensä ylentämistä muiden kustannuksella. Sadussa eräs käki puhuu korpirastaalle, kuinka hänen seuraansa pitäisi kaikkien lintujen hakeutua oppiakseen laulamaan oikein. ”Teidän Ritkuttamisenne ei ole mikään laulu”, käki toteaa. Käki sen sijaan tuntee oikean laulutaidon salaisuuden, häneltä ovat kyntörastas, korpikiuru, jouhilintu, uunilintu, peipponen, lahorastas, urpalintu, leppälintu, koivulintu ja kulorastas parhaat taitonsa oppineet. Ennen olivat nämä linnut tulleet käen luo. Nyt he luulevat tätä paremmin osaavansa laulaa! Korpirastas uskaltaa esittää kysymyksen: ”Mingän suhteen se tosi on---mitä sinä siellä kijstät, en tahdo minä täällä nyt tutkia. Niin paljo täydy minun kuidengin sulle kunniallisesti tunnustaa, että sinä mulle ja kaikille muille Linduloille sitä säälittäwämmäxi tulet, kuinga enemmin sinä aina meistä puhut, ja sitä wielä toisten kulutuxen päälle. Pidä itsiäs hywänä.” Saman tien käki huomaa, etteivät oppilaat enää suosiollisesti hänen

seuraansa hakeutuneet, ja päättää lentää näreikköön toisia lintuja tapaamaan. Useat linnut olivat sinne kokoontuneet lauluharjoituksia pitämään. Käki alkaa kehua toisten laulua: "O kuinga koriasti te laulatte, Ystävät, huusi hän.---Minä waan tulini teidän oppimaan." Korpirastas ihmettelee käen nöyristelyä: "Waan jokos hawaitset, että sun kerskauxet eli Kijttelimiset ei enään arwossa olla?" (Ibid., 60-61.) Käki huomaa, ettei hänen itserakasta seuraansa kaipaa kukaan. Jos ei arvosta muita, ei saa eikä ansaitse itsekään arvostusta toisilta. Jäniksestä ja maakarhusta kertovassa sadussa jänis kertoo maakarhulle, kuinka hän koko päivän voisi tonkia maata. Jäniksen mielestä maetanoiden ja maamotojen metsästäminen on parasta mitä kuvitella saattaa. Jänis sanoo karhulle: "Tule kanssani, ja katsos kerran kaunista Orasmaata, angarata Kaalimaata. Minä lyön wetoa että et mun seurastan enään pois halaja." Maakarhu näkee, mitä jänis olojensa kehumisella ajaa takaa: "Minä suon sulle kernaasti mun huwituxen, oli Maakarhun wastaus. Ole myöskin niin halpa että et minua mun omissan estele, koska sinä et sitä tundea woi." Toiselle tärkeiden asioiden kunnioittaminen on tärkeää, ja sen on jänis unohtanut omia puuhiaan ja paikkojaan kuvaillessaan ja houkutellessaan karhua mukaan asioihin, joista tämä ei välttämättä ole vähääkään kiinnostunut. Sadun alkuun kertoja tiivistää: "Tuo Jänis teki niin, kuin wissit Ihmiset, jotka toisille heidän makuns aina wäkiwallaisesti tarjoaxens kokewat, ja juuri sen kautta wastoinmielisixi Seuramiehixi tulewat." (Ibid, 61-62.) Kyse on epämiellyttävästä mielipiteiden tyrkyttämisestä ja toisten manipuloinnista.

5 "Wähäsen Lupilupan omaista" : satiiri yhteiskuntakritiikin välineenä

5.1 Ihmisten käyttäytyminen ja heikkoudet

5.1.1 Oppineiden tyhmyys

Faabeleissa satiirisen ivan kohteina on ihmisten järjetön käyttäytyminen tai asenteet, odotukset ja ennakkoluulot erilaisia asioita kohtaan. Kritiikin kohteena on useissa faabeleissa myös oppineiden tyhmyys ja toisaalta heidän korottamisensa jalustalle sekä ihmisten suhteeton kunnioitus näitä oppineita kohtaan. Satiirisissa faabeleissa opettavuus on siirtynyt taka-alalle, pikemminkin ne pyrkivät yhteiskunnallisten epäkohtien korjaamiseen ja maailmassa vallitsevien vääryyksien, epätasa-arvon,

ihmisten heikkouksien ja luonteenpiirteiden kritisoimiseen. Satiirisissa faabeleissa toimijoina ovat eläimet ja tapahtumapaikkana on fantastinen ympäristö, mutta sadut kertovat samalla inhimillisistä heikkouksista ja ihmisten teoista. Menippolaisen satiirin tunnusmerkit täyttyvät joissakin faabeleissa: vastakkain asetetaan kaksi erilaista aatetta kahden erilaisen toimijan hahmossa tai asioiden nurinkurisuus tulee ilmi verratessa faabelien epätodellista maailmaa "todelliseen."

Hornborgin faabeli "Hanno ja Waltti" on kertomuksen muodossa oleva satiiri ilman fantasiaelementtiä. Faabelissa kaksi poikaa väittelee siitä, millainen taivaankappale kuu on. Toinen väittää sitä tuliseksi kehäksi, toinen kiistää väitteen perustellen, ettei kuu voi olla tulinen, koska talvella on aina kylmä vaikka kuu usein "heljästi walostaa." Lopulta toinen pojista ehdottaa että he sunnuntaina menevät kanttorin luokse ja kysyvät häneltä asiaa. Lopuksi kertoja toteaa opiksi: "Herroin Oppineitten kanssa käypi monesti, kuin tässä Hannon ja Waltin kanssa käwi. Jokainen näkee totuudesta vähän, waan ej kukaan sitä perinjuurin näe, ja mikä se pahin on: niin ei he itsiänsä koskan yhdistää woi, sillä jokainen heidän seassans tahdois itse Kanttor olla." (Hornborg 1818, 7.) Oppineiden ikuiset kiistat ja oikeassa olemisen tarve ilmenevät kertojan esittämästä loppuhuomautuksesta satiirin pilkan kohteeksi. Kyse on myös oppineiden kunnianhimosta.

Satiirinen kertomus rakentuu myös toisen samantapaisen tilannekuvan ympärille sadussa "Poika Maankarttoin tykönä":

Yhdellä Pojalle oli Kartta Euruopasta edessäns, ja kulki sen päällä sormellans juuri mielisuosiolla yhdestä paikasta toiseen: Wiipuri, (tässä asui se Poika,) ei ole yhtäkän kaukana Turusta, ajatteli hän; o sinne woinen minä kewiästi jalkasin käydä. Ensisti Hämeenlinnaan, siellä terwehin minä Tätiäni, sitten on waan Turku yxi kissanhyppyys. Ah jospa minun Isäkultani lupasisi, minä huomena jo läxisin.

Tyhmä Poika parka, ajattelis moni! – Waiti! Ne edesottamiset monein meidän Neuwonteeskeliäin ei olla yhtään paremmat. (Ibid., 5-6)

Satu kohdistaa kritiikkinsä oppineisiin ja neuvonantajiin, joiden todellinen tietämys ja neuvot saattavat käytännössä olla hyödyttömiä. Suuret puheet eivät toteudu tekojen tasolla, kartasta katsoen kaikki näyttää helpommalta ja vaivattomammalta kuin todellisuudessa. Edellisessä sadussa kuten muissakin saduissa, jotka ovat ilmaisutavaltaan opettavaisia faabeleita satiirisempia kertojan rooli painottuu vahvemmin kantaaottavien lausahdusten esittämiseen. Moralisoiivat ja jopa ivailevat päätelmät ja kommentit tapahtumiin ovat satiirisille faabeleille ominaisia.

Erityisesti faabelit kohdistavat ivansa vanhoihin, aikansa eläneisiin opetuksiin ja vanhojen oppineiden haluttomuuteen uudistaa opetuksiaan nyky maailman menoa vastaaviksi. Hornborgin faabelissa "Tikka ja Tarhanwartia" kerrotaan tikasta, joka alkoi nokallaan kuoria erään miehen puutarhassa seisovaa, läpikuivettunutta puuta. Tikan aikomus on hyvä: "Tarhanwartia tiedää minua kijttää, ajatteli hän, kuin mä hälle tawalla näytän, että puuta ei yhtään enään tarwis ole. Terweistä puista pitää minun kuorimiseni kyllä heittämän." Tarhanwartijan nähdessä tikan aikaansaaman vahingon hän suuttuu ja alkaa ajaa sitä takaa. Lopulta tarhanwartija ampuu tikan kuoliaaksi sättien sitä pahantekijäksi. Kertoja huomauttaa lopuksi, että yhden tikan täytyisi aina saada kuoria monet opetustaulut yksinkertaisesta tiedosta, mikä tuskin vahingoittaisi ristikuntaa ja uskonoppia. (Ibid., 38-39.) Menippealle tyypillisesti tässä satiirissa kaksi erilaista aatetta ja ajattelutapaa asetetaan vastakkain tikan ja tarhanwartijan välisessä toiminnassa. Tikka edustaa uudistusmielisyyttä ja rohkeutta halutessaan paljastaa että tarhanwartijan vaalima puu on laho ja kuivettunut sisältä. Tarhanwartija haluaa säilyttää vanhaa eikä halua luopua lahonneestakaan puusta. Aatteiden taistelu vertautuu kamppailuun, jota käydään vanhojen opinkappaleiden, aikansa eläneiden opetusten ja "yksinkertaisen" tiedon säilyttämisestä ja uudistamisesta.

Ivailevan filosofin määritelmän pitää sisällään satu "Moittia ja Tarhakakot." Sadussa erään "Moittian" ikkunan alla kaksi "Tarhakakkoa" kiistelivät keskenään. Molemmat väittivät nähneensä hiiren ensimmäisenä, ja kiistelivät kumpi sen nyt saisi. "Moittia" kyllästyi tähän kiistaan ja huusi kiistakumppaneilleen, että nämä tahtoivat nähtävästi tulla "Wilosuohweixi" riidellessään niin kuin filosofit tekevät. "Moittia" vielä lisää, että eivätkö tarhakakot häpeä itseään niin alhaisiksi haukkua yhden hiiren takia. Tarhakakko vastaa: "Totisesti,-- ei se sowi; mutta kuingas kewiästi eikos yxi tule riepoiteltuxi. Mä olen itsellen andanut sanoa, te Oppineet

teitte sen toisinans yhden ei mitään merkitsewän Sekaseuran tähden ei yhtäkän paremmin." (Ibid., 25-26.) Faabelin alla selitetään "Wilosuohwin" määritelmä:

Wilosuohwi, yxi maallisen wijsauden oppinut, joka aina muihen tietoen ohessa yhdenkaltaisella kärkkäydellä luonnon-tarhan kappalitten sikiämisestä, oleskelemisestä ja häwiämisestä, sekä Luonnonkappalitten kokoonpanosta, heidän hyödytyksestä, tarpeesta, uloshajottamisesta, j.n.e. tutkistelemisensä järjellisyttä hyödyttää. (Ibid., 25-26)

Filosofin määritelmä on laaja, ja viittaa "luonnonkappalitten" tutkimisella luonnontieteellisen tiedon hallintaan, vaikka luontokappale voi merkitä myös ihmistä ja tutkimus olla ihmisiä koskevan uuden tiedon löytämistä. Filosofi on joka tapauksessa maallisen tiedon oppinut, joka ei kaihda riitelyä ja väittelyä.

Maailman kiittämättömyys ja "käensielujen" toisia hyväksikäyttävä luonne on kritiikin kohteena sadussa "Punakupulindu ja Käki." Sadun alussa kertoja muistuttaa lukijoita käen ominaislaadusta: käki ei haudo itse poikasiaan, vaan panee munansa toisten lintujen pesiin haudottaviksi ja poikasensa toisten lintujen kasvatettaviksi. Kertoja kertoo tapauksesta, jonka on nähnyt punakupulinnun ja käen välillä. Punakupulintu oli käen nähdessään huudahtanut: "Mä löydän ylimielisen riemun minussa, ansiollinen Käki, sinua taas näissä paikossa näkeäxeni. Sinä tiedät sen, kuinga paljon minä sinun päälle pidänyt olen." Käki ei punakupulintua tunnista, vaan kysyy, kuka tämä on. Punakupulintu vastaa: "Et sinä enään minua tunne?— Ongos sen mahdollista? – Se Punakupulindu joka sinua ylöskaswattanut on!" Käki muistaa nyt toisen, mutta pahoittelee kiirettään eikä käellä ole enempää aikaa punakupulinnun kanssa puhella. Kertoja toteaa loppuun: "Kuinga korkiambata säädyn arwioo, ajattelin minä, sitä enemmän myöskin käensieluja Ihmisten seassa. Kuin moni tunne ei hänen Opettajans enään, joka händä moniahat wuodet ennen wielä jutella (karijara) andoi." (Ibid., 72.) Käensieluinen ihminen käyttää toisia hyväkseen unohtaen saman tien muiden hyvät teot, osoittamatta lainkaan kiitollisuutta saamastaan avusta. Tässä tapauksessa kyse on opettajasta ja oppilaasta. Faabelissa kaksi erilaista maailmankuvaa törmää toisiinsa, ja toisen maailmankuvan ja ajattelutavan nurinkurisuus osoitetaan asettamalla se vastakkain toisen,

punakupulinnun edustaman näkemyksen kanssa. Ajattelumaailma, jota käki edustaa, on itsekeskeinen ja kiittämätön.

Faabelissa ”Nuoret Orit” puhutaan vanhojen kouluopettajien heikkouksista ja koulujen opetuksen uudistamisen puolesta. Faabelissa kerrotaan maanmiehestä, jolla oli kaksi nuorta oria, jotka hän tahtoi opettaa työntekoon. Hän valjasti kerran molemmat orit ”ajowärkin” eteen ja heidän väliinsä yhden vanhan, jäykän ruunan, jonka oli tarkoitus nuoremmille näyttää miten liikkuminen tapahtuu. Mutta ruuna kompastui niskoilleen ja tilaisuuden saatuaan varsat rimpuilivat ja kiskoivat itsensä irti, viskasivat rattaat ympäri ja nelistivät pitkin ketoa. Opetus kuuluu: ”Rijsukon kuidengin wanhat Kouluopettajat pois, että heidän heikkoudet ei enään pahenaisi, niin kuin heidän opetuxensa parandiwat.” (Ibid., 32.) Näin faabelissa kannatetaan valistuksen ajatusta kouluopetuksen uudistamisesta ja kritisoidaan vanhojen ja aikansa eläneiden oppien vahingollista vaikutusta oppilaisiin.

Faabeli ”Papukoija metsässä” ivailee oppineiden miesten itserakkauden ja omahyväisyyden kustannuksella:

Yxi Papukoija tuli Kaupungista metsään. O, kuin te kaikki täällä niin pahasti laulatte te linnut! Ei kullaan ole oikia laulunmuoto. Tulkaatte, mä tahdon teille kerran eteenlaulaa! Minulda pitää teidän yhden laulun kuuleman, jonga laista te ette koskan kuulleet ole, ja kuulette. Nyt rupes hän hänen rötisewän äänens ylendamään, löi sen päälle hänen maatawetäwäisillä sijpilöilläns ja andoi sillä wälillä aina yhden parin oppineista sanoista sille töllistelewälle Lindupurlakkawäelle parhau dexi. Sen minä wielä kutsun yhdexi Linnuxi, kuului se, hän woi metsän äänelläns oikeen täyttää. Hän puhuu juuri wierailla kielillä. O sitä pitää meidän usiammasti kuundeleman! Niin oli hänellä sitten aina yxi seura ja luwutoin Auditoriumi ympärilläns. Ymmärtäwäiset Linnut kuundeliwat händä kerran ja sitten lensiwät he jälleen Kyndörastaan luo. (Ibid., 65-66)

Papukaijan matkimalla opitut oppineet sanat ja vierailta kielillä puhuminen ei vakuuta ymmärtäväisiä, kyntörastaan luo palaavia lintuja hänen viisaudestaan. Usko pinnalliseen ulkoa opetteluun ja itsensä ylentämiseen ”metsäläisille” vieraita sanoja käyttäen ja kielillä puhuen asetetaan faabelissa kritiikin kohteeksi. Vastakkaiseksi näkemykseksi nousee usko aitouteen ja teeskentelyn tuomitseminen. Viisaat kyllä

tunnistavat aidon jäljitellystä ja antavat arvoa sille, tyhmät uskovat korean vieraan jokaiseen sanaan ja pitävät häntä viisaana, vaikka eivät mitään ymmärtäisikään.

Faabelissa "Repokettu" haaveilee eräs repokettu saavansa itselleen tuliluikun, jonka ansioista hänestä tulisi erinomainen metsämies: "Mikä Metsämies minä tahdosin olla! millaisia linduja mulle teurastaa! kuin peljättäväxi minä kaikille Eläimille itsiäni tekisin!" Viitaten ehkä johonkin todelliseen, ajankohtaiseen tapaukseen kertoja jatkaa:

Jos hän sitä Tuliluikkua ladata ja tawallisesti akkiloija osaisi, sen päälle ajatteli Repokettu juuri niin wähän, kuin te Herra Tolwana, kuin te muinon kijstitte, että teillä ei muuta wajaa olis kuin yxi Pipliuotiekki eli Kirjankokous, että yhdexi kuuluisaxi Kirjamiehexi tullaxenne. (Ibid., 46)

Faabelin iva kohdistuu edellisen tavoin ihmisten itserakkauteen, ajattelemattomuuteen ja suunnattomaan itseluottamukseen, joka kuitenkin usein on vailla perusteita. Kyseenalaiseksi asetetaan tässäkin faabelissa viisaiksi ja oppineiksi itseään väittävien ihmisten kyvyt ja taidot. Ihmisten tulisi omilla kyvyillään osoittaa pätevyytensä eikä vaatia itselleen aina muilta välineitä siihen, sillä väline ei suinkaan tee mestaria. Nuoria, itsestään liikoja luulevia "kirjamiehiä, keltanokkia" vastaan hyökkää faabeli nimeltään "Nuori Kukko." Sadussa nuori, ajattelematon kukko haluaa todistaa toisille siivellisille miehuullisuutensa. Nuori kukko päättää osoittaa rohkeutensa ja "wihdoin läxi hän kaikella uhkeudella wanhan Talokukon päälle." Hyökkäys ei kuitenkaan pääty hyvin: "Wanha, järkähämätä tilaisuudessans, andoi hänelle yhden kolhauxen sijwellens, että hän tointuuwalle lensi. Kaikki ymbärillä seisowaiset Sijpelliset naurowat kuuluwasti, ja junkkari Keltanuokka häpesi itsessäns." Kertoja tiivistää nuorille kirjanoppineille suunnatun opetuksen: Te nuoret Kirjamiehet lukekaatte ensin tämä Saakkuna eli Satu, ennen kuin te teidän Sulkanne ansiolisten miesten vastaan pörhistätte." (Ibid., 41-42.)

Pinnallista suuruutta ja loistoa arvostellaan sadussa "Poika Karjankokouksessa" (kirjankokouksessa, kirjastossa). Sadussa kirjanoppineisuus sekä oppineiden kirjoittamat, vaikuttavilta näyttävät ja kaikkien kunnioittamat kirjat ja niiden yksivakainen jalustalle asettaminen kyseenalaistetaan. Samoin kritisoidaan

pinnallista arvostelua ja mielipiteenmuodostusta vain ulkonäöllisten seikkojen perusteella: ”Yxi Poika tuli yhteen isoon Pipliotiekkiin eli Kirjankokoukseen, töllisteli katselen Sidehiä, luki moniat Päällekirjoituxet, ja nyt huusi hän täydestä kidasta: O millaiset Kirjat! Miten oppineet Miehet mahdowat ne Kirjat kirjuttaa!” Kertoja jatkaa:

Samankaltaisesti tuomitsee Ihminen Luomisen teoista, joka waan Luondoa yltäpäälän Tutkij; ja kuidengin sanoi wijmisexi yxi suuri Kirkkolaen oppinut; ej enembätä liene jumalallisen Suuruuden Tundemiseen ja Tutk[i]stelemiseen tarpeellinen. Olikos se se Päälös yhden Miehen!! (Ibid., 10)

”Päällekirjoitusten” lukeminen ei riitä kirjan arvostelemiseen tai hieno ulkonäkö mielipiteen muodostukseen ihmisistä. Satu kritisoi pinnallisuutta ja turhaa ihailua.

Vuoden 1819 syksyllä Mnemosyne esitteli Hornborgin kokoelman lukijoilleen ja arvosteli kirjan sisällöstä lähinnä liian henkilökohtaisuuksiin menevän faabelin nimeltä ”Korppi.” Arvostelijan mielestä sadussa aiheettomasti mustataan H.G Porthanin mainetta. Faabelin iva kohdistuu Porthanin valmistumattomaan sanakirjaan:

Yxi Korppi löysi yhden Tiamantin. O se on yxi angara löytökappale, huusi hän. Ihmiselle, olen minä itsellen sanoa andanut, pitää tämän kiwen suuresta arwiosta oleman. Mä tahdon hänen mun pesähen kandaa, ja hänen huolenpidolla talteen panna. Siellä pitää hänen kyllä Ihmisillä hywästi lepäämän. Se käy sen sorjan Tiamantin kanssa, kuin Porttaanin suomen kielisen Tulkki-Kirjan kanssa. (Ibid., 63)

Timantin, kallisarvoisen asian piilottaminen ja ”lepuuttaminen” kotona piilossa katseilta on hyödytöntä ja ajattelematonta, eikä aarteiden olemassa olosta ole koskaan varmuutta, kun sitä ei näkyville tuoda. Porthanin sanakirjankaan ilmestymisestä ei ollut takeita.

Liiallista filosofointia, pohdiskelua ja opettavaisia puheita vastaan asetutaan sadussa ”Aesuoppi ja Santtus.” Alaviitteessä mainitaan, että ”Santtus” tarkoittaa

kreikkalaista Xanthusta (ibid., 55). ”Aesuopilla” tarkoitetaan ilmeisesti Aisoposta. Sadussa Aisopos ja Xanthus keskustelevat: ”Tuolla on mulla yxi puu tarhassani, puhui wihdoin Santtus hänen hengenorjallens Aesuopille, joka joka vuosi angarasti kukkij, waan ei koskan hedelmiä kannu.” Aesuoppi sanoo puun hedelmättömyyden johtuvan Santtuksen ”Wilosohwieramisesta”: ”Hän loistaa Opetuspuheilla, jotka ei yhtään Sjelua hyödytä.” (Ibid., 55.) Hornborgin faabelit vastustavat liiallista opettavaisuutta, varoittavia tarinoita, saarnoja ja kärkkäitä neuvonantajia, joiden puheet eivät lopulta ihmistä juurikaan hyödytä. Käytännön oppi, elämän tosiasioiden opettelu arkeen pohjautuvan empirismin avulla hyödyttää enemmän niin nuoria kuin muuten kaidalta tieltä hairahtuneita, joiden suhteen faabeleissa ei paljonkaan toivoa anneta. Aikansa eläneiden kasvatustietojen lisäksi satiirien pilkka kohdistuu viisaisiin puheisiin, ulkokultaisuuteen sekä oppineiden itserakkauteen, jota he pönkittävät teeskentelemällä tietävänsä asioista enemmän kuin muut. Samalla faabelit osoittavat, että nuorten ihaillessa oppineita miehiä, he ihailevat itse asiassa koreaa ulkokuorta, kullattuja vaatteita ja hienolta kuulostavaa puhetta, luullen sen kaiken olevan oppineisuuden ja viisauden merkki. Itse asiassa komean ulkokuoren alla ei olekaan mitään, ”viisaus” on vaatteissa ja näin olleen kovin ulkokohtaista. Satiirin terävä kärki repii auki kauhtanat ja viitat paljastaen totuuden, ja joissain saduissa nuorukaisetkin ymmärtävät asioiden todellisen laidan ja saavat siitä kiittää isäänsä tai muuta vanhempaa henkilöä, joka osoitti, kuinka asiat ovat.

5.1.2 Laumasieluisuus

Satiirisissa faabeleissa kritisoidaan ajattelematonta käytöstä ja ihmisten paheita 1700-luvun hengen mukaisesti esittämällä samalla näkemyksiä siitä, millainen valistuneen ihmisen pitäisi olla. Samalla, kun satu näyttää kuinka asioiden tulisi olla, se osoittaa, että ennakkoluulot, ajattelemattomuus ja kyvyttömyys järjen käyttöön ovat yhä voimissaan ihmisten keskuudessa. Valistunut ihmisihanne on faabelien tavallisesti kyynisen ihmiskuvan perusteella vain ihanne, ei todellisuutta. Ihmiset seuraavat laumaa enemmän kuin omaa järkeään, ja faabelien vieras maailma puhuvine eläimineen ja outoinen ympäristöineen on hyvä apuväline sen osoittamiseen, miten asiat ovat.

Ihmisten heikkouksista faabeleissa kritisoidaan satiirin muodossa eniten itserakkautta, kiittämättömyyttä ja häikäilemättömyyttä omaa etua tavoiteltaessa. Teeskentely ja itserakkaus paljastuvat ja joutuvat pilkan kohteeksi Hornborgin faabelissa "Rijkinkukko ja Kalkkuna":

Yxi Rijkinkukko läheni yhä Kalkkunaa. Kaikki Sijpesmetsäiset, puhui hän, ihmettelivät sulkiäis pugun loistetta. Peilit sinun hännässä, lihakelkuttimet sun kaulassas, sun pitkä nenäs, kaikki, kaikki on kaunis, werhottaa sua jalosti. Mä tulen ehtimisellä ijällisxi. Sulkani putoillewat pois ja hylkiwät - Hiljaa, rupes Kalkkuna sanoihin. Kyllä mä sen wiekkauden hawaitsen. Sinä latelet omapuolisen rakkaudes puheita, ja annat itse sen äänen edes, kusta minun sinua kijttämän pidäis. Teidän huono puoli, te Herrat, on tietty. (Hornborg 1818, 64)

Riikinkukko havittelee kalkkunalta kehuja itselleen imartelemalla ja kehumalla tämän ulkonäköä. Teeskentely ja salattu oman edun tavoittelu kohtaa rehellisyyden, jota kalkkuna edustaa. Itserakkaat ihmiset, jotka koreilevat hienoilla vaatteilla ja antavat arvoa muille vain itselleen kehuja saadakseen antavat itsensä kyllä ilmi, jos toisella on halua nähdä teeskentelyn läpi. Kehuja kuullessaan ihmisten tulisi ymmärtää niiden todellinen tarkoitus. Riikinkukko on itse hienoissa höyhenissä, ja kehuessaan kalkkunaa sen oikeat tarkoituserät tulevat hyvin selville. Riikinkukko, kuten hieno herra, kaipaa vain kehuja itselleen tietäen näyttävänsä hyvältä kalkkunan rinnalla. Teeskentely ja vlpillisyys on sadun mukaan "herrojen" huono puoli.

Valistusaika uskoi järjen voimaan ja korosti arvostelukyvyyn ja suhteellisuudentajun säilyttämisen tärkeyttä ihmisten välisissä suhteissa. Tieteelliseen ja objektiiviseen tietoon nojaavassa maailmassa ei ajateltu olevan enää sijaa valehtelulle tai läpinäkyvälle imartelulle. Toisaalta faabelit välittävät tällaista maailmankuvaa, toisaalta niissä eläimet lankeavat kehuihin helposti pelkästä itserakkaudesta ja imarrelluksi tulemisen halusta, mikä ilmentää samalla myös yleistä inhimillistä heikkoutta.

Faabelissa "Karhu ja Apina" satiirinen iva kohdistuu niin sirkushuveja kaipaaviin tavallisiin ihmisiin kuin "herroihinkin", joiden vakuuttavat puheet ja

käytös paljastuvat apinalta opituksi. Apinan "leukoilu" ja mielikuvitukselliset temput miellyttävät ihmisiä:

Yxi yxiwakainen Karhu teki hänen oppineet Konstinsa, kaikella luonnollisella sopiwaisuudella ja arwiolla. Hänen wieressä leukoili yxi kuwittelewainen Apina. Päällekatsojat oliwat Pojat, eli Ihmiset jotka niinkuin Pojat ajatteliwat. Ei kukaan tarkoitellut Karhun konstin päälle; siihen suhteen ihmetteliwät kaikki kaikesta kidasta Apinata. Höhöh, myrisi Karhu: se on kuidengin pistelöittäwä, koska jokuu kaiken waiwan päällensä ottaa, että Konstin perustetulliset Todistuxet ulospannaxensa, ja kukaan ei päällemme tarkoita. Kuule, Junkkari Apina, mistä sinulla owat ne erinomaiset Waikutuxet, suostumista herättämään? Eiköhän wisseildä Rohwissuoreilda Suomenmaassa? Ei, suoritteli Apina: ne Herrat oppiwat sen konstin wastuudesti minulda. (Ibid., 8-9)

Faabeleissa "herroilla" ei ole juurikaan hyviä ominaisuuksia. Sana tarkoittanee niin muka-oppineita hienostelijoitakin kuin keikareitakin, jotka pyrkivät vaatteillaan, puheillaan ja käytöksellään tekemään vaikutuksen alempaan kansaan. Ylemmän säädyn tunnusmerkkien tavoittelu tuskin oli tavatonta, mutta ilmeisen huvittavaa ja satiirin arvoista 1800-luvulla. Apina on saduissa eläin, joka vertautuu typerästi käyttäytyvään ihmiseen, niin lapsiaan ihailevaan äitiin kuin hienosteleviin herroihiinkin. Apinan kyky matkia ja tehdä temppuja sekä sen tehtävä huvittaa ihmisiä erilaisissa näytöksissä ja tapahtumissa on varmaankin käytännön taustalla. Apinan nokkeluus on ehkä eläimelle epätyypillistä ja siten lähes inhimillistä. Apina on taitava saamaan ihmiset puolelleen ja pääsee helposti heidän suosionsa. Sadun huvittavuus ja satiirisuus perustuu siihen, että herrat olisivat oppineet apinalta ihmisten miellyttämisen taidon. Apina, sirkuseläin, on matkimisen kohde. "Herrat" ovat itsessään niin kaukana tavallisesta kansasta, että ihmisiä miellyttääkseen heidän täytyy oppia apinan kostit. Sadun mukaan herrat ovat narreja, he temppuilevat kuin apinat. Pienten piirien ahdasmieliset ja arvostelevat puheet sekä itseään muita parempana pitävien suunnaton itserakkaus ovat pilkan kohteena faabelissa "Joutsenet." Sadussa eräs metsäjoutsen sattui kerran joen rannalla samaan joukkoon aljijoutsenjoukon kanssa, "ja tuli näildä ulkonaisemmalla ylönkatseella kohtatuxi." Muukalainen "wiskas yhden armottoman katsannon" näiden joutsenten päälle,

kohotti siipensä ja lensi tiehensä. "Aljut" joutsenet hämmästyivät kovin, sillä heillä itsellään olivat siivet jo varhaisessa nuoruudessa lapautuneet eikä kukaan heistä osannut lentää. Joutsenet kyselivät toisistaan, että kuka olisi voinut uskoa yhden joutsenen osaavan lentää. Kertoja toteaa sadun loppuun ankaraan sävyyn: "Justijn ne puheet pienden hengein, joiden pönäkyys moniaan miehen luonnonlahjoista kuuloittaa, ja ne, kuin hän itsensä äkistään heidän keskestäns ylendää, tointoisians awonsuin kurkistawat, ja sanowat: Kuka sitä olis hänessä etsiä osannut. (Ibid., 41.) "Pienten henkien" puheet eivät pidä sisällään suvaitsevaisuuden siemeniä eivätkä yksilön kunnioitusta, vaan ne ainoastaan tuovat julki maailmankuvaa, jossa ei ole sijaa luovuudelle, ei taidoille tai niin henkisellevä kuin fyysisellekään vapaudelle. Sellainen on maailma, jossa "pienet henget" haluavat elää. He uskovat vain sen mitä näkevät, eivätkä voi uskoa kenestäkään yhtään enempää kuin mitä ovat itse olleet todistamassa. "Pienet henget" eivät ole avoimia erilaisuudelle tai ihmeille maailmassa, eivätkä ne hyväksy joukkonsa kuin itsensä kanssa samankaltaisia. Heidän sielunsa ei osaa lentää, kuten yhden joutsenen, joka eksyi heidän joukkoonsa.

Ihmisten hyväsydämyisyys juonittelijoita kohtaan asetetaan kritiikin kohteeksi faabelissa "Susi, lammas ja paimen." Sadussa susi, joka "yhdestä murhatusta Lambaasta vielä hölwätty oli", pyytää ja anoo lampaita päästämään hänet heidän joukkoonsa. Susi vakuuttaa: "En minä tule kuin teidän wihamies, ei, waan teildä kaikki minun käyttämiseni andeexi anomaan. Se on tosi, muinon olen minä teidän wihanne ansainnut; mutta nyt en minä enään ole teidän kauhia ryöwärinne, jota paeta teillä syy on." Susi vakuuttaa lampaat lempeydellään ja sydämellisellä äänellään ja nämä alkavatkin pyydellä paimentaan päästämään suden sisään laumaan. Lampaat haluavat näyttää sudelle ystävyyttään, mutta paimen ei suostu: "Taiwahan takeen, kiljasi Paimen, miten te olette tyhmiä eläimiä. Yhteen niin kijruhuun käändymiseen uskaldaxenne!" (Ibid., 48-49.) Paimen arvasi mitä sudella oli mielessä sen halutessa tulla sopimaan lampaiden kanssa. Faabelin kritiikki kohdistuu ihmisten ja varsinkin lauman hyväuskoisuuteen ja luottamukseen vanhaa vihollistakin kohtaan, kun tämä puhuu tarpeeksi kauniilla sanoilla ja vakuuttelee hyviä aikomuksiaan. Paimenen järki pelastaa lammaslauman, joka mitään suden aiemmista vahingonteoista oppimatta olisi päästänyt sen sisään. Sadussa ihminen järjen käytöllään pelastaa lammaslauman, joka kuvataan ajattelemattomana, typeränä joukkona. Aina olisi muistettava käyttää harkintaa vanhan vihollisen yhtäkkiä tullessa puhumaan ystävänsä.

"Naisapina" -nimisessä faabelissa kerrotaan apinasta, joka ikävyyttävien vanhempien tapaan väsymättä ihailee lastensa jokaista liikettä ja "kasvon muutosta" ymmärtämättä, ettei sivullinen lasten erinomaisuutta ymmärrä eikä näe heitä äidin silmin:

Kaikki riemu on minulla teissä, minun rakkaat Lapset! Kaikkeinrakkahimmat Luondokappaleet oletta te! O jospa te tiedäsitte, kuinga hyvä mä teille olisin! Tulkaatte andakaatte teijet minulda hyväildyxi tulla. Tässä tuonissa puhui ja irwistelij yxi Naisapina päiwä päiwän päälle hänen poikiensa kanssa. Joka hyppäys, joka kaswon muutos, joka wähä käytöxen muoto tulee leuwan wetoxi ja ihmeteldyxi. Lyhewesti Junkkari ja Ryökkenä ei woineet paremmin Apinoixi kuwalletuixi tulla. (Ibid., 66-67)

Miehen ja naisen vertaaminen apinoihin saattaa johtua heidän jatkuvasta, samankaltaisesta käytöksestään ja lastensa ihastelusta, joka satiirikon mielestä voi vaikuttaa apinan temppuilulta. Naurettava käytös on sivusta seuraajan mielestä yhtä huvittavaa kuin seuraisi apinan esittämiä temppuja. Toisaalta äidit ja isät voivat vilpittömästi ihastella lapsiaan ja olla ylpeitä heistä, satu vain ei kunnioita sellaista käytöstä tai suvaitse äidiltäkään "apinan konsteja." Toisaalta sadussa tulee ilmi valistusfilosofien käsitys oikeanlaisesta kasvatuksesta: lapsia ei pidä hemmotella pilalle tai kiinnittää heihin huomiota sen enempää kuin heidän välttämättömät tarpeensa vaativat. Jatkuva ihastelu tekee lapsista itserakkaita ja itsenäiseen toimintaan kykenemättömiä.

Faabeli "Poika ja Koiransa" kertoo pojasta, joka oli kerran nähnyt erään puudelin tekevän erilaisia temppuja. Hän päätti, että hänen oman koiransa pitää oppia samat temput ja alkoi opettaa koiraansa ottamatta huomioon, että toinen koira oli puudeli ja "hänen yxi osaamatoim Sultti oli." Pojan opettaessa koiraansa "Sultin täyty istua, wahtimella seisoa, tarjoa, sai ruoskaa kuin hän ei tahdonut, ja oppi wiimein, suurella waiwalla, kaikista konstiloista myös wähän, mutta ei kutaan oikeen, justijn niinkuin usiambain Nuorukaiset joida heidän Wanhembain Itsepäisyys tutieramaan aldixi andaa." (Ibid., 28.) Satiirissa ivataan vanhempien kasvatustapojen, jotka eivät ota huomioon lasta omana yksilönään vaan joilla pyritään esittämään muille hienouksia, tietoja ja taitoja joita lapsi osaa. Usein näiden asioiden oppiminen on tapahtunut vasten lapsen tahtoa, vanhempien itserakkauten vaikutuksesta.

Laumasieluisuus on myös toisten hyväksynnän ja ihailun tavoittelua, pyrkimistä samaan ja aina parempaan tulokseen kuin muut ja yksilöllisen persoonallisuuden unohtamista. Laumasielu ihailee laumaa, mutta ylenkatsoo yksilöä Rousseau'n periaatteen vastaisesti. Pakottamalla ei saada aikaan pysyviä tuloksia, eikä lapsi opi mitään kunnolla, vaan kaikesta vähän pelkästään piiskan pelosta. Kaikki koirat eivät ole puudeleita, eivätkä kaikki lapset luonnostaan esimerkiksi muusikkoja tai urheilijoita.

5.2 Poliitiikka ivan kohteena

5.2.1 Yhteiskunnalliset epäkohdat

Faabelit puuttuvat usein vallitseviin yhteiskunnallisiin epäkohtiin ja satiirin avulla osoittavat, mitkä seikat yhteiskunnassa kaipaavat korjaamista ja minkä tulisi olla toisin. Kouluopettajien huonoa asemaa kritisoi satu "Heposet", jossa kaksi kyntöhevosta keskustelee keskenään. Faabelissa "hän-kerronta" sekoittuu "minä-kerrontaan" kertojan aloittaessa sadun: "Kaxi Kyndöhepoa tuliwat Kynnöstä takasin, ja mä kuulin seurawaisen Kanssapuheen:---." Toinen hevosista sanoo: "Nyt, Weljet, tänä löydämme me edessämme aiwan wasten tahdoamme-" Toinen hevosista keskeyttää puheen: "Niin kyllä, niin kyllä! Jos me waan sen mauttoman Silpun edestä ainuastans pikkusen Kauraa löydäsimme! Mä olen mun elämästän juuri wäsinyt. Yhät työtä tehdä, ei yhtään iloa maailman päällä - ja koska wielä ilman sitä näkemän pitää, että moniailla Muuliaasiloilla, ylpiät Sekasikiot owat, niin hywä on." Toinen hevosista on valmis kuitenkin tyytymään asemaansa ja silppuun, jota ihminen sille syöttää:

Waiti, Weljini, wastas toinen. Emme me tahto meille meidän elämämme meidän walituxillamme niin waiwaloisexi tehdä, kuin se jo on. Kuin me nälkäiset olemme, pitää kans Silppu maistaman, ja se lohдутus meidän sitä tehnehemme, andaa meidän sen takeen rauhallisesti maata.

Toinen hevosista myöntää toverinsa ajatuskulun oikeaksi, mutta kritisoi silti ihmisten tapaa kohdella heitä, vaikka "me meidän Herrallemme parhammat palwelluxet tiemme." Heitä uskollisuudestaan ja kaikista tekemistään palveluksista huolimatta pidetään kovin vähäarvoisina. Kertoja toteaa loppuun piikikkäästi: "Se on jo kerran Ihmisten Täsmät. Ongos meillä syytä itsiämme walittaa, koska he ei heidän Koulunopettajans kanssakan paremmasti tee?" (Hornborg 1818, 45-46.) Kallisarvoisen työn tekijöitä ei useinkaan arvosteta, vaan heidät unohdetaan ja jätetään palkitsematta, vaikka ansaitsisivatkin parempaa kohtelua. Kuten kyntöhevosek, myös opettajat kyntävät yhteiskunnallista maaperää opettamalla lapsia, mistä on hyötyä tulevaisuudessa koko yhteiskunnalle. Kuitenkin valittaminen saattaa vain pahentaa kaltoin kohdeltujen tilannetta, joten hevonen kehottaa tyytymään siihen, mitä heillä jo on. Viimeinen lause paljastaa, että hevosten kohtalo ei ole kuitenkaan mitään kouluopettajiin verrattuna. Näillä eivät ole asiat hyvin, vaikka he tekevät parhaimmat palvelukset yhteiskunnalle lapsia kouluttaessaan. 1800-luvun alussa koulutusjärjestelmän kehittäminen oli vasta alkutekijöissään Suomessa, ja satu saattaa propagoida yleisemminkin koulutuksen, sivistyksen ja opettajien arvostuksen puolesta. Valistusaika tähtäsi ihmisten sivistämiseen ja sitä kautta suvaitsevaisuuden ja tieteellisen tiedon lisääntymiseen maailmassa.

Eräänlainen ironinen toteamus ihmisen elämän pienistä iloista sisältyy satuun "Warpunen." Faabelissa minäkertojan ja kaikkietävän, ulkopuolisena havainnoivan kertojan raja hämärtyy.

Yxi Waimo oli Wehniä eli Risuja pesnyt, ja ne yhteen korijn pihalla pannut, että ne auringossa kuiwaisi. Yxi Warpunen joka Wehnät hawaitsi, lensi alas, nuokki, ja löysi ne angaraxi. Hui, sanoi hän, tässä on hywä olla; tähän minä tahdon jäädä, tässä minun pesäni rakea ja minun Poikaiset kaitsea, tässä tahdon mä - Tuossa paikassa tuli Waimo ja otti Wehnäkorin myötäns. Warpunen lensi murhellisesti sijtä pois, ja Saakkunansanoja näki suuremmaxi osaxi tässä Histuoriassa sen totisen Kuwan maallisista iloista. (Ibid. 42)

Elämän maalliset ilot jäävät usein lyhyeen; juuri kun on päässyt unelmoimaan tulevasta ja suunnittelemaan pesän rakennusta, saa pettyä ja joutuu etsimään taas uutta paikkaa, jossa nauttia hetken olostaan. Warpunen olisi asettunut ihmisten

vehnäkoriin, mutta siinä ei ollut sille paikkaa. Onnelliset hetket jäävät usein lyhyiksi, ja elämä on hyvin pitkälle etsimistä, joko asuinsijan, toisen ihmisen tai paikan, jossa toteuttaa haaveitaan. Satu myös kritisoi tyhjänpäiväistä haaveilua, johon ihmiset sortuvat heti sopivan paikan löydettyään. Kaikki ei ole aina sitä miltä näyttää, ihmisen ei pitäisi pysähtyä unelmoimaan ja aloittaa elämänsä perustan rakentamista liian hataralle pohjalle. Kyse on myös eläinten lyhytaikaiseksi jäävästä onnesta, jonka ihmiset katkaisevat mielivaltaisesti huomioimatta eläimiä lainkaan. Eläimen onni ei ansaitse ihmiseltä ymmärrystä, ja laajemmin katsottuna on eläinten elämän pituus ihmisten käsissä.

Suvaitsevaisuuden ja pienempienkin arvostamisen puolesta puhuu satu "Huuhkaja ja Konnikaiset", jossa "Konnikaisella" tarkoitetaan sammakkoa. Sadussa menippean mukaisesti kaksi erilaisen ajatusmallin ja maailmankuvan edustajaa käy dialogia keskenään. Eräs huuhkaja moittii lätäkössään iloisesti pärskiviä Konnikaisia kaikkein "rymimmiksi" ja pahimmiksi luontokappaleiksi auringon alla. "Mitkä hullut ilot, ne owat, haisewassa ropakossa eli lätäkössä wesiparskusilla olla!", huuhkaja ihmettelee. Se pelottelee Konnikaisia Ilmanjumalan vihalla niiden pitäessä niin kovaa ääntä, ja että Ilmanjumala suuttuessaan lähettää vaskikäärmeitä ja nälkäkurkia huutajien ylle ja lisäksi kuivattaa heidän lätäkkönsä. Eräs "Wanhaisä" vastaa huuhkajalle: "Emmehä me ole parembata ilonhuuwitusta mahdolliset, ja kuin me ne nautitsemme, ilman meitä, paitsi toisia Luondokappalia, että wahingoittaaxemme meidän ropakkoa; ansaitsemmekos me sentähden Taiwahan wihan." Tämän jälkeen kertoja toteaa: "Jospa mahdais, hywä Konna, sinun hengellinen Neuwokkis moniata Saarnamiesta Maalla rohwaista, niin usiasti kuin hän, hänen Saarnan Käyttämisen siaan tyköönkirjuttaa: hic rixor." (Ibid., 29-30.) Rancken tulkitsee sadun tarkoittavan huono-onnisten ja vähäosaisten käytöksen ymmärtämistä, sillä he eivät pysty mihinkään muunlaiseen ilon ilmaukseen. Eikä lätäkössä iloitseminen vahingoita ketään. "Hic rixor" tarkoittaa: tässä kohtaa riitelen. Tuomarin osaan asettuneen pitäisi muistaa suvaitsevaisuus ja olla ymmärtäväinen silloin, kun on aikeissa esittää vastalauseensa niille, jotka haluavat nauttia elämästään ropakossa. Saarnamiehenkin olisi pidättäydyttävä ilmaisemasta: "hic rixor" ja tulisi olla muita kohtaan suvaitsevaisempi. (Rancken 1956, 63-64.) Huuhkaja, joka uhkailee konnia vaskikäärmeillä ja nälkäkurjilla, on kykenemätön asettumaan toisten asemaan tai edes suvaitsemaan poikkeavaa käytöstä, vaikka se olisi harmitontakin. "Pienten

henkien" edustaja langettaa tuomionsa nopeasti yrittämättäkään ymmärtää toisten käytöstä.

Epäluotettavuutta, kapeakatseisuutta ja oman edun ajamista yhteiskunnallisissa luottamustehtävissä kritisoidaan faabelissa "Jalopeura ja Karhu." Sadussa eläinten monarkki, joka on luultavasti leijona, kysyy tuomariksi asettuneelta karhulta, kuinka on käynyt vireillään olevassa oikeusjutussa. Jutussa vastakkain ovat sudet ja lampaat. Karhu vastaa : "Ei se vielä päätetty ole, Teidän Armonne, -- Mutta ilman epäilystä woittawat Lambaat. Wiha ja Pahansuopa oli Susijn kaipausten aikana juuri näkyväinen." Eläinten monarkki hämmästyy vastausta: "Wiha ja Pahansuopa? jaa kuidengin olet sinä Tuomari sen Jutun vastaanottanut. Hywä kyllä, nyt minä tahdon teidä eroittaa. Ne Sudet hirdettäkön, ja sinä, Kondio, maxa kulungit." (Hornborg 1818, 13.) Eläinten monarkin tuomio on jyrkkä ja säälimätön, susien lailla hän tuomitsee myös vilpillisen tuomarin, joka jo ennen asian käsittelyä on oman tuomionsa langettanut. Vilpillinen ihminen ei kykene katsomaan asioita objektiivisesti tai puolueettomasti, ennakkoluulot ja oman vallankäytön mahdollisuus sokaisevat senkin, joka on "tuomariksi" lupautunut ja jonka tulisi langettaa päätös vasta tosiasiat kuultuaan. Kertoja kommentoi lopuksi: "Kuiga monda inhimilistä Tuomaria tulis tällä tawalla nijtä Kulungeja maxamaan" (ibid., 13). Inhimillisissäkin tuomareissa löytyy niitä, jotka etukäteen ovat mielipiteensä muodostaneet ja tuomionsa antaneet. On oikein estää heitä toimimasta enää virassaan tai asemassaan, jossa he voivat mielensä mukaan tuomita muita.

Sadussa "Poika Nokkosten tykönä" Saakkunoija eli sadun kertoja on sadussa varoittavana äänenä. Minäkertoja on vaihtunut ulkopuoliseksi tarkkailijaksi, joka tietää nuorukaisia uhkaavat vaarat maailmassa. Poikkeuksellisesti henkilön diskurssi on tässä sadussa alistettu kertojan diskurssille.

Yxi Poika tahdoi hänen Tarhansitkaimians Nokkosista puhdistaa, ja kuinga waaroittawammasti hän heihen rupesi että ei händä polttasi, sitä enemmän hän heidä tunki. Käy jurosti käsin, Pienuinen! huusi hälle Saakkunoija. Nokkoset owat niinkuin yxi erinomainen lai Narreja maailmassa, kuin enemmän heidän kanssa Nöyryyttämisiä tekee, sitä häwittäwämmäxi he tulewat. Heidän edessä pitää totuus hywin laakiaksi maalattaman. (Ibid., 8)

"Narrimaiset" ihmiset ovat kuin pistäviä nokkosia, joita ei auta varoa tai joiden edessä nöyristelystä ei ole hyötyä. Varsinkin jos haluaa päästä kiusallisista nokkosista eroon, puhdistaa puutarhansa niistä tai päästä itse eroon narrien vaikutuksesta, ei tehtävään kannata ryhtyä silkkihansikkain. Totuus, jota he eivät itse näe, on "laakiaksi" maalattava heidän edessään. Kiusankappaleiden poistaminen vaatii työtä ja päättäväisyyttä, ja totuuden paljastamista niille, jotka eivät sitä itse näe.

Ihmisten kyvyttömyydestä tunnistaa elämän epäkohtia, vääryyksiä ja petoksia maailmassa kertoo metasatiiri "Ilmanjumala ja Totuus." Sadussa jumalat pitävät istuntoa keskenään ja Ilmanjumala ilmaisee huolestuneisuutensa ihmisten kyvyttömyydestä huomata ympärillään olevaa pahaa. Ilmanjumala ei enää kestä katsoa ihmisten käyttäytymistä, vaan pyytää Totuuden avukseen: "Matkusta alas Totuus, ja opeta Ihmisiä yhteen parembaan retkeen." Totuus kuitenkin epäröi: "Niin paljas kuin minä tässä olen, puhui hän, siellä pitäis minua jokainen Euroopassa houkkana, ja Eurooppaan pitää minun kuidengin mänemän?" Ilmarinen myöntää Totuuden olevan oikeassa: "--sinä voit itseäs werhoa; mutta kuka sitten sinua enään Euroopassa tundee?" (Ibid., 36-37.) Ihmisten keskuuteen lähtevä verhottu totuus on satiiri, jonka tarkoituksena on auttaa ihmisiä näkemään asioiden oikea laita ja heidän rappionsa (Rancken 1956, 65). Ilmanjumala kuitenkin epäilee, pystyykö verhottu totuus muuttamaan ihmisten käytöstä ja ajattelutapaa. Eurooppa mainitaan sadussa maanosana, jossa totuutta kaivataan. Näin valistusajan edistyksellinen maanosa näyttäytyy toisessa valossa: turmiollisena, moraaliltaan rappioituneena paikkana, jossa tarvitaan oikeaan suuntaan ohjaavaa voimaa. "Erhetystä" ja "petosta" näyttäytyy erityisesti "siweydellisemmän osassa", mitä Ilmanjumalan on erityisen vaikea katsella. Paljasta totuutta pidettäisiin "houkkana", ihmiset eivät uskoisi sitä, joten silmiä avaamiseen tarvitaan satiiria.

5.2.2 Ajankohtaiset tapahtumat

Hornborg toi ensimmäisenä suomalaiseen faabelikirjallisuuteen poliittisen satiirin, joka näkyy ironisissa tai terävän piikikkäissä, ajankohtaisia poliittisia tapahtumia käsittelevissä faabeleissa (Lehtonen 1981, 154). Suomen siirryttyä Ruotsin alaisuudesta Venäjälle ja suomalaisten muututtua Venäjän valtakunnan alamaisiksi, on satiirikko nähnyt monta herkullista sattumusta ja epäkohtaa kerrottavaksi faabelin

muodossa. Muitakin ajankohtaisia tapahtumia esitellään faabelin muodossa. Samalla niitä voidaan kritisoida esittämällä kärjistetyksi faabelin toimijoiden, eläinten avulla, mitä on todellisuudessa tapahtunut.

Suomen siirtymistä vuonna 1809 Ruotsin vallan alaisuudesta osaksi Venäjän valtakuntaa käsitellään allegorisesti Hornborgin faabelissa "Orjantappurapensas": "Juuri läsnä yhdä Rajakiweä seisoi yxi Orjantappuran pensas; joka aina Ylönkatseella hänen allansa ylöswirgowijn Ruohoin ja Hopiaheinien päälle katsoi. Mutta yhden kerran pudois Rajakiwi kumoon, Orjantappuranpensas tuli wioitetuxi; mutta ruohot jäiwät hänen alla murentunein jäänösiijn alla koskemata." Rajakiven kaatumisella ja orjantappurapensaaseen vioittumisella viitataan Ruotsin häviöön Venäjän vastaisessa sodassa. Suomi säilyi vioittumattomana Ruotsin alaisuudessa vaikka olikin tullut aina siltä "ylönkatsotuksi." Kertoja tiivistää opiksi: "Niin se on usiasti yhden suuren Ministerin eli Waldakunnan miehen onnen langemuxen alla, monella pienellä Juhdalla, jota hän hänen Elonaikanans hätäisesti yhdellä silmänräpäyxxellä arwion andoi." (Hornborg 1818, 35-36.) "Valtakunnan mies" voi viitata kokonaiseen valtakuntaan, Ruotsiin, tai tarkoittaa valtakunnan palveluksessa työskentelevää ministeriä, joka ei alempia alamaisiaan, todellisia työntekijöitä, ahertajia ja juhtia edes huomaa. Pientä ei pidä halveksia, sillä orjantappurapensaaseen tai emämaan alla se onnettomuuden tullessa säilyy vahingoittumattomana.

Toisessa Hornborgin faabelissa, jonka nimi on "Uusi Kuningas Eläinden Waldakunnassa" kerrotaan eläinten valtakunnan uudesta hallitsijasta, apinasta, joka tuli jalopeuran seuraajaksi tämän kuoltua. Uudella hallitsijalla on uudet tavat: "O, mitäs puhutte Sanomixi sijtä uudesta Monarkista! Kuinga hän tässä hänen andeliaisuudensa yhdä köyhää Hijrtä wastian näytteli, kuinga alhaisesti hän kaikkein Eläinden kanssa puhuu; kuin hän tuolla yhdelle ilakoitsewalle Marakatile yhden sukkelan nöyryyttämisen tehnyt." Alamaiset kilvan ylistävät uutta hallitsijaa, vain karhu ja leopardi, entisen kuninkaan ministerit "joida uusi Monarkki armossa heidän Palweluxistans pois päästänyt oli, nykyttiwät päätäns ja waikeniwat." (Ibid., 43.) Muiden kansalaisten välitön innostus, ajattelemattomuus ja usko uuden kuninkaan erinomaisuuteen kohtaa entisen kuninkaan ministerien uskon harkitsevaisuuteen ja malttiin. Nämä eivät villiinny ylistämään apinaa kritiikittömästi kuten muut kansalaiset, vaan antavat mieluummin ajan näyttää, millainen uusi hallitsija on. Apina on edellisten satujen tapaan tässäkin temppuiliija, matkija ja toisten ihaillema

kaikkia miellyttävän käytöksensä vuoksi. Se tietää parhaat keinot miellyttää jokaista ja on siten luonteeltaan hyvin laskelmoiva. Juuri sen vuoksi sitä voi pitää myös epäluotettavana hallitsijana ja teeskentelijänä. Kansa on kuitenkin sokea ja näkee vain sen minkä tahtoo. Faabeli voi kertoa vuoden 1809 vallanvaihdoksesta ja suomalaisten uuden tsaarin ylistyksestä, tai ainakin ajattelemattomasta suhtautumisesta uutta hallitsijaa kohtaan. Faabelissa kritiikki kohdistuu ajattelemattomiin ihmisiin, jotka heti ylistävät uutta hallitsijaa tämän tarvitsematta muuta kuin ylentää ja antaa uusia virkoja, puhua alhaisesti ja olla antelias. Ranckenin mukaan sadun asetelma on tuttu monista vanhoista faabeleista ja eläineepoksista (Rancken 1956, 66).

Sadussa "Mesiimmi ja Mehiläinen" eräs "Mesiläinen eli Mesiimmi" moittii maistamaansa hunajaa mehiläiselle: "Ei yhtään hajua, ei yhtäkän makua, eikä väriä! Lyhywesti kaikki paha!" Mehiläinen vastaa tyytymättömälle kumppanilleen, että jos tälle ei hänen hunajansa maita, tehköön itse itselleen parempaa. Mielessään mehiläinen vielä lisää: "---en minä tahdo kertaakaan tutkia, jos sulla sixi oikiutta on." Lopuksi kertoja toteaa: "Mesiimmi mahdaa niin vähän sitä tehdä woipa olla, kuin joku ilmanlaaduntutkiwainen Asianratkaisia yhden Kirjan itse kirjuttaa, jonga hän kuidengin järkinäns pahankiukkuisesti moittij." (Hornborg 1818, 32-33.) Satu voi kertoa jostain ajankohtaisesta tapauksesta, julkisesta kritiikistä jotain julkaistua kirjaa kohtaan tai yleisesti ihmisten tavasta moittia toisten tekemisiä luulleensa pystyvänsä itse parempaan. Usein ihminen on altis moittimaan ja haukkumaan muiden töitä tajuamatta, että on itse yhtä kykenemätön samaan puuhaan kuin mesiimmi valmistamaan hunajaa. Muita moittiva on usein myös kykenemätön näkemään omia rajallisia kykyjään eikä osaa antaa arvoa kenenkään muun työlle.

"Tierikkajainen" -faabelissa viitataan ehkä Stråhlman -nimiseen saarnamieheen ja kritisoidaan yleisemminkin "saarnansanojien" teeskenneltyä omaperäisyyttä. "Tierikkajaisella" tarkoitetaan tienrikkojaa eli pulmusta. Satu kertoo variksen lainahöyhenistä. (Rancken 1956, 61.) Epimyytissä sadun kertoja vaihtuu omakohtaista kokemusta kertaavaksi minäkertojaksi.

Tierikkajainen poimi oikeen surun pidäväisesti kaikki höyhenet jotka häldä putosiwat, noppi kans itseldäns toisinans wäkiwallalla muutamia pois, ja kuin

tämä ei onnistunut; niin etsei hän toisilta Linduloilta Höyheniä, yxiwärisij ja kirjawij, kokoon, kuin hän ne löysi, pani hän ne pesähäns, ja kaitsi itsensä joka päiwä heidän katsannossa.

Minä tunnen yhden Saarnansanojan joka kaikki häneldä itseldäns mijtityt ja uloskirjoitetut Saarnat angaroilla kultasideillä niwottaa, ja nijten päälle panna andaa: Ruolmannin pyhät Puheet. (Hornborg 1818, 19)

Sadussa kuvataan tierikkajaisen itsetietoista ylvästelyä ja tyhmyyttä tämän kerätessä kokoon toisilta linnuilta yksivärisiä ja kirjavia höyheniä, mikä vertautuu saarnamiehen tyyliltään erilaisiin puheisiin, joita on vaikea uskoa saman miehen sepittämiksi. Saarnamies laittaa muilta lainatut puheet saarnakirjaansa, kuten tierikkajainen höyhenet pesäänsä. Lisäksi saarnaaja antaa vielä kirjansa kultasiteillä nivottavaksi ja kirjoittaa sen päälle, että kyseessä ovat "pyhät puheet." (Rancken 1956, 62.) Puheiden pyhyys tarkoittaa painavaa sanaa, mitä voi kuitenkin epäillä saarnamiehen metodeista päätellen.

Faabelin ajankohtaisuus tulee ilmi saarnamiehen nimen mainitsemisesta. Satiirin pilkka ei mene ohi maalitaulunsa, kun kohde mainitaan nimeltä. Tässä sadussa kuten Porthanin sanakirjastakin kertovassa faabelissa voidaan nähdä satiirille tyypillinen piirre, degradaation eli arvon alentamisen tekniikka. Virtanen (1993) siteeraa Bahtinia listatessaan satiirille ominaisia profanaation eli pyhän maallistamisen muotoja. Satiirin diskursseissa jonkin konkreettisen tai abstraktisen tahon arvo alennetaan kytkemällä se jonkin alhaisena pidetyn ilmiön yhteyteen. Ylemmyyttä tai arvonantoa tavoitellut taho voi olla instituutio tai vallanpitäjä, hengellinen aate tai uskomusjärjestelmä. Ylevyyttä tavoitellut taho menettää arvokkuuttaan, kun se yhdistetään alhaiseen -eläimelliseen, ruumiilliseen tai maalliseen. (Virtanen 1993, 126.) Saarnamiehen tai kunnioitetun Porthanin esiintyminen faabelissa vertauskuvallisesti eläimen hahmossa alentaa heidän arvoaan ja satiirin keinoin, naurettavaksi tekemisen kautta heitä kohtaan esitetään terävää kritiikkiä. Samoin menetellään satiireissa, joissa kritiikin kohteena on jonkin ammatti- tai ihmisryhmän huono kohtelu ja "järjestelmä", yhteiskunta, joka sallii tällaisen kohtelun. Tietyt ajatusmallit ja itsestään selvinä pidetyt aatteet joutuvat koetukselle, kun ne liitetään alhaiseksi koettuun, eläimelliseen.

Ahneutta ja itsekkyyttä kritisoi faabeli "Yhden wanhan hijren Lupauxenteko." Eräs vanha hiiri oli jo kauan elänyt toisten hiirien kanssa jyvääitassa, jossa heille oli

ruokaa yltäkyläisesti. Kerran vanha hiiri pyytää muut kokoon ja sanoo heille: "Me elämme tässä, kuin te tiedätte, yltäkyläisyydesä; sitä vastaan ne köyhät Kirkkohijret usiasti koko wijkkokaudet nälkää nähdä täydyvät, ennen kuin he yhden leipämurusen löydävät, jonga tietten yxi Kerjäläinen taskustansa häwittänyt on." Hiiri kertoo tekevänsä kuolemaa ja että sillä on asuinsijassaan säästössä ruokaa, jota jyvääitan hiiret eivät tarvitse. Niinpä se pyytää muita jakamaan ruokavarastosta viikoittain ruokaa kirkkohiirille. Vanhan hiiren kuoltua sen toivomusta noudatetaan jonkun aikaa, kunnes joku lausuu julki kaikkien ajatuksen: "Mitäs meille tulee Kirkkohijristä! Meillä on itsellämme Lapsia joilla tähän säästöön paljon likembätä Oikiutta on, ja jos ei he kyllä tarwitse nijtä jywiä että itsensä kylläisinä pitääxensä, niin woiwat he kyllä nijllä leikitä." Lopuksi kertoja toteaa: "Jaa, nijten kanssa leikitä - kuin monen Äweriän lystillinen Poika Akademioissa Tipendian rahoilla, jotka hänen Herra Isäns andeexi andanut on." (Hornborg 1818, 20-21.) Faabeli kertoo epäoikeudenmukaisin perustein jaetusta Akatemian stipendistä (Lehtonen 1981, 101). Yleisemmin se kritisoi ihmisten itsekkyyttä ja oman edun tavoittelua. Jos kukaan ei vaadi, eivät ihmiset luovu omastaan suosiolla, ja haluavat aina itselleen enemmän kuin jo omistavat. Rikkaat voivat jopa leikkiä rahoillaan, kuten hiirten lapset jyvillään jos niiden vatsa on jo täynnä. Satiiri paljastaa ikuisesti ajankohtaisen yhteiskunnallisen ongelman varallisuuden epätasaisesta jakaantumisesta, mikä johtuu pitkälti vallanhalusta, itsekkyydestä ja oman edun ajamisesta. Ihminen voi olla julma toista kohtaan, kun toisessa vaakakupissa painavat oma hyöty, rikastuminen ja vallan kasvu.

6 Päättäntö

Wähän Totuutta, Kolmessa Jako-Luokassa. Paljasta lupilupaisia Satuja -kokoelman faabelit antavat kielellisestä vaikeaselkoisuudestaan huolimatta selkeän kuvan kytköksestään 1700- ja 1800-lukujen kasvatustilofosofiseen ajatteluun. Faabeleissa esiintyy myös yhteiskunnallista kritiikkiä satiiriin verhottuna. Valistuksen vaikutus ei loppunut Suomessa Ranskan vallankumoukseen tai 1800- ja 1900-lukujen vaihteeseen, vaan aate ja valistuksen maailmankuva vaikuttivat myös

kasvatusajatteluun ja opetukseen vielä 1800-luvun alkuvuosikymmeninä. Yleensäkin uudeet aatteet levisivät ja väistyivät hitaammin Euroopan pienissä maissa kuin Keski-Euroopassa uusien aatteiden keskusmaissa. Herman Emanuel Hornborgin faabelikokoelman ei voi näin ollen katsoa "myöhästyneen" valistuksen aikakaudelta.

Faabelikokoelman kasvatuksellinen funktio on yhteneväinen ajan vallitsevien kasvatustavoitteiden kanssa. Faabelit käyvät dialogia Jean-Jacques Rousseau ja John Locken kasvatustavoitteiden kanssa ja saavat tukea niistä, samoin sadut tukevat Rousseau ja Locken teosten pääargumentteja. Tavoiteltavista arvoista ja hyveistä järjen käyttö, itsehillintä, kohtuus ja kunnioitus nousevat näkyvimmin esiin kokoelmasta. Kun Rousseau ja Locke korostavat vain välttämättömpään tyytymistä ja lapsen välttämättömpien tarpeiden tyydyttämistä, faabelit osoittavat, kuinka huonosti käy jos ei hillitse itseään houkutusten äärellä. Faabelien opettavaisuus ei ole vain vuosisatoja vanhojen opetusten kertaamista, vaan ne ovat myös valistusajan ja Suomessa vallitsevan henkisen ilmapiirin tuotteita. Aikakauden filosofisen ajattelun kontekstissa saduista paljastuu uusi, tuore näkemys asioihin.

Käyttäytymismallit, jotka faabeleista nousevat esiin, ovat suunnattuja enemmän vanhemmille kuin lapsille. Vanhempien tehtävät ja velvollisuudet kasvattajina sekä toisten ihmisten ja eläinten kunnioitus on faabelien näkemyksen mukaan juurrutettava ensin aikuisten mieliin ja käytökseen. Vain aikuisilta lapsille siirrettyinä niistä voi tulla uuden, paremman yhteiskunnan itsestäänselviä käytäntöjä, arvoja, joita kaikki kunnioittavat. Vaskikäärmeen tappo tai suden pentujen jättäminen oman onnensa nojaan emon niistä huolehtimatta sisältävät viestejä myös aikuisille, ei ainoastaan lapsille. Kasvatuksellinen funktio laajenee ja saa uusia merkityksiä kun huomioidaan, että faabeleissa puututaankin yhteiskunnan kokonaisvaltaiseen edistymiseen kohti parempaa. Kehitykseen ja paremman yhteiskunnan rakentamiseen tarvitaan mukaan niin vanhemmat ja lapset kuin opettajat ja yhteiskunnalliset vaikuttajatkin, kuten uskonnollisissa tehtävissä toimivat henkilöt. Kokonaisvaltainen kasvatus koskee kaikkia. Samaan aiheeseen liittyy myös eläinten kunnioituksen lisääminen näyttämällä satujen kautta, kuinka julmasti ihmiset niitä kohtelevat. Edistyminen kohti parempaa edellyttää suvaitsevaisuutta ja toisten kunnioittamista; eläimet näyttävät satujen opetusten kautta yhtä tärkeiltä kuin ihmiset. Teko on kaksinverroin väärä, jos eläin kärsii, vaikka varsinaisesti kritiikin kohteena olisikin ihmisen äkkipikaisuus, ajattelemattomuus tai ennakkoluulot.

Kritisoidessaan "oppineita" ja "filosofeja" satiirinen faabeli puhuu luonnollisen kasvatuksen ja "luonnonlapsen" tietämättömyyden sekä empirismin puolesta, kuten Rousseau ja Lockekin kasvatusteorioissa teoksissaan. Vanhempien kasvatustavasta korostavat faabelit teroittavat sitä, miten tärkeää lasten on oppia omien kokemustensa kautta. Rousseaulaisen "luonnonihmisen" ihanne tulee Hornborgin faabeleissa ajoittain esiin hyvin selvästi. Erityisesti uudenlaiset kasvatustavat ja lapsen arvostaminen yksilönä ovat osa romantiikan ajattelutapaa, ainakin rousseaulaisen kasvatusteorian romantiikan, jossa luonnolle annettiin suurin tehtävä kasvatusteorian prosessissa. Vaikka oppineiden -jolla tarkoitettaneen lähinnä pappeja ja saarnamiehiä- kustannuksella ivaillaankin, kannattavat faabelit silti koulunkäyntiä, sivistystä ja oppia. Järkeä ja usko objektiiviseen tietoon ovat hyveitä, jotka sivistyneellä ihmisellä on, eikä tämän tarvitse perustaa mielipiteitään mihinkään perittyyn, taikauskaiseen maailmankatsomukseen.

Yhteiskuntakriittisyydessään faabelit ovat lempeämpiä yhteiskunnallisia epäkohtia kuin ihmisten käyttäytymistä ja erityisesti oppineiden miesten tyhmyyttä kritisoidessaan. Monesti sadut viittaavat johonkin todelliseen, ajankohtaiseen tapahtumaan, jota kirjailijan on ehkä ollut helpompi käsitellä kriittisesti sadun muodossa kuin suoraan arvostelemalla. Saduissa aito tietämättömyys ja vilpittömyys voittaa älyllä ja kirjallisuudella kerskailun. Degradatio, arvon alentaminen, osaltaan saattaa oppineet naurettavaan valoon. Suoraan nimeltä mainittuja professoreita ja saarnamiehiä esiintyy faabeleissa kytkettynä alempaan, elämelliseen, allegorisen sadun kautta. Ihmisten käyttäytymisestä ja paheista faabeleissa ivataan eniten laumasieluisuutta, joka pitää sisällään itserakkauden, suvaitsemattomuuden ja muiden huomion tavoittelun ja joka Rousseau mukaan on halveksittava ominaisuus. Faabelien yhteiskuntakriittisyyttä ei voi täysin irrottaa satujen pedagogisesta funktiosta, vaikka jotkut faabelit ovatkin kuin satiirisia tuokiokuvia, ajatelmia tai ironisia kertomuksia joistain ajankohtaisista tapahtumista. Kasvatuksellisuus voidaan näissäkin nähdä laajemmassa tarkoituksessa, koko yhteiskunnan kasvattamisena ja ohjaamisena kohti edistystä. Yhteiskuntakriittisten satujen voi nähdä olevan suunnattu koko ihmisyydelle, kun taas selvästi funktioltaan pedagogiset sadut on tarkoitettu yksilöiden kasvatukseen. Toisaalta valistusajalla ajateltiin, että moraalisen kasvatuksen tarkoituksessa vedotaan niin sanottuun yleiseen ihmisyydämeen, yhteiseen moraaliin enemmän kuin yksilön tunteisiin.

Romantiikan tunnusmerkit tulivat suomalaisen lastenkirjallisuuteen vasta 1830- ja 1840 -luvulla kansallisromantiikan nousun yhteydessä (Lehtonen 1981, 154.) Romantiikalle tyypilliset piirteet tulevat Hornborgin faabeleissa esiin lähinnä niiden peilatussa Rousseau'n kasvatuksellisia näkemyksiä luonnosta ensisijaisena opettajana. Faabelit kannattavat järkeä, tieteellistä tietoa ja suvaitsevaisuutta eivätkä ne vetoa lukijoihin romantiikan tyypillisten innoittajien, menneisyyden, mystiikan tai taikauskon avulla, pikemminkin ne vastustavat näiden korottamista ajattelua ja käytöstä ohjaaviksi tekijöiksi. Usko mystiseen ja yliluonnolliseen, samoin kuin oppineen neron jumalallisuuteen rajoittaa kokemusperäisen järjen käyttöä toiminnan tärkeimpänä ohjaajana. Valistus ei ollut kuitenkaan vain pelkkää järkeä ja itsehillintää, vaan se korosti myös humanisuutta ja ihmisrakkautta. Valitettavan usein faabelien välittämä kuva ihmiskunnan tilasta on juuri näiden arvojen vastainen. Valistuksen ideaalia ei voi saavuttaa niin kauan kuin lapset toimivat vanhemmilta perittyjen negatiivisten käyttäytymismallien mukaan ja omaksuvat heidän ennakkoluulonsa omikseen. Se tila, josta ihmisten ja koko yhteiskunnan olisi ponnistettava kohti parempaa, ei näytä kovinkaan harmoniselta ja onnelliselta.

Hornborgin faabeleita on tutkittu niin vähän, että ne antavat mahdollisuuksia jatkotutkimukseen useammastakin näkökulmasta ja eri tieteenalojen piirissä. Esimerkiksi historiantutkimuksen kannalta faabelit ovat mielenkiintoisia esimerkiksi kulttuuri-, aate- tai poliittisen historian tutkimuksen näkökulmasta. Lingvistille Hornborgin käyttämä kieli on tutkimaton maaperä ja monet sanat kaipaavat tarkempaa selvitystä ja "suomennosta." Kirjallisuudentutkimuksen kannalta faabeleita voi lähestyä eri näkökulmista ja eri metodein vaikkapa niiden rakennetta tutkittaessa. Oma tutkimukseni valottaa faabelien suhdetta 1700- ja 1800-lukujen filosofiseen ajatteluun ja niiden käymää vuoropuhelua valistuksen kasvatustilafilosofioiden kanssa sekä niitä asioita, jotka faabelien mukaan yhteiskunnassa kaipasivat korjaamista ja huomioiduksi tulemistä.

7 Lähteet

Kaunokirjallisuus:

Hornborg, H. E., 1818: *Wähän totuutta, Kolmessa Jako-Luokassa. Paljasta Lupilupaisia Satuja, Kokoonpannut ja Ulosandanut Herman Emanuel Hornborg.* Viipuri: A.Cederwallerin kirjapaino.

Painetut lähteet:

Aristoteles, 1997: *Retoriikka ja Runousoppi.* (Suom. Knuuttila, Simo, Niiniluoto, Ilkka ja Thesleff, Holger.) Helsinki: Gaudeamus.

Bahtin, Mihail, 1991: *Dostojevskin poetiikan ongelmia.* (Suom. Nieminen, Paula & Laine, Tapani.) Kustannus Oy Orient Express. Venäjänk. alkuteos 1963.

Bendz, Gerhard, 1974: ”Kreikan kirjallisuus”, *Kansojen kirjallisuus 1. Vanha aika (vuoteen 500).* Porvoo: WSOY, 1974, 208-455.

Bendz, Gerhard, 1974: ”Rooman kirjallisuus”, *Kansojen kirjallisuus 1. Vanha aika (vuoteen 500).* Porvoo: WSOY, 1974, 456-634.

Billeskov Jansen, F.J., 1976: *Kansojen kirjallisuus 5. Valistuksen aika (1700-1750).* (Suom. Villa, Kyllikki.) Porvoo: WSOY.

Booth, Wayne C., 1975: *A Rhetoric of Irony.* Chicago: The University of Chicago Press.

Friedell, Egon, 1964: *Uuden ajan kulttuurihistoria. Barokki ja rokokoo. Valistusaika ja vallankumous.* (Suom. Ahlman, Erik.) Porvoo: WSOY. 6.painos.

Grue-Sørensen, K., 1961: *Kasvatuksen historia muinaisuudesta valistukseen*. (Suom. Kaila, Kai.) Porvoo: WSOY. Tansk. alkuteos 1956-59.

Heikkinen, Antero, 1972: *Hyöty, valistus ja koulu. Suomen aate- ja oppihistoria 1700-luvulla*. Helsinki: Ylioppilastuki ry.

Hight, Gilbert, 1962: *The Anatomy of Satire*. New Jersey: Princeton University Press.

Hilpelä, Jyrki, 1982: *Valistusfilosofia ja pedagogiikka*. Joensuu: Joensuun korkeakoulu.

Jackson, Rosemary, 1981: *Fantasy, the literature of subversion*. London: Methuen & Co.

Kant, Immanuel, 1995: "Vastaus kysymykseen: Mitä on valistus?" *Mitä on valistus?* Toim. Koivisto, Juha, Mäki, Markku ja Uusitupa, Timo. Tampere: Vastapaino, 1995, 76-86.

Klingberg, Göte, 1980: *De främmande världarna i barn- och ungdomslitteraturen*. Stockholm: Rabèn & Sjögren.

Koskimies, Rafael, 1964: *Maailman kirjallisuus. 1700-luku, romantiikka*. Helsinki: Otava.

Krohn, Eino, 1956: *Eros ja Narkissos. Johdatus romanttiseen aatevirtaukseen*. Helsinki: Otava.

Krohn, Eino, 1964: "Turun romantiikka", *Suomen kirjallisuus III*. Helsinki: SKS ja Otava, 1964, 7-40.

Lehtonen, J.V., 1914: "Johdanto. John Locke ja hänen "Mietteensä kasvatuksesta", *Muutamia mietteitä kasvatuksesta*. Helsinki: SKS, 1914, I-XXIX.

Lehtonen, Ulla, 1981: *Lastenkirjallisuus Suomessa 1543-1850*. Suomen Nuorisokirjallisuuden Instituutin julkaisuja 1, Helsinki.

Locke, John, 1914: *Muutamia mietteitä kasvatuksesta*. (Suom. Lehtonen, J.V.) Helsinki: SKS. Engl. alkuteos 1693.

Manlove, C.N, 1983: *The Impulse of Fantasy Literature*. London: Macmillan.

Mattila, Pekka, 1984: *Kirjallisuudentutkimuksen avainsanoja*. Helsinki: Kirjayhtymä.

Møller-Kristensen, Frede, 1974: "Intian kirjallisuus", *Kansojen kirjallisuus 1. Vanha aika (vuoteen 500)*. Porvoo: WSOY, 1974, 657-727.

Männikkö, Matti, 1996: "Valistuksen aikakausi", *Maailman historian pikkujättiläinen*. Porvoo: WSOY, 1996, 509-581.

Oksala, Teivas, 1998: "Rooman kirjallisuus", *Antiikin kirjallisuus ja sen perintö*. Helsinki: Helsingin yliopisto, 1998, 113-179.

Oulun Wiikko-Sanomia, 1837, 1-5.

Pollard, Arthur, 1970: *Satire*. London: Methuen & Co.

Rancken, Gunnar E., 1950: *Faabelien elämää Suomessa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Rancken, Gunnar E., 1956: "Eräs Suomen Aisopos, H. E. Hornborg (1774-1843)", *Kirjallisuudentutkijain Seuran Vuosikirja 15*. Helsinki: SKS, 1956, 53-76.

Riikonen, H.K, 1998: "Antiikin traditioista länsimaisessa kirjallisuudessa", *Antiikin kirjallisuus ja sen perintö*. Helsinki: Helsingin yliopisto, 1998, 189-243.

Rousseau, Jean-Jacques, 1905: *Émile eli kasvatuksesta*. (Suom. Hahl, Jalmari.) Helsinki: SKS. Ransk. alkuteos 1762.

Saariluoma, Liisa, 1999: *Modernin minän synty 1700-luvun romaanissa. Valistuksesta Wilhelm Meisteriin*. Helsinki: SKS.

Sørensen, Hans, 1976: "Euroopan kirjallisuus", *Kansojen kirjallisuus* 6. *Tunteellisuuden aika (1750-1800)*. Porvoo: WSOY, 1976, 1-435.

Suortti, Juhani & Mutanen, Aino, 1997: *J. J. Rousseau ja Émilien filosofia*. Kajaani: Kajaanin opettajankoulutuslaitos.

Tammi, Pekka, 1992: *Kertova teksti. Esseitä narratologiasta*. Helsinki: Gaudeamus.

Tarkiainen, V., 1971: *Henrik Gabriel Porthan*. Helsinki: SKS.

Virtanen, Reijo, 1993: "Fantasia satiirin välineenä", *Narnia ja ympäröivät maat. Fantasia kirjallisuuden lajina*. Toim. Kuusisto, Pekka. Oulu: Oulun yliopiston kirjallisuuden ja kulttuuriantropologian laitoksen julkaisuja, 1993, 112-164.